

AMEA akad. Z.Bünyadov
adına Şərqşünaslıq
İnstitutu

Baş redaktor:
Gövhər Baxşəliyeva

Məsul katib:
Vüqar Məmmədov

Dizayner:
Zaur Qafarzadə

Ünvan:
H.Cavid 115,
7-ci mərtəbə.
Telefon: (012) 538-87-55
Faks: (012) 510-97-21
E-mail: az_sharq@mail.ru
www.orientalstudies.az

Müəlliflərin mövqeyi
redaksiyanın mövqeyi ilə
uyğun gəlməyə bilər.

Çapa imzalanıb: 23.09.2019
Sifariş: 84
Tiraj: 300

“Papyrus Nəşriyyat və Poliqrafiya”
MMC-nin
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Azərbaycan şərqşünaslığı / № 2 (18), 2019

BU SAYIMIZDA

Aida İmanquliyeva – 80

<i>Gövhər Baxşəliyeva. Şərqşünaslıq elmimizin dünya şöhrətli görkəmli nümayəndəsi</i>	3
<i>Vilayət Cəfərov. Mən Aida İmanquliyeva haqqında yazdığım ilk məqaləmdə nədən danışırdım.....</i>	8
<i>Лаура Оруджева. Аида Насир гызы Имангулиева. Светлый образ прекрасной Женщины</i>	13
<i>Elman Quliyev. Şərqşünaslıq elmimizin korifeyi</i>	18
<i>Fatma Məcidova. Ərəb məhcər ədəbiyyatının ilk azərbaycanlı tədqiqatçısı</i>	23
<i>Bəsirə Əzizəliyeva. Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında C.X.Cübranın “Peyğəmbər” və M.Nuaymənin “Mirdadın kitabı” əsərləri</i>	29
<i>Mahir Həmidov. Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında mədəni yaxınlıq və sintez</i>	39
<i>Xuraman Əliyeva. A.İmanquliyevanın ərəb məhcər ədəbiyyatına dair elmi araşdırmaları</i>	42

Aida İmanquliyevanın məqalələri

<i>Ərəb Əndəlus ədəbiyyatının bəzi xüsusiyyətləri haqqında (X-XI əsrlər).....</i>	48
<i>Müasir ərəb yazıçısı Mixail Nuaymənin novellalarındakı realizm haqqında ...</i>	51
<i>Объединение «ар-Рабыга ал-калямийя» («Ассоциация пера») и его влияние на современную арабскую литературу</i>	56
<i>Илья Абу Мады - поэт пессимизма и оптимизма.....</i>	61
<i>Görkəmli şərqşünas Aida İmanquliyevanın xatirəsi anılıb</i>	63

Ədəbiyyat

<i>Elman Quliyev. Cengiz Dağcının nəsr yaradıcılığı tarixi həqiqətlər kontekstində</i>	65
<i>Barat Osmanova. İhsan Raif xanım</i>	74
<i>Lətifə Mirzəyeva. XIX əsr şairlərinə daha yaxın olan sənətkar</i>	77

Uzaq Şərq

<i>Эльнара Буниятова. Исторические особенности становления общественно-политического строя в древнем Китае</i>	80
<i>Afaq Nərimanova. Yaponiyanın İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı (ODA)</i>	84
<i>Ceyhun Mürşüdzadə. Qloballaşma şəraitində Cənubi Koreyanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf xüsusiyyətləri</i>	88

Rəy

<i>Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinə dair uğurlu bir əsər</i>	92
--	----

Yeni kitablar

<i>“Şərqi ilk demokratik respublikası” mövzusunda Elmi Konfransın materialları ..</i>	94
<i>Şəmsi Pənahoğlu. Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin türkçə əsərləri</i>	94
<i>Cemelli Kareri. “Səfərnəmə” (fars dilindən tərcümə).....</i>	94

Konfranslar, iclaslar, görüşlər

<i>Çinli alimlər Şərqşünaslıq İnstitutunda olublar.....</i>	95
<i>Akademik Şahin Mustafayev Tehrandə UNESCO-nun tədbirində iştirak edib..</i>	95
<i>Şərqşünas alimlər Sankt-Peterburqda.....</i>	96

Aida İmanquliyeva – 80

Şərqsünaslıq elmimizin dünya şöhrətli görkəmli nümayəndəsi

Gövhər Baxşəliyeva

Milli Məclisin deputatı, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru, akademik

Azərbaycan şərqsünaslığı qədim və dərin tarixi köklərə bağlıdır. Böyük Azərbaycan mütəfəkkirləri və alimləri Bəhmənyar, Xətib Təbrizi, Şihabəddin Sührəvərdi, Mahmud Şəbüstəri, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd ibn Hinduşah Naxçıvani, A.Bakıxanov, M.F.Axundov, Mirzə Kazım bəy və başqaları öz qiymətli əsərləri ilə Şərq xalqlarının tarix, ədəbiyyat və fəlsəfəsinin inkişafına əvəzsiz töhfələr vermişlər. Azərbaycanda məşhur şərqsünaslar çox olmuşdur... Ərəb, fars və türk dillərinin gözəl biliciləri, bu dillərdə yazılmış möhtəşəm poeziya nümunələrinin yorulmaz tədqiqatçıları, Azərbaycanın böyük tarixçiləri, islamşünaslar, mətnşünaslar və s. Hər əsəri elmdə yeni söz, yeni tapıntı olan bu parlaq alimlər, işıqlı şəxsiyyətlər öz fundamental tədqiqatları ilə Azərbaycan şərqsünaslığının özünəməxsus simasını müəyyənəşdirib, keçmiş sovet şərqsünaslığında xüsusi "Azərbaycan məktəbi"nin mövcudluğunun etiraf olunmasını təmin etmişlər. Görkəmli şərqsünas-alim, Azərbaycanda ərəbsünaslıq üzrə ilk qadın filologiya elmləri doktoru, professor Aida xanım İmanquliyeva həmin məktəbin inkişafında böyük xidmətləri olan, eyni zamanda keçmiş ittifaq və dünyaya miqyasında onu layiqincə təmsil edən nüfuzlu alimlərimizdən olmuşdur. Dərin nəzəri bilikləri, analitik təfəkkürü, geniş erudisiyası, zəngin mütaliəsi, bir neçə Şərq və Qərb dillərini bilməsi sayəsində apardığı tədqiqatlar və yazdığı əsərlər qısa bir vaxt ərzində ona nəinki keçmiş Sovetlər Birliyində, hətta bir çox xarici ölkələrdə geniş şöhrət gətirmişdir.

Aida Nəsir qızı İmanquliyeva 1939-cu il oktyabrın 10-da Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. 1957-ci ildə Bakı şəhərinin 132 sayılı orta məktəbini qızıl medalla bitirmişdir. Həmin ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU-nun) Şərqsünaslıq fakültəsinin ərəb filologiyası bölməsinə daxil olmuşdur. 1962-ci ildə universiteti bitirəndən sonra həmin universitetin Yaxın Şərq xalqları ədəbiyyatı tarixi kafedrasının aspirantı olmuş, daha sonra keçmiş SSRİ EA Asiya Xalqları İnstitutunun aspiranturasında təhsil almışdır. 1966-cı ildə namizədlik dissertasiyasını uğurla müdafiə edən Aida İmanquliyeva Azərbaycan EA Şərqsü-

naslıq İnstitutunda öz məhsuldar elmi fəaliyyətinə başlamışdır.

Aida xanım elmin bütün enişli-yoxuşlu yollarını pillə--pillə keçmişdi, öz zəhməti, istedadı, zəkası, qabiliyyəti sayəsində kiçik elmi işçilikdən baş elmi işçi, şöbə müdiri, elmi işlər üzrə direktor müavini və nəhayət, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifəsinə ucalmışdı.

1989-cu ildə Aida xanım İmanquliyeva Tbilisi şəhərində müvəffəqiyyətlə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə və tezliklə bu ixtisas üzrə professor adı almışdır.

3 monoqrafiyanın ("Mixail Nüaymə və "Qələmlər birliyi", M., 1975; "Cübran Xəlil Cübran", B., 1975; "Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri", B., 1991) və 70-dən artıq elmi məqalənin müəllifi olan A.N.İmanquliyeva Şərq filologiyası sahəsində yazılmış bir çox elmi əsərlərin redaktoru olmuşdur. Müasir Şərq ədəbiyyatının bir sıra əsərləri də Aida xanımın tərcüməsində işıq üzü görmüşdür. O həmçinin Azərbaycan EA Şərqsünaslıq İnstitutunda fəaliyyət göstərən "Asiya və Afrika xarici ölkə ədəbiyyatları" ixtisası üzrə müdafiə şurasına sədrlik etmişdir.

Prof. A.N.İmanquliyeva Azərbaycan şərqşünaslıq elmini dəfələrlə respublika hüdudlarından uzaqlarda (Moskva, Kiyev, Poltava, Sankt-Peterburq, Hamburq, Halle və s.) ləyaqətlə təmsil etmişdir.

Aida İmanquliyeva elmi-təşkilati fəaliyyətində yüksək ixtisaslı ərəbşünas kadrların hazırlanmasını daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Təsadüfi deyil ki, institutun “Ərəb filologiyası” şöbəsinə başçılıq etdiyi qısa müddət ərzində onun bilavasitə söyləri ilə 10-dan artıq namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

Aida İmanquliyeva Ümumittifaq Şərqşünaslar Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin, Şərq ədəbiyyatlarının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Koordinasiya Şurasının və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olmuşdur.

O, uzun illər pedaqoji fəaliyyətlə də səmərəli məşğul olmuş, Azərbaycan Dövlət Universitetində ərəb filologiyası fənnindən mühazirələr oxumuşdur.

Dünya şöhrətli şərqşünaslarla bir sırada adı çəkilən Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarının sahəsi ərəb filologiyası və ya konkret olaraq ərəb məhcər ədəbiyyatı olaraq qeyd olunur. Lakin Aida xanımın araşdırdığı məsələlər şərqşünaslığın və filoloji düşüncənin hüdudlarına sığmır. Şərq-Qərb problematikasının bədii-romantik tərənnümü Aida xanımın yaradıcılığında müstəqil fəlsəfi problem kimi qoyulur və Şərq ilə Qərb düşüncələrinin vəh-

dət zərurəti elmi-fəlsəfi arqumentlərlə sübuta yetirilir. Belə ki, Aida xanım tədqiq etdiyi görkəmli şəxslərin xidmətlərini göstərməklə kifayətlənməyərək, özü də Şərq-Qərb probleminin həlli istiqamətində olduqca dəyərli fikirlər irəli sürmüşdür.

Onun tədqiqatları nəticəsində bütün dövrlər üçün aktuallığını saxlayan mütləq bir həqiqət müəyyənlanmışdır: Şərqin bir çox ölkələrinin müasir inkişafı bir gerçəkliyi ortaya qoyur - Qərbin mədəni dəyərləri o zaman yerli zəmində kök sala və onu zənginləşdirə bilər ki, onlar Şərq ənənəsinə və milli xarakterə uyğun formalarda əxz edilsinlər. Alimin çoxsaylı elmi əsərlərində Qərb və Şərq mədəni ənənələrinin sintezi, yaradıcı üslubun inkişafı və yeni bədii cərəyanların təşəkkül tapması tədqiq olunur ki, bu da nəinki ərəb ədəbiyyatının, həmçinin bütün yeni Şərq ədəbiyyatlarının həmin aspektdə öyrənilməsi üçün çox mühüm zəmin yaradır və metodoloji əhəmiyyət daşıyır.

Sivilizasiyalararası dialoq ideyasının siyasi, iqtisadi və kulturoloji müstəvilərdə üzə çıxması əslində elmi-fəlsəfi və ədəbi-bədii yaradıcılıqda aparılan axtarışların nəticəsi idi. Bu problem bədii yaradıcılıq müstəvisində bir sıra yazıçı-mütəfəkkirlər tərəfindən hələ XX əsrin sonunda qaldırılmışdı. Aida İmanquliyeva məhz həmin ədəbi-bədii proseslərin XX əsrin sonunda kəsb etdiyi yeni ictimai-siyasi mənanın aktuallığını nəzərə alaraq, bu problemi Azərbaycan şərqşünaslıq məktəbinin mühüm istiqamətlərindən birinə çevirdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, Aida xanım İmanquliyevanın maraq dairəsi geniş və çoxşaxəli idi. Bununla belə, onun çoxsaylı elmi araşdırmalarının əsas tədqiqat obyektini ərəb məhcər ədəbiyyatı idi.

XIX əsrin sonlarında bir çox ərəb ölkələrinin, ilk növbədə Livanın, ictimai-siyasi və iqtisadi həyatındakı problemlər insanları vətəni tərk edib kütləvi şəkildə ABŞ-a mühacirət etməyə məcbur etdi. Livan yaradıcı ziyalıların ABŞ-a, xüsusilə də, Nyu-York şəhərinə mühacirəti ilə ərəb məhcər ədəbiyyatının təşəkkülü başlandı, bu da son nəticədə yeni ərəb ədəbiyyatının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan xüsusi və özünəməxsus “Suriya-Amerika məktəbi”nə çevrildi. Ərəb ədəbiyyatını fəal şəkildə əcnəbi ədəbiyyatların təcrübəsinə qoşmaq yolu ilə onu yeniləşdirmək missiyası rolunu “Suriya-Amerika məktəbi”nin aparıcı nümayəndələrinin üzərinə düşdü.

Alimin çoxsaylı və gərgin araşdırmaları sayəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir: Ərəb məhcər ədəbiyyatı nümayəndələrinin ədəbi yaradıcılığının əhəmiyyəti ondadır ki, onlar Avropa və Amerika

ədəbiyyatının etik və bədii dəyərlərini yenilik ruhunda əxz etmiş, yeni formada ifadə etmiş, onların nailiyyətlərini milli ənənələrlə sintezdə təcəssüm etdirmişlər. “Suriya-Amerika məktəbi”nin ən istedadlı sənətkarları əcnəbi ədəbiyyatlardan məhz ərəb ölkələrinin ən mühüm ictimai inkişaf tələblərinə cavab verən nailiyyətləri mənimsəmişlər. Bu yazıçıların fəaliyyəti sayəsində XX əsrin əvvəllərində ərəb ədəbiyyatı regional birliklər çərçivəsində qapanıb qalmaq ənənəsini dəf edər və dünya ədəbi prosesinə fəal şəkildə qoşula bilmişdir. “Suriya-Amerika məktəbi” yazıçılarının yaradıcılığı qeyri-adi bir sintezin nümunəsi oldu – onun əlaqə dairəsinə eyni vaxtda üç ənənə: “göl məktəbi”, Amerika transsendentalizmi və rus ədəbiyyatının tənqidi realizmi daxil oldu. Bunları təhlil edən tədqiqatçı yazır: “Ədəbi faktların təsviri, müqayisəli təhlili və öyrənilməsi yeni ərəb ədəbiyyatının formalaşmasına dair təsəvvürləri nəinki genişləndirdi, həm də Şərqi yeni ədəbiyyatının tarixi inkişafının mürəkkəb və ziddiyyətli formalarının tipoloji baxımdan həqiqi mənzərəsini canlandırdı. “Suriya-Amerika məktəbi”nin adı çəkilən üç cərəyanla təmasının nəticəsi burada müəyyən bədii metodların formalaşması oldu: “göl məktəbi” və transsendentalizm Cübran və ər-Reyhaninin yaradıcılığında romantik metodun təşəkkül tapmasına səbəb oldusa, rus ədəbiyyatı ilə əlaqə və ünsiyyət realist Nüayməni formalaşdırdı”.

Tədqiqatçı məhcər ədəbiyyatı yaradıcılarının ədəbi-bədii üslubunun bütün incəliklərini tədqiqat obyektinə çevirir: “Mühacir yazıçılar yeni ədəbi üslubun yaradıcıları idilər. Onlar mümkün qədər bu üslubu arxaizmlərdən, ağır sintaktik quruluşlardan, müxtəlif növ süni bəzək yığımindan azad etmişlər. Bununla bərabər, onlar ərəb klassik ədəbiyyatının ənənə və dəyərlərinə saygılı münasibət nümayiş etdirmişlər”.

Alim ərəb məhcər ədəbiyyatının ən müxtəlif bədii üsluba malik nümayəndələrinin yaradıcılığını araşdırdı: Nuaymə yaradıcılığında rus ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşan tənqidi realizmi öyrəndi, Cübran yaradıcılığında ingilis poeziyasının təsiri ilə romantik üslubunun inkişaf prosesini izlədi, Amerika transsendentalistlərinin Əmin ər-Reyhani və digərlərinin yaradıcılığında oynadığı rolu müəyyənləşdirdi. Bu zaman o, yüzlərlə ədəbiyyat oxuyur, yazıçıların ən məşhur əsərlərini təhlil edir, onların yaradıcılıq metodunu, dünyagörüşünü, nəsr və poeziya dillərinin təkamülünü, lirizmi, müxtəlif qəhrəman obrazlarının xüsusiyyətlərini tədqiq edir, dünya ərəbşünaslığında ilk dəfə olaraq ərəb-Amerika, Qərbi Avropa və rus ədəbi əlaqələrinin məğzi və əhəmiyyətini tam aşkar edir, ərəb məhcər ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrinin bədii üslubunun formalaşmasında Qərb və rus ədəbiyyatlarından mənimsəmə prosesi və onun nəticələrini müəyyənləşdirir.

Alimin gəldiyi qənaətə görə, ədəbi inkişaf prosesi gedişində maarifçi didaktizm, sentimentalizm cizgiləri qeyd olunan ərəb yazıçıları tərəfindən aradan qaldırılmış, romantizmin və tənqidi realizmin poetikası mənimsənilmişdir. Beləcə onlar içərisində olduqları tarixi gerçəkliyi əks etdirmək üçün çox zəruri olan yeni ideya və yeni formaları özündə daşıyan Qərb mədəniyyəti və ədəbiyyatının nailiyyətlərindən yaradıcı surətdə faydalanmışlar.

Bu yazıçıların hər biri öz yaradıcılıq metoduna xas olan etik və bədii dəyərlər ehtiyatını işə salaraq, onu özünəməxsus şəkildə bədii təcrübədən keçirmişdir. Cübran və ər-Reyhani Qərb romantizminə müraciət etmişlər. Lakin ərəb romantik şairlərindən fərqli olaraq, bu yazıçılar yalnız onun zahiri xüsusiyyətlərini mexaniki şəkildə qəbul etməmiş, romantizmi yaradıcı metod kimi, yəni onlara ərəb gerçəkliyinə öz münasibətlərini ifadə etmək imkanı verən yeni nəzər nöqtəsi kimi mənimsəmişlər. Onlar ilk olaraq maarifçiliyin artıq daralmış çərçivəsini qırıb romantizm cəbhəsinə keçmişlər. Cübranın və ər-Reyhəninin yaradıcılığında romantik istiqamət nəinki mənimsənilmiş, həm də zənginləşmiş və mürəkkəbləşmişdir. Bu, bir tərəfdən ərəb ədəbiyyatının

xüsusi ənənələri ilə Qərb romantizmi təcrübəsinin mürəkkəb sintezi nəticəsində, digər tərəfdən hər iki sənətkarın fərdi istedadı sayəsində baş vermişdir. Beləcə, onlar ümumbəşəri problemlərin qoyuluşu

səviyyəsinə yüksəlmiş və dünya ədəbi prosesinin nəinki bərabərhüquqlu iştirakçısı olmaq, həm də yeni bədii dəyərlərin dünya ədəbiyyatına ötürücüsü kimi çıxış etmək imkanı qazanmışlar.

Professor Aida İmanquliyeva təkcə ərəb mühacir şairlərinin romantikasını araşdırmaqla kifayətlənməmiş, onları Qərb romantik poeziyasının görkəmli nümayəndələri ilə müqayisəli surətdə təhlil etmişdir. Lakin tədqiqatını bununla da məhdudlaşdırmayıaraq, bütövlükdə romantik poeziyanı ədəbiyyatda yeni ruhlu bir hadisə kimi nəzərdən keçirmiş və bu kontekstdə ədəbi-bədii metod-

lar və onların mahiyyəti haqqında olduqca dəyərli fikirlər irəli sürmüşdür.

A.İmanquliyeva araşdırmalarının sonunda belə bir müddəa irəli sürür ki, ərəb ədəbiyyatı xarici ədəbiyyatların nailiyyətlərindən faydalanmasında ilk növbədə məhcər ədəbiyyatı nümayəndələrinə borcludur. Məhcər yazıçıları Qərb ədəbiyyatının pozitiv təsiri orbitində olaraq, onun ən yaxşı nailiyyətlərini mənimsəmiş və özlərinə məxsus şəkildə

inkişaf etdirmişlər. Öz əsərlərində milli ruhu və milli koloriti qoruyub saxlaya bilən bu yazıçılar yeni ərəb ədəbiyyatının inkişafında əvəzsiz rol oynamışlar. Məhz onların yaradıcılığı sayəsində XX əsr ərəb ədəbiyyatının mövzu dairəsi genişlənməmiş, janr tərkibi daha da rəngarəng olmuş, bədii ifadənin yeni formaları yaranmış və ərəb ədəbiyyatı ümumbəşər mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Aida xanımla 15 il birgə çalışan bir insan kimi bir məsələni də xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Ulu Tanrı Aida xanımla yaradarkən, çox səxavətli olmuş, ona yüksək şəxsi və intellektual keyfiyyətlərlə yanaşı, qibtədoğuran bir zahiri gözəllik də bəxş etmişdi. Onun gözəlliyini vəsf etmək üçün bəlkə də Füzuli qələmi, Vaqif təbi, Ələsgər sözü gərəkdir. Çünki bu zahiri gözəllik onun daxili aləmi, zəngin mənəvi dünyası, incə ruhu və həssas qəlbi ilə tam bir harmoniya təşkil edirdi...

Bu günlərdə görkəmli şərqşünas-alim, elm təşkilatçısı, pedaqoq, filologiya elmləri doktoru, professor Aida xanımla İmanquliyevanın yubileyidir. Çox təəssüf ki, onun ömür yolu qısa oldu. Amma onsuz ötən illər bir həqiqəti də ortaya qoydu: Aida xanımla bizdən yalnız cismən ayrılıb – adı dillərdən düşmür, xatirəsi ürəklərdən silinmir. Əsərləri dönə-dönə oxunulur, təhlil və tədqiq edilir, tərcümə olunur, yenidən işıq üzünə görünür. Nə qədər ki, onun alim qələmi ilə uğrunda mübarizə apardığı ideya və

amallar aktuallığını itirməyib, nə qədər ki, Şərq və Qərb münasibətlərində tam anlaşma bərqərar olmayıb, insanlar dönə-dönə Aida İmanquliyevanın əsərlərinə müraciət edəcək və gələcək nəsillər onu daim minnətdarlıqla xatırlayacaqlar.

Govhar Bakhshaliev

**A world-renowned representative of our
Oriental Studies**

Summary

The article is dedicated to an outstanding orientalist-scientist, the first female Azerbaijani doctor of philological sciences in the field of Arabic studies, Professor Aida Imanguliyeva's scientific activities. Discussing scholar's contributions to the Arabic studies, her monographs and researches concerning the Arab Mahjar literature studies, author gives examples from her valuable thoughts in terms of finding solution to an issue of East-West. In addition, the article provides comprehensive information on A. Imanguliyeva's participation in prestigious international scientific events, her scientific and organizational activities, as well as scientist's doings with regard to training of highly qualified Arabists and pedagogical activity.

Mən Aida İmanquliyeva haqqında yazdığım ilk məqaləmdə nədən danışırdım

Vilayət Cəfərov

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun Ərəb filologiyası şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Bu günlərdə Aida İmanquliyevanın anadan olmasının 80 ili tamam olur. Bu məqsədlə respublikada keçirilən yubiley tədbirlərindən biri də AMEA-nın akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunda keçiriləcəkdir. “Azərbaycan Şərqsünaslığı» jurnalından bu yubiley ərəfəsində Aida xanım haqqında bir məqalə yazmağı məndən xahiş edəndə bir xeyli düşünüb götür-qoy etdim. Nədən yazım?! Axı mən Aida xanım haqqında çox yazılar yazmışam.

Mən vəfatına qədər Aida xanımla uzun illər bir şöbədə çalışmışam. Doğrudur, mənim Aida xanım haqqında yazdığım məqalələrin çoxu 2000-ci ildən sonra yazdığım məqalələrdir. Bu məqalələrin bir qismi Aida xanımın yubileyləri ilə əlaqədar olaraq yazılmış, bir qismi isə müxtəlif qəzet və jurnalların xahişləri ilə qələmə alınmışdır.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, mən Aida xanımın vəfatından sonra “Ərəb filologiyası” şöbəsinə rəhbərlik etmişəm və bu gün də həmin şöbəyə rəhbərlik edirəm. Bu mənada Aida xanım haqqında məndən nəse yazmağı xahiş edənlərin xahişlərində elə bir qəbahət də görmürəm. Çünki onlar mənim Aida xanımla bir

tədqiqatçı kimi daha əhatəli xarakterizə edəcəyimə bir növ əmin idilər.

Təvazökarlıqdan uzaq olsa da deməliyəm ki, mən Aida xanım haqqında xeyli məqalə yazmış və konfranslarda məruzələr etmişəm. Bu məqalə və çıxışlarda mən Aida xanımla bir elm fədaisi kimi təbliğ, bacarıqlı bir tədqiqatçı kimi təqdir etmişəm. Aida xanım aspiranturada oxuduğu illərdən tutmuş ömrünün sonuna kimi Amerika Birləşmiş Ştatlarında yazıb-yaradan mühacir ərəblərin tanınmış simaları Cüb-

ran Xəlil Cübran, Mixail Nuaymə, Əmin ər-Reyhani, İlya Əbu Madi kimi korifeylərinin yaradıcılığını tədqiq edib araşdırmış, onların nəinki keçmiş sovetlər birliyində, eləcə də Azərbaycanda tanınmasında müstəsna rol oynamışdır. Elə zənn edirəm ki, Aida xanım haqqında yazdığım bəzi məqalələrin adlarını burada xatırlatsam Aida xanımın elmi fəaliyyətinin coğrafiyası ilə daha yaxından tanış olmaq olar. Bunlar: “Əsl elm fədaisi”, (“Azərbaycan” qəzeti, 19 sentyabr, 2002), “Aida xanım haqqında

xatirələrim (“Xatirələr kitabı, İstanbul, 2002, səh. 145-148), “A.İmanquliyevanın məqalə yaradıcılığı barədə” (“Azərbaycan şərqşünaslığı”, №2 2009, səh. 8-12), “Aida İmanquliyevanın tərcüməçilik fəaliyyəti” (“Zəriflik” jurnalı, Bakı, 2014, səh. 40-46), “Yubileyinə dünya ərəbşünaslarının qatıldığı Aida xanım” (AMEA-nın “Xəbərləri”, 2009, № 3-4, səh. 123-126, “Aida İmanquliyevanın “Məqalələr və tərcümələr” kitabına ön söz. (Toplama, tərtib və şərhlər Vilayət Cəfərindir. Bakı, 2010), Aida İmanquliyeva və İ.M.Filştinski həmkarlığı (Varşava. Beynəlxalq konfrans, 2016, səh. 153-156). “Профессор Аида Имангулиева в воспоминаниях известных русских ученых арабистов”. Восточные общества: традиции и современность. Материалы II съез-

да молодых востоковедов стран СНГ. Москва – Баку, 2014).

Və nəhayət, mən bu siyahıya 1992-ci ildə Aida xanımın vəfatı münasibəti ilə yazdığım vida sözünü də əlavə edərdim (Bax: Vilayət Cəfərov. Ölüm sevinməsin qoy. “Ədəbiyyat və incəsənət”, 23 sentyabr, 1992).

Mənim Aida xanım haqqında yazdığım ilk məqaləm 1975-ci ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 20 dekabr tarixli nömrəsində çap olunmuşdur.

Bu məqalə onun 1975-ci ildə ərəb məhcər ədibi Cübran Xəlil Cübranın yaradıcılığı barədə “Elm” nəşriyyatında çap olunmuş monoqrafiyası barədə yazılmışdır.

Biz ərəbşünas filoloqlar o zaman akademiyanın Yaxın və orta Şərq Xalqları İnstitutunda (indiki Şərqşünaslıq İnstitutu) “Ərəb ədəbiyyatı qrupu” kimi fəaliyyət göstərirdik. Üzvlərinin sayı 7-8 nəfərdən artıq olmayan bu qrupda universitetin Şərqşünaslıq fakültəsinin ərəb şöbəsini bitirmiş ədəbiyyat yönümlü məzunlar tədqiqat işləri aparırdılar. Bu qrupun rəhbəri Aida xanım idi. O zaman mən də bu qrupda çalışırdım və 4-5 il idi ki, elmlər namizədi idim. Ona görə də Aida İmanquliyevanın “Cübran Xəlil Cübran” monoqrafiyasını oxuyandan sonra bu kitabın Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ərəb məhcər ədəbiyyatı haqqında Azərbaycan dilində yazılmış yeganə monoqrafiya olduğunu nəzərə alıb Aida xanımın məhcər ədəbiyyatı sahəsində əhatəli tədqiqatçı olduğunu oxucuların nəzər-diqqətinə çatdırmışdım.

Burada bir haşiyə çıxıb qeyd etməliyəm ki, həmin il Aida xanımın Moskvada da rus dilində

məhcər ədəbiyyatı ilə bağlı daha bir monoqrafiyası da çapdan çıxmışdı. Həmin monoqrafiyanın redaktoru isə tanınmış rus ərəbşünas professoru, leninqradlı A.A.Dolinina idi. Dolinina bu kitaba necə redaktorluq etməsi barədə akademik Nərgiz Paşayevanın tərtibçisi olduğu “Xatirələr” kitabında ətraflı şərh vermişdir. A.A.Dolinina Aida xanımın tədqiqatçılıq bacarığını yüksək dəyərləndirmişdir. Yeri gəlmişkən, onu da birmənalı şəkildə qeyd etməliyəm ki, Aida İmanquliyevanın XX əsrin II yarısında Moskva və Leninqradda fəaliyyət göstərən məşhur rus ərəbşünas alimləri ilə geniş dostluq, həmkarlıq əlaqələri vardı. Bu alimlərin sırasında İ.M.Filştinskiyin, O.B.Frolovanın, A.A.Dolininanın, A.B.Kudelinin, İ.E.Bılıkın adlarını çəkmək olar. Qeyd etdiyimiz kimi, Aida İmanquliyevanı bu sadaladığımız rus ərəbşünasları ilə möhkəm dostluq və həmkarlıq əlaqələri birləşdirirdi. O vaxtlar mən bu əlaqələrin səmimiyyətinin ülviliyini öz gözlərimlə əyani şəkildə görüb müşahidə etmişdim. Onlardan biri haqqında bir qədər ətraflı məlumat vermək istəyirəm.

1983-cü ilin yazı idi. Keçmiş SSRİ EA-nın Şərqsünaslıq İnstitutunda rus sovet akademiki İ.Y.Kraçkovskinin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş bir konfrans keçirilirdi. Bu konfransa Bakıdan da xeyli Azərbaycan və rus əsilli mütəxəssislər qatılmışdı. Konfransa mən də bir material göndərmişdim. Həmin konfransda Aida xanım da məruzə edəcəkdi. Lakin kon-

frans ərəfində Aida xanımın anası Gövhər xanım dünyasını dəyişdi. Bu vəziyyətdə Aida xanımın konfransa gedə bilməyəcəyi zərurəti ortaya çıxdı.

Qısaca olaraq bildirim ki, Aida xanım konfransın plenar iclasına gələ bilmədi. Bölmə iclasına başlananda isə çıxışçıların adları əlifba sırası ilə tərtib olunduğu üçün mənə ön sıralarda söz verdilər. Həcmi o qədər də çox olmayan bu yazı belə adlanırdı: “Akademik İ.Y.Kraçkovski ilə İraq ədəbiyyatşünası Hilal Nacinin əz-Zəhavinin yenilikçiliyi barədə fərqli düşüncələri”. Hilal Naci İraq ədəbiyyatşünası idi. O, 60-cı illərdə İraqın ərəb ölkələrində səfiri də olmuşdu. O, əz-Zəhavi ilə bağlı bir tədqiqat işi yazmışdı və orada rus sovet akademiki İ.Y.Kraçkovskinin əz-Zəhavi barədəki mövqeyini bərk tənqid etmişdi. Mən isə öz fikirlərimdə İ.Y.Kraçkovskinin əz-Zəhavinin yenilikçiliyi barədəki mövqeyini müdafiə etmiş və müvafiq dəlillərlə ona haqq qazandırmış və H.Nacinin qərəzli fikirlərini tənqid etmişdim.

... O vaxt oxunan məruzələr dərhal müzakirə edilir, çıxışçılara isti-isti irad və təkliflər bildirilirdi. İclasda iştirak edən Leninqrad professorları A.A.Dolinina və B.Frolova yanaşı oturmuşdular. Birinci olaraq A.A.Dolinina məruzədən bir növ razı qaldığını bildirdi. O, çıxışında O.B.Frolova ilə birlikdə əsrin 40-cı illərində İ.Y.Kraçkovskidən dərs aldıklarını - yəni onun tələbləri olduqlarını qeyd etdi. O dedi ki, biz o vaxtlar İ.Y.Kraçkovskinin ərəb ədəbiyyatı barə-

dəki fikirlərinin ərəb dünyasında necə qarşılanması barədə bir növ məlumatlı idik. Frolova da bu fikri təsdiqlədi. Bu məruzəni dinlədikdən sonra A.Dolinina öz fikirlərində yanıldığını qeyd edərək Kraçkovskinin haqlı mövqedə olduğunu bildirdi.

İclasda sədrlik edən: “Daha kim danışmaq istəyir?” deyərək zala müraciət edəndə zəlin lap arxa tərəfindən bir nəfər irəli gələrək “Mən danışmaq istəyirəm” dedi: Baxdım ki, bu Aida xanımdır. Mən tribunada olarkən zala kimlərin daxil olduğunu bilmirdim... Aida xanım irəli gələ-gələ: Mən bu məruzə ilə çoxdan tanışam – dedi. Məruzəçi mənim şöbəmdə işləyir” - deyən Aida xanım mənim İraq ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olduğumu, eyni zamanda elmlər namizədi olduğumu dedi və məruzədə maraqlı faktların olduğunu bildirdi... Ədalət naminə deməliyəm ki, Aida xanım mənim məruzəm ilə yaxından tanış idi və onun ruscasında müəyyən düzəlişlər də etmişdi. Sonra sədr Aida xanıma söz verdi və o, öz məruzəsini oxudu.

Fasilədə mən tanınmış rus ərəbşünas alimlərinin Aida xanımı necə səmimi qarşılananlarının şahidi oldum. Əslində mən Aida xanımın rus ərəbşünas alimlərinin bir çoxu ilə həmkarlıq, dostluq münasibətinin mövcudluğunu bilirdim. Məsələn, onun A.A.Dolinina ilə (o onun “Ассоциация пера и Михаил Нуйме” monoqrafiyasının redaktoru olmuşdu), İ.M.Filştinski ilə hələ Moskvada oxuduğu illərdən dostluq, həmkarlıq əla-

qəsinin olduğunu bilirdim. Aida xanım hələ 70-ci illərin sonunda İ.M.Filştinskinin “Памятник арабской словесности” əsərini ruscadan Azərbaycancaya çevirmişdi. Eləcə də Aida xanımın O.B.Frolova, İ.E.Bılık, A.B.Kudelinlə dostluq, həmkarlıq münasibətləri vardı. Məsələn, leninqradlı professor O.B.Frolova Aida xanıma özünə bacı hesab edirdi. Bu alimlərin bəziləri Aida xanımın tövsiyəsi ilə Azərbaycan ərəbşünaslarının bir neçəsinin elmi rəhbəri də olmuşdu...

İndi isə bir qədər də 1975-ci il dekabr ayının 20-də “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap etdirdiyim “Yeni sahə, ilk qaranquş” adlı məqaləmin bəzi detalları ilə oxucuları tanış etmək istəyirəm. Əvvəla, onu deyim ki, mən bu məqaləmdə bir tərəfdən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ərəb mühacirət ədəbiyyatının tədqiqini ilkin olaraq təqdir etmiş, digər tərəfdən isə Aida xanımın “Cübran Xəlil Cübran”

monoqrafiyasını bu sahədə ilk bahar müjdəli qaranquşa bənzətmişdim. Doğrudan da o vaxta qədər Azərbaycanda Azərbaycan dilində ərəb məhcər ədəbiyyatı barədə əhatəli bir tədqiqat işi mövcud deyildi. Bu mənada Aida xanım ilkin olaraq ərəb məhcər ədəbiyyatı, onun yaranması, başlıca ədəbi simaları haqqında əhatəli məlumat vermiş və oxucuları ərəb məhcər (mühacirət) ədəbiyyatının – Amerika qitəsində təşəkkül tapmasını bildirməklə o dövrdə məhcər ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Cübranın rolunu yüksək dəyərləndirmişdi. Ona görə də məqalədə göstərilirdi ki, tədqiqatçı Cübranın təkcə bir yazıçı kimi ədəbi-bədii fəaliyyətini işıqlandırmaqla kifayətlənməmiş, hətta bu livanlı mühacirin çox güclü fırça ustası olduğunu da qeyd etmişdi. O, Cübranın bir peyzaj ustası kimi də Amerika qitəsində məşhur olduğunu xüsusi vurğulamışdı. Məsələn, Aida xanım

yazmışdır ki, Cübranın 1920-ci ildə Nyu-Yorkda rəsm əsərləri sərgisi böyük uğurla nümayiş etdirilmişdir.

Aida İmanquliyeva Cübranın rəssamlıq fəaliyyəti ilə yanaşı, onun bir publisist kimi də fəaliyyətini işıqlandırmışdır.

Deməliyə ki, şəxsi həyatı çox ağır, faciəli keçən Cübran Xəlil Cübran bir-birinin ardınca anasını, bacısını və ailənin bir növ çörək ağacı hesab olunan böyük qardaşı Butrusu çox erkən itirməsinə baxmayaraq sarsılmaz, bədii yaradıcılığını davam etdirir, sanki ona dəyən bu zərbənin acığına rəssam fırçası ilə yeni-yeni lövhələr yaradır, Amerikada yaşayan ərəb yazarlarını bir cəmiyyət ətrafında birləşdirir, yaratdığı “Qələmlər cəmiyyəti” vasitəsi ilə onları qürbət diyarda öz dillərini, adət-ənənələrini unutmamağa səsləmişdi.

Mütəxəssislər Cübranın yaradıcılığını üç istiqamətdə tədqiq etmişlər. Aida İmanquliyeva da

bu ənənəyə sadıq qalaraq Cübranın nəzm və nəsr yaradıcılığını, onun rəssam fırçasının əsrarəngiz gözəlliyini və bir də mühacir ərəb ədiblərini başına toplayaraq yaratdığı “Ər-Rabitə əl-qələmiyə”nin fəaliyyətini tədqiq edib araşdırmaqla bu livanlı mühacir ərəbin kamil, bütöv obrazını yaratmışdır. Monoqrafiyada bu göstərilən keyfiyyətlər əhatəli araşdırılmışdır.

Bu gün Aida xanım həyatda yoxdur. O, çox erkən – yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir vaxtda dünyasını dəyişmişdir. Aida xanım bu gün həyatda olmasa da, qoyub getdiyi tədqiqat işləri, monoqrafiyaları onu yaşadır və gələcəkdə də yaşadacaqdır. Bu gün onun ərəb məhcər ədəbiyyatı barədə açdığı cığırda onun ardıcılığını inamla addımlayaraq Azərbaycanca ərəb ədəbiyyatı üzrə ilk professor xanımın xatirəsi naminə yeni-yeni əsərlər yaradırlar.

Allah rəhmət eləsin, qəbri nurla dolsun, ruhu şad olsun.

Ədəbiyyat:

1. İmanquliyeva A. Cübran Xəlil Cübran, Bakı, “Elm” 1975.
2. Cübran Xəlil Cübran. Sükutun poeziyası. Məsul redaktor və ön sözün müəllifi prof. N.Paşayeva. Bakı, 2009.
3. İmanquliyeva A. Məqalələr və tərcümələr. Tərtib edəni ön sözün və şərhlərin müəllifi prof. V.A.Cəyərov. Bakı, 2010.
4. Kraçkovski İ.Y. Seçilmiş əsərləri, III cild M.-L. 1956.
5. Paşayeva N. Dünya deyilən sənmişsən. İstanbul, 2002.
6. Cəfərov V. Yeni sahə, ilk qaranquş. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 20 dekabr, 1975.
7. Cəfərov V. Əsl elm fədaisi. “Respublika” qəzeti, sentyabr, 2002.
8. Cəfərov V. Aida İmanquliyevanın məqalə yaradıcılığı barədə. Ailə, Qadın, Uşaq problemləri Komitəsinin jurnalı, xüsusi buraxılış. Bakı, 2009.
9. Cəfərov V. Yubileyinə dünya şərqşünaslarının qatıldığı Aida xanım. AMEA-nın “Xəbərləri” (humanitar elmlər seriyası). Bakı, № 34, 2009.

10. Cəfərov V. Aida İmanquliyeva və İ.M.Filştinski həmkarlığı. Beynəlxalq Elmi Konfrans. Varşava, 2016.

11. Вилаят Джафаров. Профессор Аида Имангулиева в воспоминаниях известных русских ученых арабистов. Восточные общества. Традиции и современность. Материалы II съезда молодых востоковедов стран СНГ. Москва – Баку, 2014.

12. Vilayət Cəfərov. Ölüm sevinməsin qoy. Vida sözü. “Ədəbiyyat” qəzeti 23 sentyabr, 1992.

Vilayət Djafarov

What did I said in my first paper on Aida Imangulieva Summary

In this writing the author is talking about his papers written on a prominent orientalist Aida Imangulieva. The article touches upon Imangulieva’s friendship with outstanding Russian scholars, as well as makes mention of memories about her participations at international scientific conferences.

Аида Насир гызы Имангулиева. Светлый образ прекрасной Женщины

Лаура Оруджева

д.ф.ф. ведущий научный сотрудник Института востоковедения им. акад.З.М. Буниятова НАНА

Как трудно писать о человеке, с которым у тебя прошла большая часть твоих молодых лет, перешедших в более зрелый возраст, когда с этим человеком тебя связывало очень многое – взаимная симпатия, дружба, взаимопонимание и глубокое чувство уважения...

Кажется, что это часть твоей жизни, твоего бытия, и ты можешь без конца говорить об этом человеке, но при этом не знаешь, как начать?!

Впервые я увидела Аиду ханум, когда мне было 17 лет, и я поступила на факультет востоковедения Азербайджанского Государственного Университета им. С.М.Кирова (в то время он так назывался, сейчас же Бакинский Государственный Университет).

Надо сказать, что так получилось, что на I курсе наша аудитория располагалась отдельно от факультета, на II этаже, где размещался юридический факультет, и мы, в принципе, не знали своих коллег-востоковедов старших курсов.

Как-то на перемене я зашла в буфет, чтобы перекусить немного и даже не помню, взяла я что-то, или нет, но, вдруг, я заметила, как в буфет вошли «три грации» - это были три стройные, высокие красивые девушки, однако моё внимание тут же привлекла лишь одна из них! Я до сих пор не могу забыть те свои ощущения! Передо мной стояла истинная восточная красавица, какую я представляла себе, читая азербайджанские народные сказки!

Это и рост и смуглый цвет кожи, и стать, и огромные миндалевидные темные глаза, разлёт бровей, и маленький нежный рот...

Я не помню, в чём она была, но поверх платья на ней было накинуто демисезонное пальто фисташкового цвета, которое слегка прикрывало часть её фигуры ниже пояса и, как я потом заметила, она должна была стать матерью.

Я стояла в оцепенении и не могла оторвать от неё своих глаз! Придя в себя, наконец, я спросила у рядом стоявших студентов – это кто?!

Мне ответили – это Аида Имангулиева, она учится на последнем курсе арабского отделения,

замужем, её муж физик, сын известного писателя МирДжалала Пашаева, Ариф Пашаев.

Мне так захотелось познакомиться с ней, узнать поближе, но я, конечно же, в силу своего очень юного возраста и традиционного воспитания, постеснялась и не подошла.

Прошло несколько лет, я закончила учёбу в Университете и по рекомендации зав.кафедрой арабского языка, покойного А.Мамедова, успешно сдал экзамены, поступила в аспирантуру в Институте народов Ближнего и Среднего Востока АН Азерб.ССР (ныне – Институт востоковедения им. Акад. З.М. Буниятова НАНА) по специальности «семитские языки».

Как-то раз, зайдя в приёмную дирекции, я вновь увидела Аиду ханум. За этот период она стала ещё лучше – молодой красивой женщиной с достоинством Королевы, и была уже матерью двух прекрасных девочек.

Я, конечно же, подошла к ней и поздоровалась, в ответ она очень тепло и где-то даже радушно встретила меня, и мы разговорились, как старые знакомые. (Эта встреча как бы заложила основу нашего последующего общения, перешедшего в дружбу)

Оказалось, она уже закончила аспирантуру в

Москве и вернулась с готовой диссертацией, которую вскоре и защитила в Москве в Институте востоковедения АН СССР (1966 г.). Её научным руководителем был выдающийся учёный востоковед, одинаково свободно владеющий как персидским, так и арабским языками, наш соотечественник, д.ф.н., проф. Рустам Алиев, работающий в то время в московском Институте востоковедения.

Своими фундаментальными трудами и глубокими многосторонними знаниями в области восточной литературы Рустам Алиев смог увлечь Аиду ханум в уникальный мир арабской литературы, в частности, арабской литературы в эмиграции.

Темой кандидатской диссертации Аиды ханум была «Ассоциация пера и Михаил Нуайме».

Работа была посвящена всестороннему исследованию новоарабской литературы в лице видного ливанского писателя начала XX в. Михаила Нуайме и сирийского публициста и писателя Джубран Халил Джубрана, являющиеся основоположниками арабской литературы в эмиграции, в частности, в США. Благодаря их участию и активному содействию было создано литературное сообщество арабских писателей и поэтов под названием «Ассоциация Пера».

Здесь я не буду подробно писать о научной деятельности Аиды ханум, поскольку об этом писали многие исследователи её творчества. Одно только замечу, что своими исследованиями в области арабской эмигрантской литературы, она раскрыла и представила совершенно новую и интересную веху в развитии и формировании арабского литературоведения, что дало возможность молодым исследователям Республики, продолжив эту тему, изучить арабскую эмигрантскую литературу в более широком аспекте, а именно изучение арабской эмигрантской литературы в Южной Америке.

В предлагаемой статье мне захотелось представить Аиду ханум не только как серьёзного исследователя, но и, насколько это у меня получится, как личность, как Человек.

Аида ханум в полном смысле этого слова была незаурядной личностью. Она очень легко сочетала в себе как простоту в общении (с кем бы то ни было!), начиная от ребёнка, вплоть до очень солидных и уважаемых людей, но и одновременно могла проявить крайнюю принципиальность в отношении отдельных случаев, требующих безотлагательного решения, не задевая при этом чьего-либо достоинства. Этого она себе никогда не позволяла. Она была женщиной со стержнем!

Вскоре после защиты кандидатской диссертации Аида ханум стала руководителем группы арабистов-литературоведов в отделе литературы народов Ближнего и Среднего Востока. В тот период я работала в отделе восточного языкознания в должности младшего научного сотрудника.

В последствии, в середине 70-х годов, ввиду расширения масштабов исследований различных аспектов востоковедческой науки в целом, наш Институт был переименован в Институт востоковедения АН Азерб.ССР, что повлекло за собой изменение самой структуры Института и создания более масштабных отделов, отвечающих требованиям настоящего времени.

Так были созданы нижеследующие новые отделы: Отдел арабской филологии, куда входило изучение актуальных проблем арабского языка и литературы и соответственно отделы: турецкой филологии и иранской филологии. Далее – Отдел экономики и истории Турции; Отдел экономики и истории арабских стран; Отдел экономики и истории Ирана; Отдел Южного Азербайджана, а также Отдел текстологии и исследований исторических памятников.

Руководителем Отдела арабской филологии

была назначена Аида Имангулиева (март 1976 г.)

К тому времени Аида ханум, набравшись опыта работы с коллективом, считалась уже очень уважаемым и авторитетным не только сотрудником, но и вообще учёным с именем!

К тому времени ею были опубликованы две монографии («Ассоциация Пера» и Михаил Нуайме); «Джубран Халил Джубран») и большое количество статей и других публикаций. По её инициативе в Институте ежегодно стал издаваться

«Сборник арабской филологии», что дало возможность нам, сотрудникам арабской филологии публиковать свои статьи по различным вопросам арабской филологии: языка и литературы.

Наряду с тем, что Аида ханум сама являлась активным участником этого Сборника, она также была его бессменным редактором. Отбор публикаций проходил на высочайшем уровне, ввиду чего они и по сей день не утратили к себе интерес и актуальность.

В дальнейшем, для публикаций исследований других областей восточной филологии стал издаваться «Сборник восточной филологии», включающий в себя статьи, охватывающие исследования не только в области арабской, но и турецкой и иранской филологии, а также и статьи, посвящённые текстологическим исследованиям отдельных письменных памятников.

К тому периоду проф. Рустам Алиев переехал в Баку и стал заведовать отделом иранской филологии.

Вполне естественно, что ответственным редактором данного Сборника стал именно он, а Аида ханум являлась членом редакционного совета.

Аида ханум была совершенно уникальной женщиной. В ней сочеталось всё! И прекрасный руководитель, перспективный учёный, товарищ, друг, советчик – на работе, и верная любящая дочь, жена, мать – дома!

Эта грань проходила настолько плавно и незаметно, что, казалось, она абсолютно ровная везде.

Я знала одну особенность её характера, которую никто другой не замечал. Я как-то сказала ей об этом, - у неё на мгновение проскочила на лице лёгкая улыбка, но при этом она ничего мне не ответила.

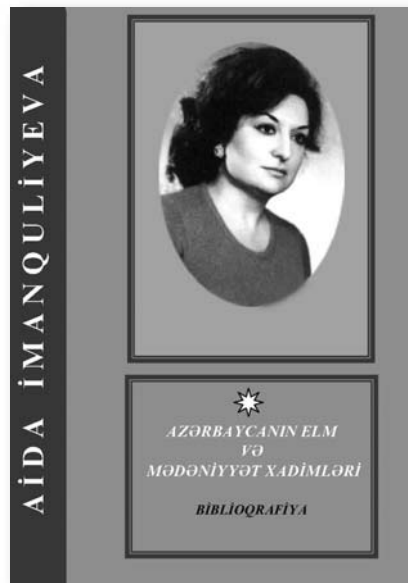
Дело в том, что она к тем людям, в которых была полностью уверена, на работе относилась более требовательно и с некоторой сдержанностью. Однако к тем, с которыми она держала некоторую дистанцию, была очень приветливой и деликатной. Но в общем, в силу своего ума и воспитанности, она со всеми старалась быть очень ровной и справедливой. Я не помню случая,

чтобы она кому-то резко ответила, повысила голос, была бы пренебрежительной – такого не было никогда!

Из-за своего удивительного умения общаться с людьми, все испытывали к ней особую симпатию и уважение. Такие люди, как Аида ханум, являлись прирождёнными лидерами.

Будучи руководителем отдела арабской филологии ей удалось создать обстановку доверия и взаимоуважения. Для нас она была не только руководителем, но и защитник наших прав, интересов, а также мудрый советчик и наставник.

В нашем отделе арабской филологии, которым руководила Аида ханум, наряду с деловой обстановкой царили взаимопонимание и поддержка, что мы кстати, стараемся сохранить и по сей день. И конечно же, основу этому заложила Аида ханум. При этом, во время обсуждения в

отделе научных работ (диссертаций, статей, докладов, монографий) все, без исключения, должны были ознакомиться с ними и высказывать своё отношение по тому или иному вопросу.

На мой взгляд, это являлось своего рода школой для формирования истинного ученого филолога-арабиста (как литературоведа, так и лингвиста).

Как пример её правильного и умелого руководства хотелось бы обратить внимание на нижеследующее.

Так, в конце каждого рабочего года, как обычно, в отделе проходил отчёт научных сотрудников за истекший год. Сотрудники со всей серьёзностью готовились к этим отчётам, зная, что Аида ханум сама всё внимательно проверяла и уточняла, чтобы не было никаких казусов во время её отчета на Учёном Совете Института. Она вообще к любой работе относилась с огромной ответственностью. Это было у неё в характере.

Мы с нетерпением ожидали её после Учёного Совета. После наших расспросов она спокойно отвечала – всё нормально.

Впоследствии стало известно от других членов Учёного Совета, что она очень подробно с высокой оценкой отзывалась о деятельности каждого сотрудника в отдельности! Именно в таких поступках и проявлялось её умение быть мудрым руководителем!

Наряду с научной работой, в нашем отделе очень весело и тепло отмечались праздничные события – юбилеи, дни рождения, национальные и отдельные государственные праздники.

Аида ханум с большим удовольствием участвовала на наших празднествах, добавляя, собственную её изюминку в остроумии и шуточных рассказах, происходивших с ней во время заграничных поездок, тем самым создавая тёплую и дружескую обстановку.

Могу смело сказать, что сотрудники других отделов очень нам завидовали и старались перенять у нас эту традицию. Но у них это проходило не так ярко (пусть меня простят мои коллеги!) Порой к нам заходили отдельные сотрудники других отделов, и мы, конечно же, радушно их принимали.

Аида ханум знала меру всему, как на работе, так и в быту, создавая тем самым здоровую атмосферу.

В период руководства отделом она, совместно с сотрудниками отдела, ныне д.ф.н. В.Джафаровым и д.ф.н. М.Гамбаровым была занята переводом на азербайджанский язык стихов и рассказов арабских писателей, что затем было издано в виде Сборника под названием «В поисках лучших дней» (“Ağ günlərin soragında”) на азерб.яз., Баку, «Язычы», 1983 г. (Образцы иракской литературы)

В данном сборнике представлен её перевод рассказа «Сдавленные рыдания» (“Boğulmuş hıçqırıqlar”).

Замечу, что еще в 70-х годах Аида ханум совместно с доцентом факультета востоковедения АГУ Маликом Гараевым издала в виде Сборника перевод арабских рассказов под названием «Человек и Птица»

В 1988 г. Вновь назначенный директор

Института востоковедения, ныне покойный, академик, герой Советского Союза Зия Мусаевич Буниатов предложил Аиде ханум, учитывая её особое умение и всеобщее уважение среди коллектива, должность заместителя директора Института по науке.

Надо сказать, что это был очень хороший и продуктивный период. Между ними был создан негласный тандем. Так, если Зия Мусаевич, в силу своего характера, мог вспылить по поводу какой-то оплошности или же нерадивости какого-то сотрудника, Аиде ханум удавалось очень тактично разрядить обстановку и расставить все точки над *i* (и).

В 1989 г. в Тбилиси Аида ханум успешно защитила докторскую диссертацию. В дальнейшем, в 1991 г. на основании диссертации была издана ею и монография.

В 1991 году ввиду того, что директор Института, академик З.М. Буниатов был избран вице-президентом АН Азерб.ССР, должность директора Института была предложена Аиде ханум. Конечно же, это не было неожиданностью ни для кого, поскольку своим авторитетом в коллективе и умением вести работу на различных уровнях, ей равных не было.

Таким образом в том же 1991 году Аида ханум стала директором нашего Института.

Казалось, всё шло прекрасно!

Она продолжала руководить отделом арабской филологии, одновременно являясь директором Института. Работы было много, много грандиозных планов, встреч, мероприятий, с чем она очень легко и красиво справлялась, не вызывая даже доли сомнения у окружающих, чего это ей стоило!

Никто представить себе не мог, что её поджидают такие тяжёлые испытания, связанные на тот период с неизлечимой болезнью. Она была очень сильной женщиной и боролась со своим недугом. Она была уверена, что в конце концов справится и с ним!

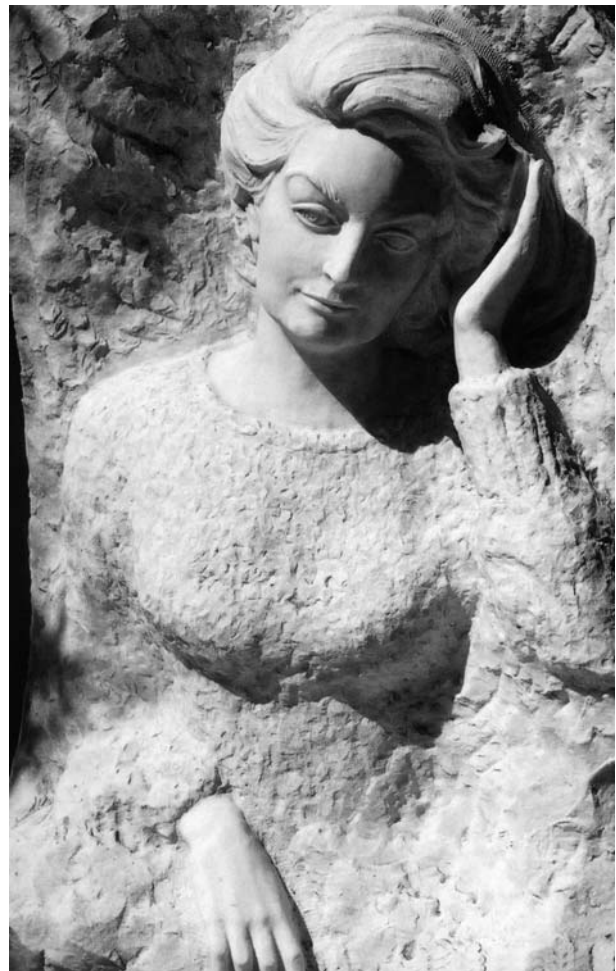
Мы все очень на это надеялись, но, оказалось, что уже было слишком поздно!..

19 сентября 1992 года её не стало...

Для меня это была личная трагедия. Не могу объяснить, насколько тяжело я перенесла эту утрату. Я не могла смириться с этим. Как может такое случиться?!

Даже сейчас, по истечении стольких лет не могу спокойно писать об этом...

Она была такой молодой, красивой, умной, отзывчивой, остроумной, жизнерадостной...и, вдруг, безжалостная болезнь в 52 года отняла её у нас.

В течение целого года, я каждое утро просыпалась с мыслью о Ней – Её нет с нами!, ощущая при этом жуткую пустоту и тоску.

...Как говорят в народе – Бог забирает лучших! Наверное, это так и есть... Другого объяснения быть не может!

Каждый, кто Её знал, общался, работал, никогда не забудет и не сможет забыть эту яркую личность, нашу дорогую Аиду ханум!

Светлая Ей память!..

Laura Orujova

**Aida Nasir Kyzy Imanguliyeva.
Excellent character of a beautiful woman**

Summary

The article describes the personality of a prominent orientalist Professor Aida Imanguliyeva. In the writing besides scientist's responsible behaviour in terms of her academic work and achievements in this field, her irreplaceable role as a leader, his sincere, caring attitude toward the staff, staff of the institute, and other qualities of the great scientist are being highlighted.

Şərqşünaslıq elmimizin korifeyi

Elman Quliyev

ADPU-nun "Türk araşdırmaları" elmi-tədqiqat mərkəzinin müdiri, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aida xanım İmanquliyeva Azərbaycan şərqşünaslıq elminin beynəlxalq aləmdə tanınmasında, onun şöhrətinin geniş miqyasda yayılmasında misilsiz xidmətləri ilə fərqlənən görkəmli şərqşünas alimdir. Onun adı şərqşünaslıq, eləcə də qərbşünaslıq problemlərini Şərq-Qərb münasibətləri kontekstində tədqiqata cəlb edən, şərqşünaslığımızda yeni elmi təhlil istiqaməti müəyyənləşdirən, bu sahədə ilk dəfə müqayisəli metodun tətbiqi ilə tədqiqatların səmərə və effektivliyini artıran və ümumilikdə yeni şərqşünaslıq məktəbinin əsasını qoyan cəfakeş alim kimi Azərbaycan şərqşünaslıq elm tariximizə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Aida xanım İmanquliyeva ilk azərbaycanlı ərəbşünas qadın, elmlər doktoru, professor kimi Azərbaycan şərqşünaslıq elminin inkişafında, bu sahədə ixtisaslı kadrların hazırlanmasında xüsusi xidmətlər göstərmiş, şərqşünaslıq problemlərinin öyrənilməsində yeni elmi sistem yaratmışdır. Prof. Aida İmanquliyevanın gərgin əmək, zəngin bilik, istedad və təcrübə hesabına yazmış olduğu "Корифеи новоарабской литературы" (к проблеме взаимосвязи литератур Востока и Запада начала XX века) (Баку, Элм, 1991), "Истоки арабско-русских культурных и литературных связей" (В сб.: Вопросы восточной филологии - Баку, 1986), "Русская литературно-критическая мысль и творчество М.Нуайме" (В сб.: Вопросы восточной филологии - Баку, 1986), "Природа в творчестве Амина ар-Рейхани" (В сб.: Вопросы восточной филологии - Баку, 1987), "Романтизм ар-Рейхани в повести "Вне стен гарема" и в малых прозаических жанрах" (В сб.: Проблемы зарубежного Востока: история и современность. - Баку, 1988), "Qələmlər cəmiyyəti üzvlərinin yaradıcılığında yeni təmayüllər haqqında" (A.İmanquliyeva, Məqalələr və tərcümələr – Bakı, 2010), "Qələmlər birliyi" və Mixail Nüaymə", "Cübran Xəlil Cübran", "İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması və inkişaf tarixinə dair" və s. çoxsaylı kitab və məqalələri Azərbaycan ərəbşünaslıq elminin inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, ərəb-məhcər ədəbiyyatı ilə yanaşı, Azərbay-

can-ərəb, rus-ərəb və qərb-ərəb ədəbi əlaqələri problemləri istiqamətində sanballı elmi əsərlər yazmış, nüfuzlu beynəlxalq konfranslarda elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən məruzələr oxumuş, xarici ölkələrdə Azərbaycan şərqşünaslıq elmini ləyaqətlə təmsil etmiş, Ümumittifaq Şərqşünaslıq Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin, Şərq ədəbiyyatının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Koordinasiya Şurasının üzvü olmuşdur.

Aida xanım İmanquliyevanın ərəb ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsindəki xidmətləri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Mixail Nuaymə, Süheyl İdris, Sahib Camal, Məhəmməd Dib, Macid Zeyyib Ğənəmə və digər sənətkarlardan etdiyi tərcümələr Aida İmanquliyevanın Azərbaycan və ərəb dillərinin incəliklərinə bələdçiliyindən, yüksək bədii zövqə sahib olmasından və peşəkar tərcüməçi qabiliyyətindən xəbər verir. Lakin Aida xanım İmanquliyeva geniş ictimai-siyasi, elmi-ədəbi fəaliyyət dairəsində xidmətlər göstərsə də, o, ilk növbədə şərqşünaslıq elmimizin korifeyi kimi diqqəti cəlb edir. Tərcüməçilik xidmətləri istisna edilərsə onun şərqşünaslıq fəaliyyəti əsasən ərəb milli, ərəb-rus, ərəb-qərb ədəbiyyatlarının tədqiqi as-

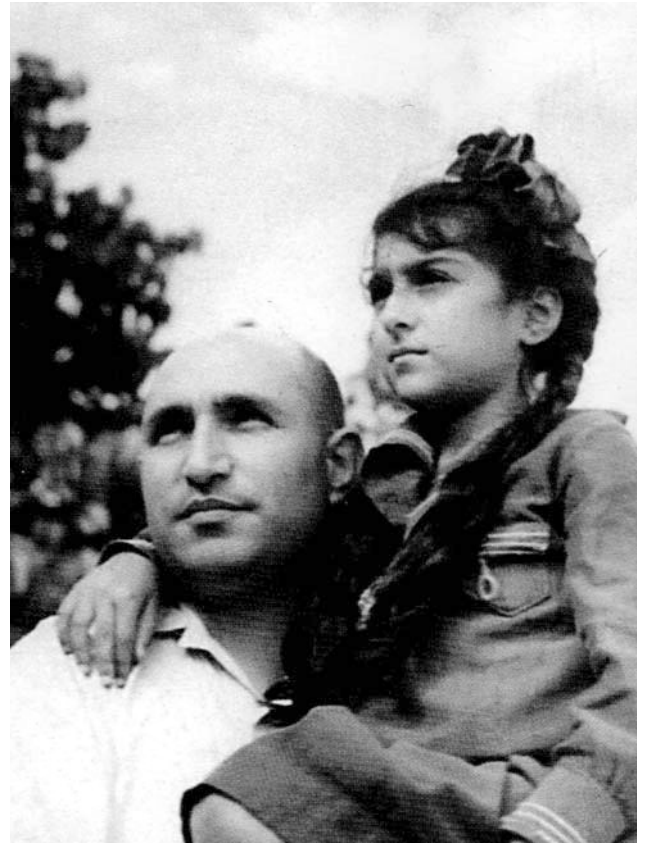
pektində üç istiqaməti əhatə edir. Göründüyü kimi Aida xanımın şərqşünaslıq fəaliyyətinin hər üç istiqamətində ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsi əsas yer tutur.

Aida xanım İmanquliyevanın şərqşünaslıq fəaliyyətinin mərkəzində ilk növbədə problemə müqayisəli, elmi-fəlsəfi və tarixi-tipoloji baxış dayanır. Bu cür baxış və yanaşmanın nəticəsində Azərbaycan şərqşünaslıq elmi məhdud sərhədləri aşaraq beynəlxalq arenaya çıxış etmiş və bir sıra vacib problemlərin həllinə nail olmuşdur.

Qeyd etməliyə ki, professor Aida İmanquliyevanın xidmətləri sayəsində şərqşünaslığımızda formalaşan müqayisəli metodun tətbiqi nəticəsində şərqşünaslığımız ədəbiyyat tarixçiliyi sərhədlərini aşaraq, daha qlobal, daha vacib və əhəmiyyətli problemlərin araşdırılmasına istiqamətlənə bilmişdir. Aida xanım İmanquliyevanın bu təşəbbüsü bir tərəfdən birbaşa olaraq Azərbaycan şərqşünaslıq elmində ilk dəfə nəzəri-estetik baxımdan ərəb-rus, ərəb-qərb tədqiqat istiqamətlərini meydana gətirmiş, digər tərəfdən isə aparılan tədqiqatlar ərəb-rus, ərəb-qərb ədəbiyyatlarının, geniş mənada mədəniyyətlərinin müqayisəli, həm də fundamental öyrənilməsini təmin etmişdir. Aida İmanquliyeva “qərb üçün şərqşünas, şərq üçün qərbşünas alim” (Ş.Xəlilov) statusunda ərəbşünaslığın ədəbi-bədii dəyərlərini şərq-qərb estetik-fəlsəfi kriteriya və baxışları müstəvisində araşdırmaqla şərqşünaslığımız üçün yeni bir nəzəri təhlil və tədqiqat sistemi yaratmış oldu. Məlum olduğu kimi, bu dövrə qədərki tədqiqatlarda ərəbşünaslıq, ümumən şərqşünaslıq araşdırmalarında Qərbin Şərqə təsiri məsələlərinə daha çox önəm verilirdi. Lakin Aida İmanquliyeva ilk dəfə olaraq Şərq-Qərb problemləri kontekstində məsələlərə aydınlıq gətirərkən Qərb dəyərlərini obyektiv qiymətləndirir, ədəbi-bədii, mədəni-mənəvi təsir məsələlərindən danışarkən birtərəfli təsire yox, qarşılıqlı təsir amilinə xüsusi önəm verirdi. Bu cəhət təbii olaraq Aida xanım İmanquliyevanı bir tərəfdən ərəbşünaslıqda fundamental araşdırmalar və nəzəri mülahizələr müəllifi kimi səciyyələndirir, digər tərəfdən isə Azərbaycan şərqşünaslığı, geniş mənada Azərbaycan elmi tarixində onun milli ruha bağlanan vətəndaş-alim mövqeyini nümayiş etdirirdi. Çünki professor Aida İmanquliyeva Avropa dəyərlərini nə qədər yüksək qiymətləndirsə də ənənə prinsipləri daxilində insan və cəmiyyətlə bağlı bir çox məsələlərin təməlinə Şərq mahiyyətinin dayandığını

yaxşı dərk edir, təbii olaraq bu məsələnin üstündən sükutla keçməyi qeyri-mümkün sayırdı. Bildiyimiz kimi tarixin sonrakı inkişaf dövrlərində formalaşmış Qərb mədəniyyət qütübü bir sistem kimi təsdiqini tapsa da, özünün mahiyyətindəki Şərq ilkinliyini, Şərq ruhunu, bütövdən (Şərqdən)

ayrılma əlamətlərini gizlədə bilməmişdir. Balzak, Höte, Volter, Bayron, Russo, Monteskyö, Tolstoy, Puşkin, Yesenin və s. Qərb mədəniyyət və mənəviyyət nəhənglərinin yaradıcılığında (geniş mənada Qərb mədəniyyətində) gizlənən Şərq sevgi elementləri əslində gözlə görünə bilməyən, lakin hiss olunan, ruhla duyulan Şərq ilkinliyinin (həm də Şərq mənəvi ehtiyacının) təsiri və hansı formadasa özünü təsdiq edir. Bu mənada prof. Aida İmanquliyeva yeni ərəb ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan Əmin ər-Reyhani, C.X.Cübran, M.Nüaymə, İlya Əbu Mada kimi, o cümlədən İspaniyada ərəb ədəbiyyatını formalaşdıran bir çox sənətkarın yaradıcılıqlarından danışarkən problemi Qərb-Şərq dəyərləri baxımından təhlilə cəlb etsə də, “tarixin başlanğıcına təkən verən Şərq” (Hegel) ənənəviliyinin yeni dövr dünya mədəniyyətindəki yerini, rolunu və əhəmiyyətini xüsusi qiymətləndirirdi. Görkəmli şərqşünas alim bütün bunlarla yanaşı XIX əsrdən başlayaraq Qərb həyat tərzini və mədəniyyətinin Şərqə təsiri və nüfuzunu tarixi-konkret şəraitə uyğun izah edirdi. Prof. Aida İmanquliyeva bu məsələdə ilk növbədə diqqəti Amerika və Avropa ədəbiyyatı nümunələrinin ərəb dilinə tərcümə olunmasına və mütərəqqi ərəb yazarlarının həmin regionlara mühacirət

etməsinə yönəldirdi. Bildiyimiz kimi, XIX əsrdən başlayaraq iqtisadi, siyasi və sosial problemlər səbəbindən ərəb ölkələrindən Qərbə böyük mühacir qrupları axın etməyə başlamışdır. Prof. Aida İmanquliyeva ərəb mühacir ədəbiyyatı problemlərinə dair tədqiqlərində haqlı olaraq qərb mühacirətinin kökündə siyasi amillərlə yanaşı, mədəni amillərin təsirini xüsusi vurğulayırdı: “Avropa ədəbiyyatının ərəb dilinə tərcüməsi Qərb həyat tərzinin təbliğini və Qərbə mühacirət ideyasının cazibəsini qüvvətləndirirdi”. Gətirilən sitatda ərəb mühacirətinin kökündə sosial-mədəni səbəbin olması faktı olduqca maraqlı səslənir. Aida İmanquliyeva ərəb-məhcər ədəbiyyatını tədqiq edərkən istər ümumi ədəbiyyat, istərsə fərdi sənətkar tipində ənənə və novator problemlərinə daha çox əhəmiyyət verirdi. Bu bir tərəfdən ciddi ədəbiyyatşünaslıq yanaşması tələblərini ödəyirdisə, digər tərəfdən yeni formalaşan modern ərəb ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılığında təzahür olunan yeni ədəbi keyfiyyət hadisəsinin təqdimini təmin edirdi.

O, Cübran Xəlil, ər-Reyhani, Mixail Nüaymə və s. sənətkarların yaradıcılığında tarixi-ədəbi, fəlsəfi və ictimai xarakterli mövzuların üstünlük təşkil etməsini ədəbiyyatın yeni tarixi dövrə keçir-

di kimi xarakterizə edərkən təhlillərini ilk növbədə müasir Avropa (geniş mənada Qərb) mədəniyyəti və ədəbiyyatının standartları çərçivəsində aparırdı. Lakin bu halda da şərqşünas alimin yeri gəldikcə ərəb modernist ədəbiyyatında milli-ənənəvi xüsusiyyətləri diqqətdən kənar saxlamaması bu ədəbiyyatın Şərq ruhunun sonrakı yazılı ədəbi prosesdə mühafizə olunduğunu təsdiqləyir, onun yeri və rolu barədə fikir formalaşdırılmasına xidmət edir.

O, Qərbə mühacirət etmiş “Qələmlər birliyi”ndə cəmləşən modernist ərəb yazıçıların klassikaya və müasirliyə olan münasibətini düzgün qiymətləndirir, onların sənəti üçün səciyyəvi olan yeni çalarları üzə çıxarır, Hegel fəlsəfəsinə uyğun olaraq bədii yaradıcılığa estetik predmet kimi baxırdı: “Əlbəttə, “Qələmlər birliyi”nin üzvləri klassik ədəbiyyatı öyrənir, əhəmiyyətini dərk edir, onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin yaradıcılığına böyük qiymət verirdilər. Onlar etiraf edirdilər ki, onların əsərləri bir çoxları üçün daim ilham mənbəyi olaraq qalacaqdır. Bununla yanaşı mühacir yazıçılar ədəbiyyatda yeni orijinal yollar axtarırdılar. Vətəndə adətən müraciət etdikləri böyük həcmli formalar burada tez-tez dəyişən, şəraitə cavab verə bilən, aktuallığı ilə fərqlənən və qəzetlər üçün daha çox əlverişli olan kiçik novellalarla, məqalələrlə, şeir parçaları ilə əvəz olunurdu”. Prof. Aida

İmanquliyeva mühacir ərəb yazıçıları sırasında Cübran Xəlil, Mixail Nüaymə, ər-Reyhani və digər qələm sahiblərinin irsindən danışarkən onların yaradıcılığında yer alan qərb mövzuları ilə yanaşı, ənənəvi şərq mövzularının da olduğunu qeyd edir. O, bu məntiqinin davamı olaraq Mixail Nüaymənin novellalarında ənənəvi Şərq nağıl motivinin, Əmin ər-Reyhani və Cübran Xəlil şeirlərində Şərq aforizmlərinin yer almasını yeni modernist ərəb ədəbiyyatında özünü mühafizə edə bilmiş Şərq ənənəsinin elementləri kimi təqdim edir: “Mövzuları çox rəngarəng olan bu əsərlərin əsas ideyası ədalətin, məhəbbətin və gözəlliğin kəşfidir. Məsələn, Cübran hansı mövzuya toxunursa-toxunsa, onun ədalətsizliyə qarşı üsyankar ruhu, xeyirxahlığa və gözəlliyə rəğbəti hər bir əsərdə açıq-aydın hiss olunmaqdadır”.

Sitat cəmiyyət problemləri, ədalətsizliyə qarşı üsyan, xeyirxahlıq, gözəllik və s. məsələlər fonunda müasir Qərb, ənənəvi Şərq ədəbiyyatı mövzuları tipində “Qələmlər birliyi” üzvlərinin yaradıcılığını xarakterizə etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Bu yanaşmanın dərinliyində və mahiyyətində Aida İmanquliyevaya məxsus fəlsəfi görüşlərin yer aldığı aşkar şəkildə müşahidə olunur. Belə ki, onun problemə yanaşarkən varlığı deyil, bədii yaradıcılıq və düşüncəni estetik problem kimi götürməsinə Hegel fəlsəfi baxışlarının davamı kimi səciyyəvləndirmək mümkündür.

Aida İmanquliyeva ərəb-məhcər ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılıqlarını təhlil edərkən sənət ölçüləri baxımından vacib olan bir sıra məqamlara xüsusi diqqət yetirirdi. Qeyd etməliyik ki, hər şeydən əvvəl Aida xanım düzgün olaraq ərəb-məhcər ədəbiyyatı nümayəndələrini iki mədəni ənənənin – Şərq-Qərb mədəni əlaqələrinin daşıyıcı kimi təqdim edir. Daha sonra onları sənətkarlıq baxımından təhlilə cəlb edir. Məsələn, o, Mixayil Nüaymə yaradıcılığını mövzu, ideya, struktur, dil-ifadə, janr və s. cəhətdən təhlilə yönəltdir, onun sənət uğurunu bu komponentlərin üzvi vəhdətində görür: “Nüaymənin novellaları aydın və səlis struktura malikdir. Nüaymə öz qəhrəmanlarının daxili aləmini açmaq üçün daha dəqiq, konkret ifadələr seçir. Onun novellalarının dili geniş

oxucu kütləsinə aydın və anlaşılıqdır. Yazıçı ən mürəkkəb şeylər barədə də hamıya müəssər olan dildə (lakin bəsit şəkildə deyil) danışır. Həm də bu zaman dialektizmlərə nadir hallarda müraciət etməsinə baxmayaraq, Nüaymənin novellaları bütün qaydalarına əməl etdiyi ədəbi dil normaları kənd adamlarının dilində belə çox təbii səslənir”.

Prof. Aida İmanquliyevanın yeni dövr ərəb ədəbiyyatının janr və metod problemləri ilə bağlı araşdırmaları onun ərəbşünaslığa verdiyi böyük töhfələrdən biridir. Görkəmli şərqşünas fakt və nəzəri mülahizələr əsasında “Qələmlər birliyi”nin “ilk dəfə olaraq ərəb ədəbiyyatına yeni bədii metod-tənqidi realizm metodu gətirdiklərini” bildirir və bundan sonrakı yeni mərhələdə ərəb ədəbiyyatının keçdiyi yolu elmi-nəzəri təhlil edir. Bu məqamda Aida xanım rus və qərb ədəbiyyat-

larının görkəmli nümayəndələrindən olan Puşkin, Turgenev, Dostoyevski, Çexov, Tolstoy, Korolenko, Uilyam Bleyk, Ralf Emerson, Uolt Uitmen və s. şəxsiyyətlərin simasında ərəb ədəbiyyatına təsirin forma və məzmun xüsusiyyətlərindən geniş bəhs açır. Biz burada təsirin ümumi mənzərəsi ilə yox, Şərq və Qərb ədəbiyyatları fonunda ədəbiyyatdaxili proseslərin elmi mahiyyəti ilə tanış oluruq. Prof. Səlahəddin Xəlilov haqlı olaraq qeyd edir ki, “Aida xanım İmanquliyevanın ədəbi proseslər haqqında tədqiqatı empirik səviyyə ilə məhdudlaşmayaraq nəzəri-konseptual dərinliklərə endiyindən, burada ədəbi-bədii məsələlər fəlsəfi məzmun kəsb edirdi...” Təbii olaraq

prof. Aida İmanquliyevanın yeni metod daxilində ərəb ədəbiyyatında formalaşan yeni janrlara münasibəti də kifayət qədər konseptualdır. Şərqşünas alimin yeni ərəb ədəbiyyatında Əmin ər-Reyhani, Mixail Nüaymə, Cübran Xəlil və digər sənətkarların sayəsində vətəndaşlıq hüququ qazanan mənsur şeir, novella, hekayə, tarixi roman və s. kimi ədəbi janrların poetik xüsusiyyətləri, bu janrların yeni ərəb ədəbiyyatının rəngarəng çalarlar qazanmasına təsiri və s. barədə fikirləri yeni ərəb ədəbiyyatının daxili inkişaf mənzərəsi ilə yanaşı, onun Qərb-Şərq bağlılığı məsələlərinə xeyli aydınlıq gətirir. Məsələn, Aida xanım İmanquliyevanın mənsur şeirlə bağlı mülahizələri kifayət qədər tarixi-nəzəri və konseptual səciyyə daşıyır. Onun ərəb ədəbiyyatının janr çərçivəsi daxilində araşdırmaları bu ədəbiyyatın dini və milli xüsusiyyətləri, klassik və yeni mərhələdə inkişaf tarixi, Qərb əlaqələri və təsiri kontekstində formalaşması və s. problemlərin öyrənilməsinə xidmət göstərir.” ...Forma barəsində son dərəcə mühafizəkar olan

ərəb poeziyası ölçüsüz, vəznəsiz şeirləri uzun müddət qəbul etməirdi. Ərəb ədəbiyyatında yalnız Quranın bəzi fəsilləri bu ədəbi formaya yaxın idi. Bu sahədə ilk addımlar atan ər-Reyhani də, Cübran da görkəmli mənsur şeir ustası Amerika yazıçısı Uolt Uitmeni özlərinin müəllimi hesab edirdilər”. Görüldüyü kimi, Aida xanım İmanquliyeva elmi-nəzəri, həm də tarixi müstəvidə ərəb ədəbiyyatı problemlərinə toxunmuş, ənənəviçilik və müasirlik daxilində ərəb şeirinin keçdiyi yolun mənzərəsini göstərə bilmişdir.

Görkəmli şərqşünas alim “mənsur şeir mühacir ədəblərin ən çox sevdikləri janrlardan biri idi. XIX-XX əsrlərin qovuşduğu dövrdə ərəb ədəbiyyatında tarixi roman janrı necə tipik, sonralar hekayə-novella Misir modernistləri üçün necə xarakterik idisə, mənsur şeir də mühacir ərəb ədəbləri üçün eləcə səciyyəvi idi” deməklə bir tərəfdən vahid mədəniyyət hadisəsi tipində Qərb-Şərq ədəbi təsir və əlaqələrini ortaya çıxarır, digər tərəfdən akademik Kraçkovski məktəbinin nəzəri mülahizələrini genişləndirir.

Əlbəttə, professor Aida xanım İmanquliyevanın elmi irsi Qərb-Şərq ədəbi düşüncə və əlaqələrinin öyrənilməsində, ərəb-məhcər ədəbiyyatına dair konseptual məsələlərə aydınlıq gətirilməsində, ümumilikdə şərqşünaslıq problemlərinin araşdırılmasında fundamental mənbə olacaq, bütün zamanlar üçün aktuallığını itirməyəcəkdir.

Elman Quliev

A leading figure of our oriental studies

Summary

The article deals with the scientific activities of Professor Aida İmanquliyeva who was an outstanding representative of the oriental studies of Azerbaijan. In this respect the scientist's researches regarding Arab Mahdjar literature, as well as those of national Arab, Arab-Russian, and Arab-West literatures which were of a trilateral character, and also her translations from Mahdjar literature are being discussed.

Ərəb məhcər ədəbiyyatının ilk azərbaycanlı tədqiqatçısı

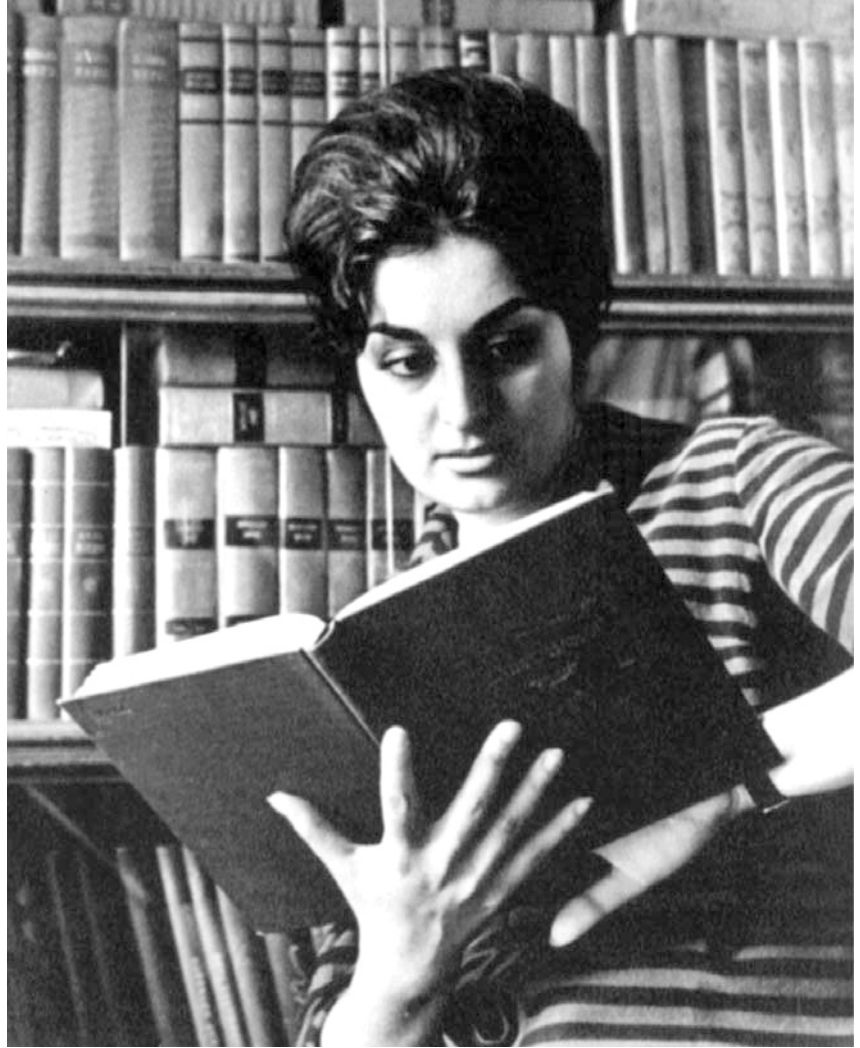
Fatma Məcədova

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan elminin inkişafı tarixində şərqsünaslıq ənənələri müstəsna yer tutur. XX əsrin ilk çağlarından bu tədqiqatların müxtəlif sahələri inkişaf etmiş, qüdrətli elmi potensial yaranmış, yüksək ixtisaslı milli şərqsünas kadrlar yetişməyə başlamışdır. Azərbaycan xalqının mütəfəkkir və alimləri Şərq fəlsəfi fikrinə böyük töhfələr vermişlər. Əsası XX əsrin ortalarında qoyulmuş AMEA Şərqsünaslıq İnstitutuna hər bir əsəri yeni söz, yeni töhfə olan, elmdə xüsusi dəsti-xəttə malik alimlər, parlaq şəxsiyyətlər rəhbərlik etmişlər.

Görkəmli şərqsünas-alim, cəfakeş elm təşkilatçısı, Azərbaycanda ərəbşünaslıq üzrə ilk qadın filologiya elmləri doktoru, professor Aida xanım İmanquliyeva məhz belə alimlərdəndir. Dərin nəzəri bilikləri, analitik təfəkkürü, yüksək erudisiyası, bir sıra şərq və qərb dillərini bilməsi sayəsində apardığı tədqiqatlar və yazdığı əsərlər qısa bir vaxt ərzində ona nəinki keçmiş Sovetlər Birliyində, hətta bir çox xarici ölkələrdə geniş şöhrət qazandırmışdır.

Aida xanım Azərbaycanda Qərb-Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı ədəbi əlaqə və təsirini sistemli şəkildə araşdıran ilk azərbaycanlı alimdir. Bu əlaqələri öyrənərkən alim hər iki ədəbiyyatın ümumbəşəri dəyərlərini əsas götürür, mədəni tərəqqini şərtləndirən amillərə istinad edirdi. Alimin çoxsaylı elmi əsərlərində Qərb və Şərq mədəni ənənələrinin sintezi,

yaradıcı üslubun inkişafı və yeni bədii üslubun təşəkkül tapması tədqiq olunur ki, bu da nəinki ərəb ədəbiyyatının, habelə bütün yeni şərq ədəbiyyatlarının həmin aspektdə tədqiqi üçün çox mühüm zəmin yaradır. Hələ o dövrdə yetişib formalaşan bir sıra nadir istedad sahibləri var idi ki, onlar zamanı qabaqlayaraq elmi problemlərə ideoloji aspektdən deyil, ümumbəşəri dəyərlər müstəvisində yanaşırdılar. Aida xanım məhz belə alim-tədqiqatçılardan idi.

Görkəmli bir elm tədqiqatçısı kimi Aida xanım İmanquliyevanın maraq dairəsi geniş və çoxşaxəli idi. Onun çoxsaylı elmi araşdırmalarının əsas tədqiqat

obyekti ərəb məhcər ədəbiyyatı idi. O, ərəb məhcər ədəbiyyatının korifeyləri adlandırdığı ən müxtəlif bədii üsluba malik üç ərəb ədibinin yaradıcılığını araşdırmışdır: M.Nuaymə bədii irsində rus ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşan tənqidi realizmi öyrənmiş, C.X.Cübran yaradıcılığında ingilis poeziyasına xas olan romantik üslubun inkişaf prosesini izləmiş, Amerika transsendentalistlərinin Əmin ər-Reyhani yaradıcılığında oynadığı rolu müəyyənləşdirmişdir.

Elmi fəaliyyətinin böyük bir hissəsini ərəb məhcər ədəbiyyatının tədqiqinə həsr etmiş prof. A.İmanquliyeva hələ ötən əsrin

60-80-ci illərində ərəb məhcər ədəbiyyatı ilə bağlı müfəssəl tədqiqat işləri aparmış, qəzet, jurnal və müxtəlif məcmuələrdə Azərbaycan və rus dillərində dəyərli məqalələr çap etdirmişdir. Sevin-dirici haldır ki, bu gün Şərqsünaslıq İnstitutunda Aida xanımın yaratdığı ənənələri və başladığı işləri layiqincə davam etdirməyə hazır olan yeni nəsil - Aida İmanquliyeva məktəbinin davamçıları yetişməkdədir. İnstitutumuzun aspirant və dissertantları görkəmli alimin xatirəsinə həsr olunmuş elmi konfrans və “Ərəb filologiyası sahəsində gənc alimlərin ən yaxşı elmi-tədqiqat əsəri” mövzusunda keçirilən (2009-2012) ənənəvi müsabiqələrdə fəal iştirak edərək dəfələrlə müsabiqə qalibləri olmuşlar. Hər müsabiqə yeni-yeni istedadlı mütəxəssisləri üzə çıxarırdı. Alimin zəngin elmi irsinin dərinədən öyrənilməsi və davam etdirilməsi məqsədi daşıyan bu kimi müsabiqələrin keçirilməsi onun ərəb məhcər ədəbiyyatı üzrə apardığı tədqiqat işlərinin işığında yeni elmi araşdırmaların ərsəyə gəlməsi, Azərbaycan ərəbşünaslığında “Aida İmanquliyeva məktəbi”nin yaranması deməkdir.

Prof. A.İmanquliyeva keçmiş sovet məkanında ərəb məhcər ədəbiyyatının ilk sistemli tədqiqatçısı olmuşdur desək, əsla yanlışdır. Alimin elmi tədqiqat obyektlərinin əsasən məhcər ədəbiyyatı nümayəndələri olmasını biz onun gərgin əmək və axtarışlar hesabına yaranmış elmi əsərlərindən müşahidə edə bilərik.

Qeyd edək ki, Keçmiş Sovetlər Birliyinin mövcud olduğu dövrlərdə zəngin bədii xüsusiyyət, ideya və məzmunu malik ümumərəb ədəbiyyatı Azərbaycan şərqsünaslığında daim araşdırma obyektinə olmuşdur. Bu ədəbiyyatın müxtəlif dövrləri azər-

baycanlı alimlər tərəfindən tədqiq və təhlil olunaraq dünya miqyasında təbliğ olunmuşdur.

Klassik ərəb ədəbiyyatının min beş yüz illik inkişaf yolunu nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, Ərəbistanın hüdudlarından çox-çox uzaqlarda bu ədəbiyyatın əzəmətli qolları yaranmışdır. Ərəblərin doğma vətənindən kənardə yaranan bu qolların birincisi İspaniyada meydana gəlmiş və ərəb ədəbiyyatı tarixinə Əndəlus ədəbiyyatı kimi daxil olmuş-

dur. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Əndəlus ədəbiyyatı barədə də Aida İmanquliyevanın “Ərəb Əndəlus ədəbiyyatının bəzi xüsusiyyətləri haqqında”, “İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması və inkişafı tarixi” kimi zəngin mənbə və məxəzlərə söykənən çox dəyərli araşdırmaları vardır.

Ümumərəb ədəbiyyatının Sakit okeanın o tayında - Amerika qitəsində yaranıb fəaliyyət göstərən digər bir qolu isə Ərəb məhcər ədəbiyyatı olmuşdur. XIX əsrin sonları və XX əsrin 60-cı illərinə qədər, təxminən yarım əsrə bərabər bir ömrü olmuş bu qolun əsas hərəkətverici qüvvəsini Suriya və Livandan dolanmaq dalınca Amerikaya mühacirət etmiş xristian ərəblərin arasından çıxmış ədiblər təşkil etmişdir.

Ərəb ədəbiyyatının tarix etibarlı ilə müasir və cavan qolu olan Ərəb məhcər ədəbiyyatı özünün populyarlığına görə “Ərəb dirçəliş” ədəbiyyatının başlıca sütunlarından birini təşkil edir. Ötən əsrin 20-ci illərindən etibarən Amerika qitəsində fəaliyyət göstərən ərəb ədəbi birliyi dünya mədəniyyəti xəzinəsinə iki dildə - ingilis və ərəb dillərində yazdığı bacaran görkəmli ədiblər bəxş etmişdir. Onların adları həm Şərqi, həm də Qərbi ədəbi dairələrində, eləcə də ədəbiyyat həvəskarları arasında yaxşı tanınırdı.

Ərəb Şərqi uzaqda təşəkkül tapan bu ədəbiyyatın əsas yaradıcılıq metodu romantizm idi. Əslinə qalsa, bu ədəbi cərəyan milli kökdən və milli zəmindən qismən uzaq düşmüş, ərəb adət-ənənəsinə, ərəb məişət tərzinə yabançı olan ədiblər tərəfindən, həm də xristianlığın diqtəsi altında formalaşırdı. Ona görə də bu ədəbiyyat içərisində yetişdiyi ictimai-siyasi mühitin, xüsusilə də Amerika və Qərbi ədəbi məktəblərinin təsirindən də xali deyildi. Buna baxmayaraq, yad bir diyarda formalaşan ərəb ədəbiyyatı mövzu və sənətkarlıq cəhətdən tamamilə yeni olsa da, onun dili, əsasən, ərəb dili, yaradıcılarının düşüncə və təfəkkür tərzisi isə ərəb düşüncə və təfəkküründən tam təcrid olunmayan bir ədəbiyyat idi. Məhz buna görə də həmin ədəbiyyata ərəb məhcər ədəbiyyatı - yəni mühacirətdə yaranmış ərəb ədəbiyyatı deyirdilər.

Belə bir faktı da vurğulamaq lazımdır ki, mühacir ərəblərin 1920-ci ildə Amerikanın Nyu-York şəhərində Cübran Xəlil Cübranın başçılığı altında yaratdıqları “Ər-Rabitə əl-qələmiyyə” (“Qələmlər birliyi”) cəmiyyətinin Şimali Amerikada fəaliyyət göstərən ərəb yazıçılarının öz yaradı-

cılıqlarında hansı mövzulara üstünlük verməsinə istiqamətlənməsində rolu böyük idi. Bu birliyin o dövrdə Cübran Xəlil Cübranın özü də daxil olmaqla, Mixail Nuaymə, Əbdul Məsih Həddad, Nəsib Arıda, İlya Əbu Madi, Şair əl-Qərəvi, Nadra Həddad, Rəşid Əyyub, İlyas Ətaallah, Vilyam Kətisfləys, Əmin ər-Reyhani kimi onlarla nümayəndələri var idi ki, onlar həm Ərəb Şərqi, həm də okeanın o tayında böyük nüfuza malik idilər.

A.İmanquliyeva hələ özünün gənclik illərində, elmi fəaliyyətinin ilk çağlarından başlayaraq, mühacir ərəblərin bu birliyi və onun görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıq yolu barədə çox ciddi araşdırmalar aparmağa başlamışdır. Elə bu niyyətlə də o, həmin ədəbi məktəbin üç nəhəng nümayəndəsinin – Mixail Nuaymə, Əmin ər-Reyhani və Cübran Xəlil Cübranın həyat və ədəbi fəaliyyəti barədə müfəssəl elmi tədqiqat işi aparmışdır.

Aida İmanquliyevanın namizədlik dissertasiyasının mövzusu ərəb məhcər ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri olan Mixail Nuaymənin yaradıcılıq yolunun tədqiqinə həsr olunmuşdur. Tədqiqatçı alimin ilk dəfə 1975-ci ildə Moskvada rus dilində nəşr olunmuş, 2002-ci ildə Azərbaycan dilində çap olunmuş “Qələmlər birliyi və Mixail Nuaymə” əsəri gürcü dilində də (2011) çap olunub elmi-ictimaiyyətin müzakirəsinə verilmişdir. Qeyd edək ki, Tiflis Dövlət Universitetinin Şərqsünəslşq fakültəsinin ərəb dili bölməsi üçün dərs vəsaiti kimi hazırlanmış bu kitabı gürcü dilinə həmyerlimiz D.Gülməmmədov tərcümə etmiş, kitaba ön sözü isə Gürcüstan Yazıçılar İttifaqının sədri Maxmala Qonaşvili yazmışdır. “Qələmlər birliyi və Mixail Nuaymə” adla-

nan ilk tədqiqat işində A.İmanquliyeva ərəb məhcər ədəbiyyatının bu görkəmli nümayəndəsinin həyat və fəaliyyətini mükəmməl araşdırmağa müvəffəq olmuşdur.

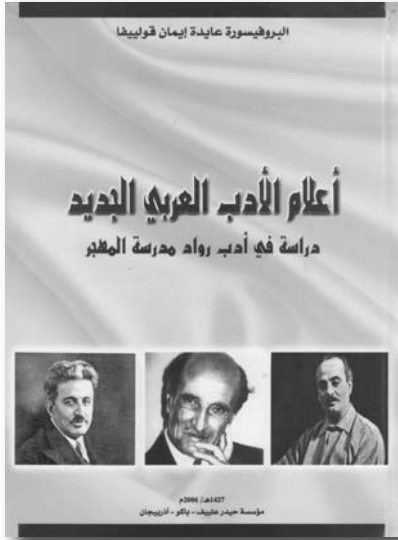
A. İmanquliyeva “Qələmlər birliyi və Mixail Nuaymə” adlı monoqrafiyasında “Qələmlər birliyi” ədəbi cəmiyyətinin yaranmasına xüsusi diqqət yetirir. Tədqiqatçı burada “Qələmlər birliyi”ni doğuran zərurət, onun yaranması səbəbləri, ərəb məhcər ədəbiyyatının formalaşmasında bu birliyin rolu və s. barədə ətraflı məlumat verərək göstərir ki, ərəb məhcər ədəbiyyatının təşəkkülündə, onun formalaşması və

inkişafında misilsiz rol oynayan bu ədəbi birlik Cübran Xəlil Cübranın başçılığı altında 1920-ci ildə Nyu-York şəhərində yaradılır və onun əsas mətbu orqanı “əs-Saih” (Səyyah) qəzeti olur. Birliyin sədri Cübran Xəlil Cübran, katibi Mixail Nuaymə olur.

Monoqrafiyanın “Qələmlər birliyinin xadimləri” fəslində onun yaranmasında xüsusi xidmətləri olan şəxsiyyətlərin tərcümeyi-halları ilə yanaşı, onların yaradıcılıqları barədə müfəssəl məlumat verilir. Bu yazıçıların doğum və ölüm tarixlərinə diqqət yetiriləndə bəlli olur ki, bu ədəbi məktəb ən azı yarım əsr müddə-

tində fəaliyyət göstərmiş və məhcər ədəbiyyatına ərəb və ingilis dillərində olduqca yüksək professionalıqla yazılmış dərin məzmunlu bir sıra əsərlər bəxş etmişdir. Aida xanımın təbirincə desək, bu bədii sənət nümunələrində “Qələmlər birliyi” üzvləri, əsasən, aşağıdakı məsələlərin

bədii həllinə üstünlük vermişlər:

a) Klassik ədəbiyyatın ənənələrindən uzaqlaşmaq və yeni bədii metodun tədqiq olunması. Bu xüsusiyyət əsasən, forma və dilin sadəliyində təzahür etmişdir;

b) Vətən həsrətinin yaradıcılığın əsas motivi kimi təzahürü;

c) Ədalətli ictimai quruluş, humanizm haqqında düşüncələrin bədii təsviri;

ç) Təbiətə məhəbbət və onun tərənnümü;

d) Dini etiqada dözümlü münasibət, dini fanatizmə etinasızlıq, ona ehkam kimi yanaşmamaq.

Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında əsas elmi təhlil məhz bu meyarlar müstəvisində aparılmışdır. Bütün bunlar barədə olduqca dərin məntiqi mülahizələr yürüdülmüşdür.

Tədqiqatçı A. İmanquliyeva Nuayməninin ingilis dilində yazdığı əsərlərə də öz münasibətini bildirmiş və onun ingilis dilində

dərin məzmun və yüksək sənət-karlığa malik əsərləri barədə söhbət açmışdır.

Adı çəkilən monoqrafiyada A.İmanquliyeva M.Nuayməninin keçdiyi həyat yolu və tərcümeyihalı ilə bərabər bu ədibin ədəbi fəaliyyətini geniş tədqiq etmiş və ədibin öz yaradıcılığında toxunduğu və həllinə çalışdığı qlobal problemlərin əhatə dairəsini, bir sözlə, onun coğrafiyasının həddlərini müəyyənləşdirmişdir. Tədqiqatçı Mixail Nuayməninin şeir yaradıcılığı ilə bərabər, onun novella yaradıcılığını da araşdırmaya cəlb etmişdir. Ümumilikdə götürdükdə belə bir qənaətə gəlmək olur ki, bədii nəsrə, xüsusilə də novellalarda əsasən ailə-məişət problemləri belə əsərlərin ana xəttini təşkil edir. Bu mənada Aida İmanquliyeva Nuayməninin “Zəlzələ”, “İlk qiyamçı”, “Daşyonan”, “Sonsuz”, “Qoca ifritənin hədiyyəsi”, “Yeni doğulmuş”, “Bir qutu kibrit”, “Tilsim”, “Eşşəyin quyruğu”, “İnsan və quş”, “İki əsgər”, “Um Yaqubun toyuğu” kimi novellalarının ideya məzmun xüsusiyyətlərini açır və bu hekayələrdə Livan ədibinin ailə-məişət, əxlaqi-mənəviyyat, sosial həyat barədə düşüncə və mülahizələrinin qısaca məğzini araşdırmağa müvəffəq olur.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Aida İmanquliyeva Mixail Nuayməninin bir sıra hekayələrini ərəbcədən tərcümə edərək 1974-cü ildə “İnsan və quş” adlı ərəb hekayələri məcmuəsində dərc etdirmişdir.

Professor Aida İmanquliyevanın ikinci monoqrafiyası “Qələmlər birliyi”nin sədri, rəssam, esseçi, məşhur şeir və povestlər müəllifi kimi tanınan Cübran Xəlil Cübran haqqındadır. Tədqiqatçının bu əsəri ilk dəfə Azərbaycan dilində 1975-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Kitab barəsində

o vaxt təqdirədirici resenziya yazmış prof. Vilayət Cəfərov onu Azərbaycanda ərəb ədəbiyyatşünaslığı sahəsində Azərbaycan dilində çıxan ilk mətbu əsər, ilk qaranquş adlandırır.

“Qələmlər birliyi”nə on ildən çox başçılıq etmiş (1920-1931) Cübran Xəlil Cübran bu müddət ərzində mühacir ərəb yazarlarının yaradıcılıqlarına yeni bir istiqamət vermiş, həyatı olduğu kimi əks etdirməyi, bir sözlə, tənqidi-realizm metodunu mənimsəməyi onlara tövsiyə etmişdir. Cübran Xəlil Cübran həm istedadlı yazıçı, həm ilhamlı bir şair, həm də olduqca bacarıqlı rəssam olmuşdur. Aida xanım livanlı ədibin “Ərais əl-muruc” (“Çəmənlər gəlini”, 1906), “Əl-ərvah əl-mutə-marrıda” (“Üsyankar ruhlar”, 1908) kimi hekayələr məc-

muələrinin; “Əl-əcnihət əl-mutəkəssira” (“Sındırılmış qanadlar”, 1912) povestinin; “Dəma vabtisamə” (“Göz yaşı və təbəssüm”, 1914) adlı mənsur şeirlər kitabının, “Əl-avasif” (“Tufanlar”, 1920) və s. kimi kitablarını ədəbiyyatşünaslıq baxımından təhlil edib dəyərləndirmişdir.

Ərəb məhcər ədəbiyyatının ideya qayəsini və bədii xüsusiyyətlərini əks etdirmək baxımın-

dan bu əsərlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bu məsələləri əhatəli şəkildə araşdıran Aida İmanquliyeva ədibin hekayələr məcmuələrini, povest və mənsur şeirlərini, habelə, bir sıra publisistik məqalələrini rus şərqşünaslığının patriarxı, görkəmli akademik İ.Y.Kraçkovski və mühacir ərəb ədəbiyyatı tədqiqatçılarının əsərlərindən gətirdiyi iqtibaslar fonunda sərf-nəzərdən keçirmiş və oxucuda Cübran Xəlil Cübran haqqında tam təsəvvür yarada bilmişdir.

A.İmanquliyeva monoqrafiyada qadın azadlığı ilə bilavasitə bağlı olan “Sındırılmış qanadlar” (“Əl-əcnihə əl-mutəkəssira”) povestinin təhlilinə ayrıca yer ayırmışdır. Povestdə azad sevgi hüququndan məhrum olan Səlmə Kəramə və onun zəif iradəli atasının başına gətirilən müsibətlər; pulun, sərvətin hökmran olduğu bir cəmiyyətdə keşiş Bulis Qalib və Mənsur bəy kimi adamların öz şəxsi mənafeləri naminə insan tələləri ilə alver etmələri təsvir olunur. A.İmanquliyevanın povestin təhlili zamanı gəldiyi nəticə budur: “Cübran Kəramilər ailəsini təsvir etməklə bütün xalqın faciəsini, tamahkar, hiyləgər, əxlaqsız adamların qurbanlarının faciəsini açib göstərir”.

A.İmanquliyevanın üçüncü monoqrafiyası onun doktorluq dissertasiyasından ibarətdir. Aida xanımın XX əsrin əvvəllərində Qərb və Şərq ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqinə həsr etdiyi “Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri” adlı tədqiqat işi ilk dəfə rus dilində (1991), alimin vəfatından sonra Azərbaycan (2003), türk və ərəb dillərinə (2006) tərcümə edilərək nəşr edilmişdir. Mərhum professorun bu kitabının ərəbcə nəşrinə İSİSKO təşkilatının baş katibi Əbdul Əziz bin Osman ət-Tuvey-

cərinin yazdığı ön sözdə xüsusi toxunularaq onun yaratdığı xarüqələr ətraflı şərh edilir, bu kitabın ərəb ədəbiyyatşünaslığına əvəzsiz töhfə olması xüsusi vurğulanır. Monoqrafiyanın giriş hissəsindən Aida xanımın ərəb xalqına və torpağına mənəvi və ruhi bağlılığı dərhal hiss olunur. Tarixə müraciət edən Aida xanım “tarixi həqiqətləri gündəmə gətirir, oxucunu bu ölkə haqqında axtarıcılığa sövq edir. Tədqiqatçının “Modern arap edebiyatının usta kəlmələri” adı ilə türk dilinə çevrilmiş “Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri” monoqrafiyası İstanbul-

da İQ Kültür Sanat Yayınçılıq Mərkəzində nəşr olunmuşdur. Əsərə ön sözü Türkiyə Əlyazmalar Muzeyinin müdiri, dünya şöhrətli alim, prof. doktor Mahmud Erol Kılıc yazmışdır. Kitabın türk dilində nəşri ilə əlaqədar türk ədəbiyyatşünası Sərdar Üslünün İstanbulda çıxan “Doğu ədəbiyyatı” jurnalında çap olunmuş “Kitap təniti” adlı məqaləsində Şərq və Qərb ədəbi əlaqələrinin biri-birinə inteqrasiyasında Aida xanımın əvəzsiz rolu olduğu və onun bu kitabının bu sahədə ən mötəbər mənbə hesab olunduğu qeyd edilir.

Azərbaycan, rus, ərəb və ingilis dillərində mövzu ilə bağlı 450-

yə yaxın ədəbiyyatdan istifadə olunmaqla yazılan bu fundamental monoqrafiyada Aida xanım Suriya və Livandan Amerikaya mühacirət etmiş ərəblərin orada yaratdıqları ədəbi birliyə, bu birliyin qarşısında duran vəzifələrə, məhcər ədəbiyyatının ingilislərin “göl məktəbi”, Amerika transsendentalistləri və rus tənqidi realizminin (xüsusilə, M.Nuaymən) təsirinə məruz qalması haqda məlumat verir, tədqiqatçıların M.Nuaymə, C.X.Cübran və Əmin ər-Reyhani ilə əlaqədar yazdıqları əsərlərdən bəhs edir. A.İmanquliyeva belə bir vacib

məsələni daha qabarıq vurğulayır ki, bu əsərlərdə onu düşündürən romantizm məsələsi və ümumiyyətlə bu ədiblərin Qərb ədəbiyyatından nə dərəcədə təsirlənmələri öz əksini tapmışdır. Məhz buna görə də tədqiqatçı alim bu mövzunun qələmə alınmasında başlıca məqsədinin bu boşluğu doldurmaq olduğunu xüsusi vurğulamışdır.

Bu da inkaredilməz bir faktdır ki, yazıçı, şair, dramaturq, publisist Əmin ər-Reyhani keçmiş sovet ərəbşünaslığında ən əhatəli, dolğun şəkildə araşdıran, xüsusən onun romantizmini zəngin fakt və məxəzlər fonunda izləyib üzə

çıxardan araşdırıcı Aida xanım olmuşdur.

Monoqrafiyanın I fəslində XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Livanın ictimai-siyasi, ədəbi və publisistik həyatı fonunda ölkədə fəaliyyət göstərən humanitar istiqamətli cəmiyyət və təşkilatlar haqqında məlumat verilməklə yanaşı, Livanəsilli yazarların Amerikadakı ədəbi-mədəni fəaliyyətləri gündəmə gətirilir və bu ədiblərin xarici ədəbiyyatın – xüsusilə, Qərb ədəbiyyatının nə dərəcədə təsirinə məruz qalması, onlardan nə dərəcədə faydalanması araşdırılır. Bu mənada Qərb romantizminin Cübran Xəlil Cübran və Əmin ər-Reyhani yaradıcılığına etdiyi təsir monoqrafiyanın müvafiq olaraq “Cübran Xəlil Cübran. Romantizm metodunun inkişafı”, “Əmin ər-Reyhani və onun ərəb romantizminin təşəkkülündə rolu” adlı II və III fəsillərində bu ədiblərin yaradıcılığından gətirilən nümunələr fonunda araşdırılaraq təhlil olunur. Əsərdə rus ədəbiyyatının Mixail Nuayməyə təsiri məsələləri öz əksini tapmışdır. Bu həqiqətən də belədir. Burada rus tənqidçisi U.Q.Belinskinin, yazıçılardan L.N.Tolstoyun, İ.S.Turqeniyevin Mixail Nuayməyə təsiri şərh edilir. Xüsusi olaraq İ.S.Turqeniyevin “Atalar və oğullar” romanı ilə M.Nuaymənin eyniadlı pyesi arasında paralellər aparılır və onların oxşar və fərqli cəhətləri yüksək professionalıqla müqayisə edilərək konkret nəticələrə gəlinir. Aida xanım hələ ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən ədib Əmin ər-Reyhani haqqında müfəssəl tədqiqat işləri aparmış və xüsusən də o, ər-Reyhani yaradıcılığında əsas mərhələ təşkil edən Qərb romantizminin təsiri məsələsinin araşdırılmasına daha çox diqqət yetirmişdir. Bu məqsədlə də o, Livan ədibinin

“Hərəmxana divarlarından kənar-da” povestində və onun kiçik həcmli əsərlərində Qərb romantizminin təsirinin necə əks olunduğunu real fakt və bədii nümunələr fonunda tədqiq etmişdir. Bundan əlavə, Aida xanım ər-Reyhani ilə bağlı qəzet, jurnal və müxtəlif məcmuələrdə Azərbaycan və rus dillərində, “Ərəb yazıçısının əsərlərində kapitalizm dünyasının ifşası”(1973), “Əmin ər-Reyhani və din”(1971), “Əmin ər-Reyhaniyənin ədəbi-estetik görüşləri”(1990) adlı sanballı məqalələr də çap etdirmişdir.

Beləliklə, Aida İmanquliyevanın Ərəb məhcər ədəbiyyatı barədə qənaətlərini konkret olaraq aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1) Orijinallığı və özünəməxsusluğu ilə seçilən ərəb məhcər ədəbiyyatı ümumərəb ədəbiyyatının janr, mövzu və poetikasına rəngarənglik gətirmişdir. Romantizmə xas olan geniş demokratizm, dünyanın fəlsəfi dərk, mənəvi problemlərin qoyuluşu, realizmə xas həyat həqiqətləri, məişət problemləri, ictimai ədalətsizlik kimi

mütərəqqi fikir və ideyalar ərəb məhcər ədəbiyyatında geniş əksini tapmışdır.

2) Məhcər ədibləri ərəb xalqının oğulları idilər. Onlar ərəb miltətinin həyat tərzi və ərəb gerçəklikləri ilə qırılmaz şəkildə bağlı idilər. Ona görə də onlar özlərinin ədəbi irsi ilə ümumən romantik və realist metodları bir nəzəri-ədəbi üslub kimi xeyli dərəcədə inkişaf etdirib dərinləşdirmişdilər. Məhcər nümayəndələri Qərb romantizmindən və Amerika transsendentalizmindən əxz etdikləri ən yaxşı nailiyyətləri sonrakı nəsillərə töhfə kimi ötürmüşdülər.

Görkəmli alim Aida İmanquliyeva yeni ərəb ədəbiyyatının fundamental tədqiqatçısı kimi təkə keçmiş Sovetlər birliyində deyil, eyni zamanda Türkiyə, Almaniya, Fransa, İngiltərə və bir çox ərəb ölkələrində bu gün də tanınmaqdadır. Onun dünya şərqşünaslığına bəxş etdiyi zəngin elmi irsin və fundamental araşdırmaların ziyasında ərəb məhcər ədəbiyyatının tədqiqi inkişaf etdirilərək zənginləşdirilir.

Fatma Majidova

The first Azerbaijani researcher of Arab Mahjar literature

Summary

The article deals with scientific activity of one of the brightest figures in Oriental Studies in Azerbaijan, Arabist prof. Aida Imanguliyeva. Professor Aida Imanguliyeva was the first woman orientalist and the earliest researcher of Arabic literature of the new period in Azerbaijan and in the former Soviet Union. The article also discusses the works of the famous Azerbaijani researcher in Arabic Literature Studies, as well as, the form and artistic features of the Arabic literature.

Due to her deep theoretical knowledge, analytical thinking ability, astonishing erudition, and knowledge of several Eastern and Western languages, her works have earned her great popularity in many countries around the world.

The article also provides a summary of the fundamental studies of the prominent scientist with exceptional services in the development of Azerbaijani-Arab literary relations.

Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında C.X.Cübranın “Peyğəmbər” və M.Nuayməninin “Mirdadın kitabı” əsərləri

Bəsirə Əzizəliyeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə elmlər doktoru*

Azərbaycan şərqşünaslıq elminin inkişafında misilsiz xidmətləri olan və dünya şərqşünaslığına önəmli əsərlər təqdim edən Aida İmanquliyevanın tədqiqatları əhəmiyyətli problemlərin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Şərqşünas alimin araşdırmalarında ərəb mühacirət ədəbiyyatının öyrənilməsi əsas yer tutur.

XX əsrin əvvəllərində ABŞ-da formalaşan ərəb mühacirət ədəbiyyatında “Peyğəmbərənə” silsilədən yazılmış bir sıra əsərlər dünya şöhrəti qazanmışdır. Əmin ər-Reyhaninin “Xalidin kitabı” əsəri ərəb-Amerika ədəbiyyatında “Peyğəmbərənə” seriyadan yazılmış əsərlərin ilk “müjdəçisi” hesab olunmuşdur. Tədqiqatçı N.Həccar yazır ki, bu əsər ərəb-Amerika ədəbiyyatının iki ingilis dilində olan – C.X.Cübranın “Peyğəmbər” və M.Nuayməninin “Mirdadın kitabı” və A.C.Kərəmin ərəb dilində yazılmış “Abdullahın kitabı” əsərlərinin müjdəçisi olmuşdur [14, s.4]. Bu əsərlər arasında “Mirdadın kitabı” romanı və “Peyğəmbər” essesi bir sıra uyğun cəhətlərə malikdir.

Görkəmli şərqşünas alim, ərəb məhcər ədəbiyyatının araşdırılmasında mühüm xidmətləri olan Aida İmanquliyeva hər iki əsərin ərəb ədəbiyyatındakı mövqeyini yüksək dəyərləndirmiş və M.Nuayməninin “Mirdadın kitabı” romanının C.X.Cübranın “Peyğəmbər” əsəri ilə səsleşdiyini qeyd etmişdir. Müəllif “Mirdadın kitabı”nın süjet baxımından daha mürəkkəb və həcmli olsa da C.X.Cübranın “Peyğəmbər” əsəri ilə bir sıra uyğun motivlərə malik olduğunu göstərmişdir. Tədqiqatçı alimə görə, hər iki əsərdə əsas fikir, ideya müqayisə olunandır, burada insanlara onların necə yaşamalarına, səhvlərdən xilas olmalarına, həyatın əsl mənasını necə dərk etmələrinə və Allaha qovuşmalarına dair öyüd və nəsihətlər səslənir [7, s.240].

Ərəb yazıçısı Mixail Nuayməninin ingilis dilində yazdığı “The Book of Mirdad” – “Mirdadın kitabı” əsəri mütəfəkkir ədibin yaradıcılığında mühüm yer tutmaqla ədəbi-fəlsəfi, dini-teoloji xüsusiyyətləri müəllifin humanist düşüncələri prizmasından ifadə edir. “Mirdadın kitabı” romanını M.Nuaymə 1946-cı ildə ingilis dilində yazmış və ilk dəfə 1948-ci ildə Beyrutda nəşr etdirmişdir. 1952-ci ildə əsərin

müəllif tərəfindən ərəb dilinə edilmiş tərcüməsi Beyrutda çap olunmuşdur. İngilis dilində yazdığı ilk əsəri olmaqla M.Nuaymə xatirələrində onun səbəbini belə izah edirdi: “Yalnız bircə şeyi qərara almışdım ki, kitab ingilis dilində yazılmalıdır. Əgər siz soruşsanız niyə? Mən cavab verməyə çətinlik çəkərdim. Bu sadəcə mənə belə vəhy edilirdi” [17, s.300].

“Mirdadın kitabı” romanı C.X.Cübranın “The Prophet” – “Peyğəmbər” (1923) essesi ilə yanaşı, ərəbdilli “Cübranın sözləri” (1927) əsəri ilə də bir sıra məqamlarda səsleşir.

Sözgedən əsərlər həm forma, həm də ideya baxımından müqayisə edilə bilər. Burada məşhur alman filosofu F.Nitsşenin “Zərdüş belə demişdir” əsərini də mütləq xatırlatmaq lazımdır. C.X.Cübranın ədəbi-fəlsəfi, eləcə də mənəvi-etik konsepsiyasının ən bariz nümunəsi olan “Peyğəmbər” əsəri məzmun və ideyaca nə qədər orijinal olsa da, forma baxımından alman filosofunun yaradıcılığının

təsirini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Eyni fikri M.Nuaymənin əsəri haqqında da söyləmək mümkündür. Həmin nöqteyi-nəzərdən, N.Nuaymənin “Mirdadın kitabı” F.Nitsşenin “Zərdüşt belə demişdir” əsərinə formaca və üslubca qismən bənzəyən fəlsəfi romandır” fikirləri ilə də tamamilə razılaşmaq mümkündür. F.Nitsşe fəlsəfəsi, xüsusilə, onun “Zərdüşt belə demişdir” əsərinin mühacir yazıçıların dünyagörüşünün formalaşmasındakı təsiri danılmazdır. Sözügedən təsir müəyyən mərhələli xarakter daşısa da ədiblərin ən məşhur əsərlərində özünəməxsus çalarlarda meydana çıxmışdır. Görkəmli şərqşünas alim A.İmanquliyeva da bu məsələyə tədqiqatlarında öz münasibətini bildirmişdir: “İlk baxışdan elə görünə bilər ki, əl-Mustafa obrazı

Nitsşenin “Zərdüşt belə demişdir” kitabındakı peyğəmbər obrazına bənzəyir. Buradaca qeyd edək ki, ərəb yazıçısının humanist-demokratik ruhu Nitsşenin kitabının nihilist və dağıdıcı istiqamətindən kəskin şəkildə fərqlənir və bu iki surət arasında biz heç bir ümumi cəhəti qeyd edə bilmərik. Əl-Mustafanın öyüdləri heç bir nöqtədə Zərdüştün nəsihətləri ilə üst-üstə düşmür” [7, s.133].

A.İmanquliyeva ərəb yazıçısının yaradıcılığında alman filosofunun təsirini, əsas etibarilə, inkar etsə də, F.Nitsşenin fəlsəfəsinin XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Avropa ölkələrində olduğu kimi Şərqdə də bir çox yazıçı və mütəfəkkirə, o cümlədən, Pakistanın böyük şairi və filosofu Məhəmməd İqbala təsir göstərdiyini, C.X.Cübranın da bundan

kənarda qalmadığını qeyd etmişdir: “Sözsüz ki, C.X.Cübran alman filosofunun bəzi xilaskar – peyğəmbəranə üslubunu qəbul etmişdir. F.Nitsşenin kilsəyə, sosial institutlara münasibəti də ona yaxın olmuşdur” [18, s.110].

“Peyğəmbər” və “Mirdadın kitabı” əsərləri süjet baxımından fərqli səpkidə yazılmışdır. Lakin qəhrəmanların müəlliflərin ideya uyğunluğunu göstərən çıxışları süjetə də bir yaxınlıq gətirmişdir. Ən başlıcası, hər iki əsərdə müəlliflərin məqsədi bir-biri ilə yaxından səsleşir.

Mühacir ərəb yazıçılarının sözügedən əsərləri ədiblərin insan, həyat, dünya, Tanrı, sevgi və digər məsələlər barəsində ədəbi-fəlsəfi düşüncələrini əks etdirir. Müqəddəs dini kitablar, peyğəmbərlərin həyatı haqqındakı əhvalatlar, müxtəlif fəlsəfi təlimlər, eləcə də alman filosofu F.Nitsşenin “Zərdüşt belə demişdir” əsərindən özünəməxsus formada bəhrələnən C.X.Cübran və M.Nuaymə Şərq və Qərb ölkələrində uzun müddət müzakirə olunan, müasir mərhələdə də dünya ədəbiyyatının məşhur əsərləri içərisində qeyd edilən orijinal bədii nümunələr yaratmışlar.

Zaman etibarıyla daha öncə qələmə alınmış “Peyğəmbər” essesi və eyni zamanda, C.X.Cübranın zəngin ədəbi irsi yaxın dostu və müasiri olan M.Nuaymən daim diqqət mərkəzində olmuşdur. M.Nuaymə “Kahlil Gibran: A Biography” - “Xəlil Cübran: Bioqrafiya” kitabında, eləcə də məqalə, məktub və xatirələrində C.X.Cübranın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, onu ərəb ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri qismində dəyərləndirmişdir. Bu baxımdan da ədib öz romanını yazarkən C.X.Cübranın fikirlərindən, xüsusilə də eyni məqsədə xidmət edən “Peyğəmbər” əsərindən də bəhrələnmişdir. “Mirdadın kitabı” əsəri Cübranın, müəllifin özünün də qeyd etdiyi kimi, “Həyat, Gözəl, Xoşbəxtlik və Barışa dair” düşüncələrini ifadə edən “Cübranın sözləri” əsəri ilə də səsleşir. Əsərlər arasındakı uyğun məqamlar, əslində, birtərəfli təsir xüsusiyyətlərindən daha çox, müəlliflərin dünyagörüşləri və bədii konsepsiyalarındakı yaxınlıqdan irəli gəlmişdir. M.Nuaymən 1955-ci ildə “Peyğəmbər” əsərinin ərəb dilinə tərcümə etməsini xatırladan A.İmanquliyeva ədiblərin real dostluğu və ədəbi yaxınlığna işarə edərək yazır: “Uzun illər Cübranla yaxın ünsiyyətdə olan Nuyamə yazıçını yaxşı tanıyırdı. Bu ona “Peyğəmbər” Cübranın mənəvi-estetik kreditsudur” – deməyə əsas verirdi. Hərfi tərcümədən imtina edən Numaymə orijinalın ruhuna uyğun gələn ifadə formalarını aramışdır” [7, s. 126]

C.X.Cübran və M.Nuaymən əsərlərini birləşdirən ən mühüm cəhətlərdən biri Peyğəmbər motivi ilə bağlıdır. İnsan və Allah haqqında “əbədi problem-

lərin” əsərdə bütöv fəlsəfi konsepsiya kimi meydana çıxdığını söyləyən A.İmanquliyeva “Mirdadın kitabı” haqqında yazır: “Romanın baş qəhrəmanı Mirdad özünün sonsuz kamilliyi ilə məsihə, peyğəmbərə yaxınlaşır” [7, s. 240]. Nadim Nuaymə Mirdadı M.Nuaymənin peyğəmbər ideyasının ən parlaq nümunəsi hesab edirdi: “...Mirdad M.Nuaymənin peyğəmbər anlayışının icrasındadır; o peyğəmbər ki, əbədi həqiqətin təmsilçisidir, mistik obrazın maqnetizmi, insanları maddilik və məkan-zamandan asılı edən cahillik, yalan pərdələrin onların ürəklərindən və ağıllarından cırıb atır, onları həqiqi anlaşma, son xilas yoluna qaytarır, dünyanı qəfildən tutan həyəcan kimi moizə etdiyi xəyali həqiqət dinamizmi vasitəsilə hərəkət etdirir” [17, s. 243].

Məlumdur ki, dünya ədəbiyyatında peyğəmbər mövzusunda yazılmış əsərlər mövcuddur. Bu zaman müəlliflər iki əsas məqsəddən çıxış edirlər: Müasir düşüncəyə xidmət edərək peyğəmbərin həyatından götürülmüş tarixi mövzulu əsərlərin yazılması; Peyğəmbərlik anlamından bədii mövzu və fikirlərin ifadəsində ədəbi üsul kimi istifadə etmək.

C.X.Cübran və M.Nuaymə öz əsərlərini sözügedən ikinci məqsəd baxımından yazmışlar. Əlbəttə ki, burada da peyğəmbərlik anlayışının daşdığı ilkin mənə əsas götürülmüşdür. “Peyğəmbərlər Allahın seçilmiş bəndələridir, odur ki, bütün bəşər nəslinə təqlid nümunəsi sayılırlar. Peyğəmbərlərin məsumluğu hər şeydən əvvəl əxlaqi məsumluqdur, onlar şəh təhriklərindən, qüsur və qəbahətlərdən xalidirlər, zülm və şərdən uzaqdırlar, haramdan çəkinəndilər” [3, s. 313]. C.X.Cübranın düşüncəsinə görə də insan ürəyi üçün nifrət, qısqanclıq, pislilik və digər mənfi cəhətlər yer üzü üçün yanğın, fırtına və tufanın olduğu qədər təhlükəlidir. Buna görə də ərəb yazıçıları bədii-fəlsəfi yaradıcılıqlarında insanlara təsir qüvvəsinin daha güclü olduğu peyğəmbəranə üslubu seçmişlər. “Peyğəmbərlik müəssisəsi insanların dünya və axirət sevinci üçün zəruridir. Bir çox qabiliyyət və məziyyətlərə sahib olmasına baxmayaraq, zəif iradəli, duyğusal, biliksiz, yalan danışmağa, inkar və pislilik etməyə və haqqdan uzaqlaşmağa meyilli bir varlıq olaraq yaradılan insanın həyatının hər səhifəsində düşüncədə haqqa, əməldə isə xeyrə əsaslanmasına kömək edəcək rəhbərlərə ehtiyacı vardır. Çünki o dünyaya gəldiyi andan çətin və uzun bir həyat mücadiləsi ilə qarşı-qarşıyadır” [9, s. 170].

C.X.Cübran və M.Nuaymənin sözügedən əsərləri peyğəmbəranə üslubda yazılmış əsərlər arasında mühüm yer tutmaqla, qeyd olunduğu kimi, müəlliflərin səsleşən fikirlərini də ifadə edir. Bəzi məqamlara diqqət yetirək.

C.X.Cübranın “Peyğəmbər” əsərində əl-Mustafa 12 il Orfalis şəhərində qaldıqdan sonra doğulduğu

adaya qayıdacaq gəmini gözləyir. “Ən ucaya qovuşmaq üçün illər tükətməmiş” [13, s.12] Tanrının Elçisi “dərin yuxuda olanları oyadaraq” insanlara kim olduqlarını, həyat və ölüm arasındakı həqiqətləri söyləyir.

“Mirdadın kitabı” əsərinin birinci – “Kitabın hekayəsi” hissəsində Bibliya əfsanəsi təsvir olunur. Altar zirvəsində Nuh peyğəmbər “Daşqın və daşqına səbəb olan ehtiras və pozğunluğu yaddan çıxaracaqlarından” qorxdığı üçün oğlu Semə Ark (Mücrü) məbədi tikməyi əmr edir ki, burada doqquz rahib “inam alovunu” qoruyalıdır. Məhz dünya sərvətlərinə uyub ilahi həqiqətləri unutduğu zaman məbədin qarşısında rahib peyda olur. Lakin onu rahib kimi deyil, dilənçi kimi qəbul edirlər. Mirdadın

peyğəmbərcəsinə çıxışları Ark məbədinin taleyini dəyişir, Abbat Şamadam ilahi mahiyyətə zidd hərəkətlərinə görə məbədin həyətinə bağlanaraq lal qalır, məbədin sərvətini yoxsul insanlara paylayırlar. Mirdad və digər rahiblər isə ilahi təlimlərini insanlar arasında yaymaq üçün zirvədən aşağı enirlər. Bu cəhət İsa peyğəmbərin sözlərinə uyğun gəlir: “İsa ona dedi: “Əgər kamil olmaq istəyirsənsə, get nəyin varsa sat və yoxsullara payla, göylərdə xəzinən olacaqdır; və gəl, mənim ardınca get” [8, s. 56] incil. A.İmanquliyeva “Mirdadın kitabı” romanını “Nüaymənin özünün fəlsəfi, dini, bədii fikir və təsəvvürlərinin cəmləşdiyi mənəvi-etik nəsihətlər” adlandırarkən də, əsasən, xristianlıqdan irəli gələn dini təlimləri nəzərdə tuturdu [7, s. 244].

Mirdad üçün Ark məbədi insanlara yol göstərən, onları ilahiliyə çağırən istinadgahdır: “Gözlərinizi açın və görün. Tərəddüd edən dünya üçün mayak rolunu oynayan bu Arkda sənin keçə biləcəyindən çox bataqlıq var. Əgər mayak tələ olarsa, dənizdə olanların vəziyyəti necə dəhşətli olmalıdır” [15, s. 61]. Əsər boyu Mirdadın əl-Mustafa kimi peyğəmbər simasında insanlara həyat və ölümün müxtəlif məsələləri haqqında danışdığına şahidi oluruq.

Gördüyümüz kimi, istər C.X.Cübranın, istərsə də M.Nuaymənin yaradıcılığında insanlığı xilas edən, onları Tanrı dərəcəsinə səsləyən Peyğəmbər obrazı təqdim olunur. Sözügedən obraz hər iki müəllifin, demək olar ki, bütün əsərlərində bu və ya digər formada, ayrı-ayrı qəhrəmanlar şəklində iştirak edir. Onlar müəllif “mən”inin əsas daşıyıcıları, bədii qəhrəmanlardan boylanan yazıçı ideyalarının simvoludur. Təsadüfi deyil ki, görkəmli şərqşünas alim A.İmanquliyeva “Peyğəmbər” əsərində Cübranın dünyagörüşündən bəhs edərkən yazır: “Bu əsərin yazıcının dünyagörüşünün kvintessensiyası – onun həyat və ölüm, insan mövcudluğunun mahiyyəti və mənası, xeyir və şər haqqında fikirləri verilmişdir. Yazıçı insan həyatını onun bütün mürəkkəbliyi və dərinliyində, sonsuz həyat axını ilə birlikdə və qarşılıqlı təsirdə, varlığın vəh-dətində qavrayır” [7, s. 126-127]. “Mirdadın kitabı” əsərindən danışarkən də şərqşünas alim, haqlı olaraq, qeyd edir ki, Nuaymənin əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, burada da baş qəhrəman müəllif “mən”inin ifadəçisidir [7, s. 240].

C.X.Cübranın “Peyğəmbər” əsərindəki əl-Mustafa və M.Nuaymənin Mirdadı yuxarıda qeyd olunan silsilədəki qəhrəmanları ümumiləşdirir və yazıçıların əsas məqsədlərini ifadə edir. Bəs həmin obrazlarla müəlliflər kimi nəzərdə tuturlar? Peyğəmbər mövzusunda dünya ədəbiyyatında yazılmış bir sıra əsərlər kimi ərəb yazıçılarının əsərlərində də hər hansı peyğəmbər surəti nəzərdə tutulmuşmu, yaxud həmin obrazlar müəllif təxəyyülünün məhsuludur? A. İmanquliyeva “bu kitabda Cübranın din haqqındakı təsəvvürləri xristianlıq, islam və ya hər hansı başqa bir dinin çərçivəsində qapanıb qalmır” [7, s. 131] deyərək Cübranın qəhrəmanı üçün dinin həyatın özündə, insanların əməl və düşüncələrində olduğunu qeyd edir [7, s. 131].

C.X.Cübranın “Peyğəmbər” əsərinin bəzi xüsusiyyətlərini, “əsərin konkret olaraq bir dinin ənənə-

ləri əsasında yazılmadığını və əl-Mustafa obrazının universallığını nəzərə almaqla əsərdə əsas obraz ilə Məhəmməd peyğəmbərin nəzərdə tutulması faktını söyləmək mümkündür” [1, s.174].

“Mirdadın kitabı” əsərində mənəvi xilas yolunun bariz nümunəsi hekayə danışanın Çaxmaqdaşı Yamacından keçməklə Altar zirvəsinə doğru qalxmasında simvollaşdırılır. Məşəqqətli yolun çətinlikləri yolçunun inamını sarsıtmır: “Mən əllərimlə və dizlərimlə, oynaq çaxmaqdaşı olduqda isə ayaq barmaqlarımla yol açmalı olurdum” [15, s.14]. Təhlükəli zirvəyə qalxdığı yolda qəhrəman bir çox məneələrə - çörəyini, qidasını əlindən alan keçiotaran və naxırçıya, dünyanın ehtirası simasında qoca qadın və çılpaq qıza, onun əsasını oğurlayan qəddar cütlüyə rast gəlir. Həmin cəhətlər də sufi dünyagörüşünə yaxınlaşır: “Dünya və təəllüqətdən əl çəkməyincə arif öz məqsədinə yetişməz” [2, s. 181-182]. Qadının oxuduğu nəğmə təhkiyəçinin mənəvi yüksəlişini parlaq şəkildə səciyyələndirir:

Aza malik olan – az mübtəla oldu
Çoxa sahib olan çox mübtəla oldu.
Çox mübtəla oldu – az ödədi,
Az ödədi – çox ödədi [15, s.17].

Huşunu itirən yolçu zirvədə Abbat Şamadamin “qalx, xoşbəxt əcnəbi. Sən məqsədinə nail olmusan” sözləri ilə oyanır. Məlum olur ki, Abbat 150 il əvvəl Mirdad tərəfindən cəzalandırılaraq mehrabın aşağısındakı dəmir sandıqda qıfıllanmışdır və o, Mirdadın onu azad etmək üçün öz carçısını göndərənə qədər orada qalmalı idi.

Deməli, Mirdad qayıtmış İsa peyğəmbəri rəmzləşdirirsə, təhkiyəçi - müəllif Nuaymə də Mirdadın davamçılarındandır. Əsərin əsas ideyası bu mövqedə meydana çıxır. Əsərin sonunda Mirdad insanlara öz missiyasını başa vurduğunu söyləyərək sonuncu çıxışını edərkən bəşəriyyəti nəfslərin törətdiyi fəlakətdən uzaq olmağa çağırır: “Nuh peyğəmbərin dövründə bütün yer üzünü basan daşqın birinci və sonuncu bəşəriyyət deyil. O, yalnız dağıdıcı daşqınlar ardıcılığında yüksək nişanədir. Yer kürəsini dağıtmağa hazırlaşan alov və qan daşqını şübhəsiz nişanı ötüb keçəcək...”

Mirdadı diqqətlə dinləməkdən savayı Yer kürəsi səninin üçün heç vaxt məzardan, səma isə kəfəndən başqa bir şey olmayacaq: Lakin biri beşik, digəri isə tax-tac üçün sənə xidmət etməyə yarayardı” [15, s. 180-181].

Mirdad dünyanın faniyyətinə diqqəti çəkir, insanların fani dünyadakı ziddiyyətlərini göstərir: “Sizin-

ki xəlbirlər və ələklər dünyasıdır, iki xəlbiri və ələyi eyni olmayan dünya. Və siz xəlbirləmək mümkün olmayanı xəlbirləməkdə və ələkdən keçirilə bilməyəni ələməkdə daim əzab çəkirsiniz. Sizinki özünün əksinə bölünmüş dünyadır. Çünki Sizdəki mən belə bölünmüşdür” [15, s. 40].

Dünyanın faniliyini, səbr, mənəvi kamilləşmə və günahlardan təmizlənmə yolu ilə ilahi həqiqətə çatmaq yollarını M.Nuaymə “Görüş” povestində də göstərir: “Səbirsizlik də həmçinin, kəsilməli dırnaqdır. İnanın mənə, dünyada elə bir şey yoxdur ki, onun üçün səbirsiz olmağa dəysin. Dünya özü dırnaq kəsiklərinə dəymir, ancaq dırnaq kəsikləri bəzən bütöv dünyaya dəyə bilər... Hər kəsik mənim törətdiyim günahların şahididir” [16, s.100, 102]. M.Nuayməyə görə, günahlar da dırnaqlar kimi böyüylər və onları olduğu kimi saxlasaq, onlar bizim dərimizi qoparacaq və sonda bizi boğacaqdır [16, s. 99-100].

Əsər bütövlükdə insanın mənəvi kamilləşmə yolunun nəzəri sistemidir. Digər əsərlərində də ifadə etdiyi məsələləri M.Nuaymə “Mirdadın kitabı” romanında aydın konsepsiya ilə əks etdirmişdir. “Öz teosofik nəzəriyyəsi, yəni insan cəmiyyəti məhkum olunmuşdur və insan üçün yeganə xilas yolu İsa kimi özünü inkar etmək yolu ilə daxilindəki insanılıqdan ilahiliyə yüksəlməsinədir fikri ilə tam aludə olan Nuaymə... özünü tamamilə onun təbliğinə və təcrübədə istifadə edilməsinə həsr etmişdir” [17, s. 310]. Buna görə də Mirsad deyir: “İnsan içindəki Allahu özünə tərəf çəkənə qədər insan olmağa davam edəcək” [15, s. 90]. İnsanı vəhdət təşkil edən üç ünsürdən - şüur, söz, anlayışdan ibarət müqəddəs üçlük hesab edən [15, s. 42] Mirsad onu Allahu ilə yaxınlaşdırırdı. A.İmanquliyeva, haqlı olaraq, qeyd edir ki, romanın əsas tezislərindən biri Tanrı konsepsiyasıdır. Nuaymə üçün də Tanrı məhəbbətdir. Mirsad deyir: “Allah büsbütün sevgidir” [15, s. 63]. Tədqiqatçı alim belə hesab edir ki, yazıçı hər bir insanda ilahi başlanğıc olduğundan tanrıya məhəbbətin də insana məhəbbət vasitəsilə təzahür etdiyinə inanır. Nəticə etibarilə tanrını sevmək hamını sevmək deməkdir [7, s. 241]. Din birliyi, Tanrıya ibadətdə mahiyyətə üstünlük verilməsi hər iki yazıçını bir ideyada birləşdirirdi.

“Peyğəmbər” əsərinin qəhrəmanı Əl-Mustafa və “Mirdadın kitabı” romanının əsas obrazı olan Mirsadın bir sıra keyfiyyətlərində və hərəkətlərində

oxşar cəhətlər vardır. Əl-Mustafa Orfalis xalqı (şərti olaraq götürülmüşdür, tarixdə belə bir xalq yoxdur – B.Ə.) tərəfindən müqəddəs, axtardığı həqiqətə qovuşmuş bir tanrı elçisi kimi qəbul olunur. Əsərin əvvəlində o “gəcələrin ağaran şafəqi, seçilmiş və sevgili əl-Mustafa” kimi təqdim olunur. Orfalis xalqı əl-Mustafaya “Ey Tanrının elçisi, ən ucaya qovuşa bilmək uğrunda neçə illər tükətdin” [13, s.12], – deyə müraciət edir. A.İmanquliyevaya görə, əl-Mustafanın peyğəmbər, ustad, gələcəyi görən obrazı Cübranın şair haqqında sırf romantik təsəvvürlərinə uyğun gəlir [7, s. 128].

“Cübranın sözləri” əsərində də Ustad kimi adlandırılan qəhrəman öldükdən sonra şagirdi əl-Muhtadanın dili ilə “Livanın ölümsüz peyğəmbəri” [5, s. 30] adlandırılır. Əsərin digər hissələrində də əl-Muhtada Ustadın sözlərini “Peyğəmbərin sözləri” adlandırır və onun fikirlərini “Peyğəmbər səsi” ilə danışdığını söyləyir.

Mirdad da ilk vaxtlar təzyiqlərə məruz qalır, lakin hətta onu alçaltmağa çalışan gəmi kapitanı Şamadam belə sonda onu müqəddəs hesab edir: “Ey yabançı, onun ayaqları bu torpaqlara dəydiyi üçün bu torpaqlar müqəddəsdir; onun ciyəri bu havanı tənəffüz etdiyi üçün bu hava müqəddəsdir; onun gözləri bu yerləri gördüyü üçün bu yerlər müqəddəsdir” [15, s. 282].

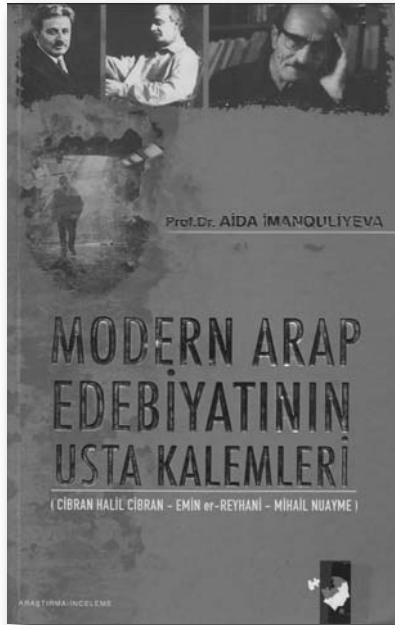
Əl-Mustafa çıxışlara başlamazdan əvvəl yüksəkliklərdə, təpələrdə öz həqiqətini axtarır: “Həqiqətdir ki, mən təpələrə dırmaşır və uzaq yerlərdə dolaşırdım.

Lakin uca bir təpədən, yaxud uzaq bir məsafədən baxmasam sizləri necə görə bilərdim?

Bir kəs uzaqlarda olmadıqca, həqiqətən yaxında ola bilərmimi?” [13, s. 79].

A.İmanquliyeva, haqlı olaraq, yazır ki, “Cübranın Peyğəmbəri romantik-transsensualistlərdəki Şair obrazı kimi insanların intuiativ olaraq duyduğu, lakin ifadə edə bilmədikləri bütün hissələri dilə gətirməyi bacarır” [7, s. 128].

Mirdad da zirvədən enmə zamanının gəldiyini, insanların arasına qayıtmaq zəruriliyini söyləyir: “Yüksəklərdə oturduğunuza görə, bu gün artıq alçaq yerlərə enməlisiniz. Çünki aşağı tərəfi üst tərəflə birləşdirməsəniz, alçaldığımız an yüksələcək, yüksəldiyiniz an da alçalacaqsınız” [6, s. 287]. A.İmanquliyevanın Mirsadın mənəvi kamilliyi və missiyası ilə məsihə, peyğəmbərə yaxınlaşması fikri də qeyd olunan cəhətlərlə bağlıdır [7, s. 240].

Əl-Mustafa “doğumla ölüm arasında”kı bildiklərini insanlara öyrədənə qədər səssizlik içərisində yaşayır: “Səssizliyi axtarırdım mən, sükutun içində bir xəzinə tapdım ki, güvəncə ətrafıma paylaya bilim?” [13, s. 10]. Orfalis şəhərinə gəldiyi ilk gündən ona inanan qadının - əl-Mitranın xahişi ilə əl-Mustafa öz səssizliyini çıxışları ilə əvəz edir. “Cübranın sözləri” əsərinin əvvəlində də axtardığı həqiqət uğrunda həyatının müəyyən hissəsini sürgündə belə keçirən Ustadın susqunluğu diqqəti çəkir və o da sağirdi əl-Muhtədanın xahişi ilə danışmağa başlayır.

Mirdad da gəmiyə gəldiyi 7 il müddətində öz səssizliyini qoruyur, məhz 7 ildən sonra çıxışlarına başlayır: “Mirdad insanlara və dünyaya dərs vermək üçün dodaqlarını yeddi möhürlə möhürlədi, üzünə də yeddi pərdə çəkdi” [15, s. 292].

Əl-Mustafa Orfalis xalqı, Mirdad isə gəmi rahibləri üçün yabançıdır. Cübran qəhrəmanını “qovuşulmaz yüksəkliklərə vurğun yabançı” adlandırırsa, M.Nuaymə Şamadamin dili ilə Mirdadın yabançı olduğunu söyləyir.

Əl-Mustafadan əl-Mitra, Mirdaddan isə Mikayyun öz səssizliyini pozmağı xahiş edir. Əl-Mitra deyir: “Amma getmədən öncə səndən bir istəyimiz var. Bizlərə qovuşduğun həqiqəti anlat” [13, s.12].

Mikayyun da Mirdaddan danışmağı xahiş edir: “Qulaqlarımız danışmağa həsrət qalmış və qəlblərimiz də o açar üçün darıxmışdır. Ey ataların atası,

biz səndən danışmağı xahiş edirik” [15, s. 294].

Əl-Mustafa insanları bəsirət sahibi olmağa, gözlərini bağlayan pərdələri qaldırmağa çağırır. Tanrının elçisi insanların həmin gücə malik olduqlarına inanır, onlara böyük şəfqətlə yanaşır: “Gözlərinizi dumanlandıran tor onu toxumuş əllər tərəfindən qaldırılacaqdır.

Qulaqlarınızı tıxayan çamuru onu yoğuran barmaqlar çıxarıb atacaqlar” [13, s. 82].

Görkəmli tədqiqatçı alim A.İmanquliyeva da Cübranın qəhrəmanının xalqa yaxınlığına diqqət etmişdir: “Romantik sənətkar kimi, Cübranın özünəməxsusluğu ondadır ki, onun əsərinin qəhrəmanı klassik romantik qəhrəmanlara nisbətən insanlara daha yaxındır. Özünün insanlara sevgisi, onlara yaxınlığı, onların gündəlik həyatını və tələblərini başa düşməsi ilə əl-Mustafa nəinki “kütlə” ilə təzad təşkil edir, əksinə, sanki onunla bütünləşir” [7. s. 132].

Mirdad ətrafındakı rahiblərə qarşı daha kəskin mövqedədir. Ona görə də ədib eyni ideyanı daha az şəfqətlə ifadə edir: “Obyektdən pərdələrini qaldırmağı istəməyin. Tam tərsinə, siz pərdələrinizi atın ki, obyektlər də pərdələrini atsınlar. Eyni zamanda, onlardan möhürlərini də qaldırmağı istəməyin. Siz dodaqlarınızdakı möhürləri qaldırın ki, bütün möhürlər qalxsın” [15, s. 294].

M.Nuaymənin “Mirdadın kitabı” əsərində nəzəri cəlb edən ən mühüm məsələlərdən biri “Mən” kon-

sepsiyasıdır. Əgər C.X.Cübran “Peyğəmbər” əsərində əl-Mustafanın müxtəlif mövzulardakı çıxışları vasitəsilə dolayısıyla insan “Mən”i haqqındakı düşüncələrini şərh edirsə, M.Nuaymə romanda birbaşa özünün “Mən” haqqındakı təlimini irəli sürür. Təsədüfi deyil ki, A.İmanquliyeva əsəri müəllif “mən”-inin ifadəsi adlandırmışdır [7, s. 240].

C.X.Cübran insan məninə Tanrının yaratdıqlarındakı təzahürünün bir parçası olduğu üçün ucaldır və bu kontekstdə sufizm ideyalarından da bəhrələnir. “Peyğəmbər” əsərində əl-Mustafanın ibadət etmək haqqındakı çıxışında Cübran yazır: “Ey bizim qanadlanmış mənliyimiz olan Tanrımız, içimizdəki bizi yönəldən güc sənənin gücüdür.

Bizə yalnız sən lazımsan; və bizə özündən daha bir şey verməklə hər şeyi vermiş olursan” [13, s. 62].

Sonuncu fikrin “Quran”ın “əl-Fatihə” surəsində “biz yalnız sənə ibadət edirik və yalnız səndən kömək diləyirik!” [11, s.1] ayəsi ilə səsleşdiyini də qeyd etmək lazımdır. Əsərin sonunda əl-Mustafanın dilindən “sizin uca yaranışınız o uca varlığın içində olmanızdır” [13, s. 75] deyən Cübranın fikirlərindən də görüldüyü kimi, o insan məninə Tanrıya yaxınlığı baxımından dəyərləndirmişdir.

A.İmanquliyeva daha çox Cübranın insana inam, onun mənəvi təkamülündən bəhs etdiyini önə çəkir: “Əsərdə insana inam haqqında romantik anlayış insanın mənəvi dirçəliş imkanları barədə əxlaqi baxışlarla səsleşir” [7, s. 134].

M.Nuayməyə yazır: “İnsan “mən” dediyində sözü iki hissəyə ayırır: biri “mən”i bürüyən qundaqdır; digəri isə, sonsuz olan Tanrının zatıdır. İnsan özündən başqa bir şey olduğunu və ya özünə düşmən olduğunu zənn edərək varlığının zatı ilə savaşı” [15, s. 301].

M.Nuaymə insanı “Tanrısını daşıyan bir bulud” [15, s. 304] hesab edərək C.X.Cübran kimi onun varlığını Allaha yaxınlığı ilə dəyərləndirir. A.İmanquliyeva Tanrı konsepsiyasının romanda mühüm rola malik olduğunu söyləyərək müəllifin fikirlərini “nəticə etibarilə Tanrını sevmək hamını sevmək deməkdir” [7, s. 241] fikirləri ilə dəyərləndirmişdir.

C.X.Cübranın “Peyğəmbər” və M.Nuaymənin “Mirdadın kitabı” əsərlərində ədəblərin ideya yaxınlığını göstərən ən mühüm cəhətlərdən biri Tanrı sevgisinin ifadəsidir. “Sevginin yetmədiyi ucalıq yoxdur” düşüncəsi Cübranın bütün ədəbi-fəlsəfi yaradıcılığı üçün xarakterikdir. Cübran insanları sevgiyə münasibətlərinə görə iki qismə ayırır: “Tanrının ürəyinə qovuşmaq istəyənlər”; “sevgidən rahatlıq və zövq gözləyənlər”. Birincilər ilahi, ikincilər isə dünyəvi sevgini təmsil edirlər. Cübrana görə, ilahi yolu izləyənlər üçün sevgi insanın həm

baş tacı olur, həm də onu çarmıxa çəkdirir. Burada müəllif İsa peyğəmbərin Allah sevgisi uğrunda çarmıxa çəkilməsinə işarə edir. Allaha doğru yönələn sevgi insanı maddi dünyadan, nəfsinin zəifliklərindən uzaqlaşdırır: “...sevgi də sizi özünə sarar. Soyunmanız və önündə çılpaq qalmanız üçün məcbur edər... Bəmbəyaz olana qədər əzər, acı çəkdirər sizə” [13, s. 13-14].

C.X.Cübranın nəzəri planda söylədiyi fikirlərin bariz nümunəsini “Mirdadın kitabı” əsərində təhkiyəçinin Çaxmaqdaşı yamacına qalxan zaman üzləşdiyi çətinliklərin təsvirində görürük. Yol boyu çörəyini, əsasını, hətta geyimlərini belə itirərək çılpaq qalan təhkiyəçi maddi dünyanın əzablarına sinə gələrək ilahi sevgisinə doğru irəliləyən səyyahı simvollaşdırır. Təhkiyəçinin əsasını əlindən alan qocaların söylədiyi kimi:

Nə qədər zənginləşdikcə, o qədər fəqirləşdik

Nə qədər fəqirləşdikcə, o qədər zənginləşdik [15, s. 278].

A.İmanquliyevaya görə, “Mirdad mənəvi kamillik yolunu ümumbəşəri harmoniyaya aparan yeganə mümkün yol hesab edir” [7, s. 243].

“Cübranın sözləri” əsərində də “İnsanın ucalığı haqqında” bölməsində Cübran çox yaxın fikirləri səsləndirmişdir:

“Qoy yer üzünü alsın

Özünün nəyi varsa,

Çünki mən insanam, yoxdur sonum mənim”

[5, s. 58].

C.X.Cübranın “Peyğəmbər” və M.Nuaymənin “Mirdadın kitabı” əsərləri arasındakı fikir yaxınlığını göstərən cəhətlərdən biri həyatda bir-birinə təzad kimi görünən, mahiyyət baxımından isə ziddiyyətliyi nisbi xarakter daşıyan tərəflərə yanaşma tərzindədir. A.İmanquliyeva əsərdə bir sıra mühüm dünyagörüşü problemləri - azadlıq, həyat və ölüm, xeyir və şər, insan varlığının mahiyyəti və mənası kimi problemlərin qoyulduğunu qeyd edir [7, s. 129].

“Sevinciniz əslində pərdəsini qaldırmış kədərinizdir” [13, s. 28] deyən Cübrana görə, insan bir tərəfdən sevinc, digər tərəfdən isə kədərin qoyulduğu və hansı gözünlün ağır gəldiyini müəyyənləşdirə bilməyən bir tərəzi kimidir. Hər bir sevincin arxasında kədərin olduğuna, hər bir kədərin də əslində bir xoşbəxtliyə, sevincə yas tutduğuna inanan ədib yaradılan bütün varlıqlara vəhdətdə yanaşır və ayrı-ayrı yaranmışlar üçün sevinc və kədərin nisbi olduğu məqamlarına diqqəti çəkir: “İçindən şərab içdiyiniz qədəh dulusçunun sobasında bişirilmiş olan qədəhin özü deyilmi? Ruhunuzu sakitləşdirən

ud bıçaq zərbələri ilə oyulmuş ağacın özündən başqa nədir ki?” [13, s. 28] Məhz bu kontekstdə M.Nuayməninin fikirlərinin C.X.Cübranla səsleşdiyini müşahidə edirik. M.Nuaymə də insanları ələkdən uzaq olmağa çağırarkən həyatdakı keyfiyyətlərə onların ziddiyyətliyi prizmasından yanaşaraq ayırd etmək istəyənlərə qarşı çıxır. Çünki, müəllifə görə, bir insanın şər hesab etdiyi digərlərinə faydalı ola bilər. Mirdad söyləyir: “Özünüz üçün şər görüb, nifrət etdiyiniz və çölə atdığınız şeyi sizdən başqaları özələrinə faydalı görüb mütləq alırlar. O zaman hər şey eyni anda necə həm yaxşı, həm pis ola bilər? Əslində nə pis, nə də yaxşıdır. Ancaq sizin “mən”iniz onu faydasız, sizdən başqa digər “mən” isə onu faydalı görmüşdür” [15, s. 302]. Buna görə də M.Nuaymə “yarada bilənin yaratdığını ortadan qaldıra biləcək qüdrətdə olduğunu” xatırladaraq ziddiyyətləri, düşmənlikləri aradan qaldırmağa çağırır, birliyə səsləyir. “Bütün Tanrı isbatları nəticə etibarilə bizə elm, qüdrət, iradə, yaxşılıq və xeyir sahibi uca bir varlığın, yəni Tanrının var olduğunu, aləmin meydana gəlməsinin və mövcud vəziyyətinin Onunla izah oluna biləcəyini ifadə edir. Bu mənada, yaxşı-pis, xeyir-şər, aləmdə nə varsa, hamısı Tanrının əsəridir” [10, s. 97].

Təzadlı keyfiyyətlərə münasibət C.X.Cübranın “Cübranın sözləri” əsəri üçün də xarakterikdir. Burada ədib “həyatın qədəhindən içdiyi hər qurtumun içinə qarışmış olan acının dəyərini”, “ürəyinə işləyən kədərin gözəlliyinə” [5, s. 27] inandığını söyləyir.

Əl-Mustafa və Mirdad arasındakı uyğunluğu göstərən cəhətlərdən biri də müəlliflərin hər iki qəhrəmanın yenidən insanlar arasına qayıdacaqlarına inanmalarıdır. Dini nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda burada islam mövqeyindən axırıncı imamın zühuru, xristianlıq baxımından isə səmaya qaldırılmış İsa peyğəmbərin dönüşü hadisəsini xatırlatmaq lazım gəlir. Müsəlmanların sonuncu imamı olan Həzrət Mehdi'nin qeybə çəkilməsi bütün islam dünyasında qəbul olunan etiqad kimi bir sıra mühüm məsələlərlə bağlıdır. “Həzrət Mehdi (ə) Rəsulullah nəslindən olub Həzrət Əli (ə) və Həzrət Fatimə (ə) soyundan gələn Məsum İmamların sonuncusudur. 15 Şəban 255-ci Hicri tarixində dünyaya gəlmiş olan 12-ci məsum imam Allahın əmriylə qeybə çəkilmiş və ümumdünyə islam hakimiyyətini qurmağa təyin olunan vaxt yetişəndə Allah Təalanın izniylə qiyam edəcəkdir” [12, s. 5]. Dini nöqtəyi-nəzərdən, müəllifin də qeyd etdiyi kimi, intizari fərəc - qurtuluş intizarı adlanan imamın qiyami hadisəsi islam dinindən əvvəlki dinlərdə də mövcud olan və Allahın mömin insanları cahillərin törətdiyi fəlakətlərdən qurtaracağına əminlik ideyaları aşılayır. Əgər peyğəmbərlərin

tarixi missiyaları və həyatları insanlar üçün ötüb keçmiş ibrət dərsləridirsə, xilaskarların qayıdacağı inamı onların xoşbəxt gələcəyinə təminat etiqadıdır. “Qurtuluş intizari prinsipi Quranda olan daha böyük bir prinsipə, yəni “Allahın rəhmətindən ümidi üzməyin haram olması” prinsipinə söykənir. Bu prinsipə əsasən Allahın rəhmətinə inanan cəmiyyət heç bir zaman ümitsizliyə və boşluğa təslim olmamalıdır” [12, s. 9].

Eyni ideya xristianlıqda da müşahidə olunur və İsa peyğəmbərin qeybə çəkilməsi kimi göstərilir. “... Həzrəti-İsa bir mağarada raz və niyaz edərdi. Yəhudilər Yuda ilə bərabər onu tutub öldürmək üçün mağaraya girdilər. Dərhal Yuda onlara Həzrəti-İsa surətində görünüb həsr və izzət ilə o xaini tutub asdılar. Doğrudan “İsanı asdıq”, - zənn etdilər. Amma həqqi-taala onu Həzrəti-İdris kimi göyə qaldırdı” [8, s.73].

İsa peyğəmbərin səmaya qaldırılması da bir qayıdış ideyasına işarə olaraq, insanların daim Allah və onlar arasında bir xilaskarın gələcəyi inamına təminat verir. “İncil”də göstərilir ki, İsa peyğəmbər çarmıxa çəkildikdən üç gün sonra dirilir. Bu zaman o, insanlara deyir: “Göydə və yer üzündə bütün hakimiyyət Mənə verilmişdir. Sizə əmr etdiyim hər şeyi tutmalarını onlara öyrədin; və budur, Mən dünyanın sonuna qədər hər gün sizinləyəm” [8, s. 85].

Dini mənbələrdən qaynaqlanan xilaskar ideyası müxtəlif dövrlərdə ədəbiyyatda peyğəmbər obrazlarının yaranmasına, şair-peyğəmbər paralelinin formalaşmasına, fəlsəfi fikirlərdə də müşahidə etdiyimiz fəvqəlisan konsepsiyasının bədii təzahürünə gətirib çıxarmışdır. Bu baxımdan yanaşdıqda C.X.Cübranın əl-Mustafa və M.Nuayməninin Mirdad obrazları da həmin silsilənin yüksək ədəbi-fəlsəfi ideyalarla yaradılmış qəhrəmanlarıdır.

Çıxışlarının sonunda əl-Mustafa “böyük səssizlikdən geri dönəcəyəm” deyərək, ondan ayrılmayan insanlara ikinci gəlişi haqqında söz verir: “Lakin səsim qulaqlarınızdan kəsiləcək və sevgim xatirələrinizdən itəcəkdir. Sonra mən yenidən aranızda dönəcəyəm. O zaman daha zəngin bir ürək və ruha daha yaxın ola biləcək dodaqlarla danışacağam” [13, s. 74]. “Unutmayın ki, mən sizə yenidən dönəcəyəm” [13, s. 83] deyən əl-Mustafanın son sözlərində diqqəti cəlb edən bir məqam da vardır. C.X.Cübran yazır: “Çox qısa bir vaxt keçəcək, ruzgarlara bürünüb bir az dincələcəyəm və bir qadın mənə hamilə qalacaq” [13, s. 83]. Burada Cübranın peyğəmbər düşüncəsi ilə bağlı çox maraqlı məsələlər ortaya çıxır. Ədibin yaradıcılığında şair-peyğəmbər paraleli tez-tez təsadüf olunan mövzulardandır. Romantik ədəbiyyatla da bağlı olan həmin cəhət Cübranın ədəbi-fəlsəfi görüşlərində orijinal və fərqli keyfiyyətlər

qazanır. Peyğəmbər obrazı üçün əl-Mustafanı – Məhəmməd peyğəmbəri seçən Cübran “bir qadın mənə hamilə qalacaq” deməklə İsa peyğəmbərin doğulması, Həzrəti Məryəmin hamiləliyi hadisəsindən də istifadə edir. “Cəbrayıl (ə) dedi: “Doğrudur, adətən, atasız övlad olmaz. Lakin belə əmrlər Allah-taala üçün asandır. Səndən bu tövr bir oğul vücuda gələcəyi Allah-taalanın əməlinə qədirlənmişdir. Dəyişmək olmaz. Bu sözü deyib Həzrəti-Məryəmin yaxasından üfürdü və qeyb oldu. Həzrəti-Məryəm də dərhal özünü hamilə gördü” [11, s. 71].

Əslində, “Peyğəmbər” əsərində bəlli bir zaman yoxdur, burada vaxt məfhumu mücərrəd xarakter daşdığı kimi, C.X.Cübranın peyğəmbəri də dini-fəlsəfi dünyagörüşlərin sintezini ifadə edir. Eyni zamanda, sufizmin təliminin peyğəmbərlər, vəlilər haqındakı fikirləri də ərəb ədəbinin əsərindəki peyğəmbər düşüncəsi ilə səsleşir. “Mütəsəvviflərə görə, vəlilərin 3 əlaməti var: 1. Hər bir vəziyyətdə yalnız Allah ilə məşğul olar; 2. Yalnız Ona tərəf yol alar; 3. Yalnız Ona sığınar” [4, s. 58].

İkinci tərəfdən, C.X.Cübran geniş mənada insanlığın xilasını missiyasını daşıyan hər bir şairi peyğəmbərlərə bənzədir və gələcəkdə də doğulacaq neçə-neçə ədibə işarə edir. Təsadüfi deyil ki, ərəb tədqiqatçısı Nadim Nuaymə əl-Mustafanı “Cübranın xilas olunmuş insan haqqındakı ən yüksək ideali” [17, s. 271] hesab edirdi.

“Mirdadın kitabı” romanında Miradın yenidən qayıdacağı fikri daha qabarıq göstərilir. Aida İmanquliyeva yazır: “Mirdad” adının özü rəmzi mənasi ilə diqqəti cəlb edir. Ərəb dilində bu söz “qayıdan” mənasını verir və bəşəriyyəti düçar olduğu günah, yalan və riyakarlıqdan yenidən xilas edən, “onun gözlərini həqiqətə açan” məsih ideyasını daşıyır” [7, s. 241]. Çox maraqlıdır ki, Cübranın “Cübranın sözləri” əsərində Ustadın şagirdi əl-Muhtədə adlanır ki, bu söz də ərəbcə “doğru yolda, haqq yolda olan” mənasını verir. Ustadın adıyla el-el dolayan əl-Muhtədə İsa peyğəmbərin həvarilərinin onun kəlamlarını insanlara çatdırması baxımından eyni missiyayı daşdığı rəmzi formada əks olunmuşdur. Burada əl-Muhtədə insanlar arasında peyğəmbər kimi qəbul edilən Ustadın ona əmanət etdiyi əlyazısını bir güşəyə çəkilərək qırx gün oxuyub-öyrəndikdən sonra xalqa Ustadın sözlərini çatdırmaq üçün el-el gəzməyə başlayır. M.Nuaymənin romanındakı təhkiyəçi və Miradad obrazları sözügedən xüsusiyyətlər baxımından da “Cübranın sözləri” əsəriylə səsleşir. “Mirdadın kitabı” əsərində Şamadam Miradadın kitabını təhkiyəçiyə verir və məhz əsərin təhkiyəçisi Miradadın sözlərini təqdim edir.

“Mirdadın kitabı” əsərində Cübranın yaradıcılı-

ğında tez-tez təsadüf etdiyimiz şair-peyğəmbər paralelinin tərəfləri sanki ayrılmışlar; əsərin təhkiyəçisi şairi, Miradad isə peyğəmbəri təmsil edir. Lakin təhkiyəçi, eyni zamanda, Miradadın elçisidir, yəni M.Nuaymə özünəməxsus usuldan istifadə edərək əsas fikri mühafizə etmişdir. Əsərdə təsvir olunur ki, Miradad kitabını qorumaq üçün zirvədə həbs etdiyi Şamadama elçisinin gələcəyi və həmin kitabı ondan qəbul edəcəyini xəbər verir: “Səndən kitabı alıb, dünyaya elan etməsi üçün elçimi göndərəcəyəm. Elçimi bu işarətlərdən tanıyacaqsan: Səvvan yoxuşundan bu təpəyə çıxacaq. Yola çıxarkən yeddi tikə çörək, bir əsa və tam geyimli olacaq” [15, s. 288]. Bundan sonra Miradad özünün qayıdacağını da söyləyir. Yenə də zamanı mücərrəd olan əsərdə müəllif simasında Miradadın elçisi gəlirsə, Miradadın qayıtması gələcəyin hadisəsi qismində verilir. Burada da diqqəti cəkən bir məqamla qarşılaşırıq. Təhkiyəçinin Şamadama söylədiyi “mənə danışdığın böyük ustad Miradadın və yoldaşlarının hekayəsini bu günə qədər dünyada heç kəsin eşitməməsi çox təəccüblüdür” fikirlərinə Şamadam belə cavab verir. “Bəlkə də vaxtı gəlməmişdir. Bəlkə də fərqli bir isim altında öyrədir onlara. Lakin mən Miradadın gəmini dəyişdirdiyi kimi bütün dünyanı da dəyişdirəcəyindən əminəm” [15, s. 289]. Diqqətimizi cəlb edən “fərqli bir isim altında öyrədir” ifadəsiylə M.Nuaymə Tanrıdan gələn sözləri insanlara çatdıran peyğəmbərləri, filosofları, şairləri nəzərdə tutur. Təsadüfi deyil ki, Miradad “Nuha belə öyrətmişdim. Sizə də belə öyrədirəm” [15, s. 307] deməklə əsərdəki qeyri-müəyyən zamanı ifadə edir. Bu sözlər Cübranın “vardım və varam, sonunadək var olacam zamanın, çünki yoxdur sonum mənim” [5, s. 8] sözləriylə də səsleşir. Miradadın nəzərdən keçirdiyimiz fikirləri “Cübranın sözləri” əsərində “Ustadın digər söylədikləri” bölməsində belə bir fikirlə də üst-üstə düşür: “Başlanğıcdan bəri burdayam və günlər sona çatanadək burada olacağam, çünki mənim varlığımın sonu yoxdur” [5, s. 71]. Bu düşüncələrin davamı kimi Cübranın söylədiyi “insanın ruhu Tanrının yaradılışda özündən ayırdığı bir məşəldir” sözlərindən də görüldüyü kimi, ədib öz qəhrəmanı ilə zaman-zaman müxtəlif formalarda meydana çıxan, mahiyyətdə isə vahid Tanrı ideyasına söykənən düşüncəyə sahib olanları nəzərdə tutur.

“Mirdad insanlara mənlilərindən itirdiklərini özlərinə qaytaracaq” deyən ədib insanlardakı ilahi balansı bərpa etməyə çalışır. Onun bir Tanrı elçisi simasında meydana çıxdığını M.Nuaymə aydın şəkildə söyləyir: “Mən insanlar üçün bir Tanrı, Tanrı üçün də bir insanam” [15, s. 308]. Lakin insanlarla, müəllifin də qeyd etdiyi kimi, “daha əvvəl heç bir

insanın və kitabın danışmadığı bir dillə” danışan Mirdad ayrı-ayrı peyğəmbərlər və seçilmiş insanların, eyni zamanda, C.X.Cübranın ideyalarına bələdcilik etsə də, hər şeydən əvvəl M.Nuayməninin özünəməxsus ədəbi-fəlsəfi düşüncələrinin elçisidir. A.İmanquliyeva da hər iki əsəri orjinal və yüksək mənəvi keyfiyyətlər təbliğ edən ədəbi-fəlsəfi nümunələr kimi qiymətləndirmişdir.

Göründüyü kimi, hər iki əsərin yüksək məziyyəti görkəmli şərqşünas alim A.İmanquliyeva tərəfindən də dəyərləndirilmiş, “Peyğəmbər” əsərini yazıcının bitkin və formalaşmış fəlsəfi konsepsiyasının ən bariz örnəyi kimi qiymətləndirmişdir. Tədqiqatçıya görə, Cübran insanı kainatın ən yüksək nailiyyəti hesab etmişdir [7, s. 129]. Nuayməninin “dini-fəlsəfi, mənəvi-etik və müəyyən dərəcədə sosial baxışlarının məcmusu” [7, s. 241] hesab etdiyi “Mirdadın kitabı” əsəri də görkəmli şərqşünas alimə görə, insanlığa vacib olan ideyaların carçısıdır.

Ədəbiyyat

1. Bəsirə. Ə. Cübran Xəlil Cübran. Bakı: Nurlan, 2005.
2. Cümşüdoğlu N. Füzulinin sənət və mərifət dünyası. Bakı-Tehran: Sürüş, 1997.
3. Əliyev R. İslam. Bakı: İrşad mərkəzi, 2004.
4. Əttar. F. Təzkirətül-övliya. Bakı: Elm və təhsil, 2011.
5. Halil C. Sözlər. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993.
6. Xəlilov S. Aida İmanquliyeva yaradıcılığının izi ilə. Şərq ruhunun Qərb həyatı. Bakı: Şərq-Qərb, 2009.
7. İmanquliyeva A. Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri. Bakı: Elm, 2003.
8. İncil. Bakı: Bibliya Tərcümə İnstitutu.
9. İslamda inanc esasları (ed. Topaloğlu B., Yavuz Y.Ş.) İstanbul: M.Ü.İlahiyat fakültesi Vəqfi Yayınları, 1998.
10. İslam düşüncəsində din felsefesi (ed. Taylan N.) İstanbul: Marmara Universitesi İlahiyat fakültesi Vəqfi Yayınları, 1997.
11. Quran (Tərcümə edənlər: Z.Bünyadov, V.Məmədəliyev). Bakı: Möminin nəşriyyatı, 2000.
12. Mütəhhəri A.Ş.M. Mehdi (ə) qiyamı. Bakı: Sabah, 1995.
13. Gibran K. Prophet. New York: Alfred A.Knopf, 1998.
14. Həjjar N. Ameen Rihani's humanist vision of Arab nationalism / Rihani Ameen. Bridging East and West. A pioneering Call for Arab-American Understanding (Edited by Nathan C.Funk, Betty J.Sitka). New York: University press of America, 2004.

15. Naimy M. The book of Mirdad. New York: Arkana penguin books, 1993.
16. Naimy M. Till we meet. Bangalore: Indian Institute of World Culture, 1957.
17. Naimy N. Mikhail Naimy. Beirut: American University of Beirut, 1967.
18. Имангулиева А.Н. Корифейи новоарабской литературы, Баку, Елм, 1991.

Basira Azizalieva

K. Gibran's *The Prophet* and M.Naimy's *The Book of Mirdad* works in Aida Imanguliyeva's researches Summary

The researches of Aida Imanguliyeva, who served to the development of Azerbaijan Oriental studies unprecedentedly and presented important works on the field of world Oriental studies, have been dedicated to the study of important problems. The study of Arab Mahjar literature takes an important place in the orientalist-scientist's researches. Aida Imanguliyeva placed a high value on M. Naimy's novel entitled “The Book of Mirdad” and K. Gibran's “The Prophet” work who are the great representatives of Mahjar literature. M.Naimy also inspired by Gibran's “The Prophet” work while writing his novel “The Book of Mirdad”. That's why there are some similar motives that coincide with each other in these works.

According to A. Imanguliyeva, similarities are noticeable in these two works in terms of main notion, idea, and there are moralizations and advice for people related to issues such as how to live, get rid of faults, comprehend the real meaning of life and join Allah in the works.

Immigrant Arab writers' mentioned works reflect literary-philosophical thoughts on human, life, world, God, love and other issues. K.Gibran and M.Naimy wrote unique literary samples which were being discussed in the East and West for a long time, noted as famous works of the world literature in the modern period as well, benefiting from holy religious books, stories about prophets' life, various philosophical trainings, as well as German philosopher Friedrich Nietzsche's “Thus Spoke Zarathustra” work in an original way.

Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında mədəni yaxınlıq və sintez

Mahir Həmidov

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rus ədəbiyyatından tutmuş, amerikan, Avropa ədəbiyyatına qədər, müsəlman sufi düşüncə tərzinə, Qərb və Uzaq Şərqdəki düşüncə cərəyanlarına dərinləndirən bələd olan ərəb məhcər ədəbiyyatçılarından ədəbi-fəlsəfi irsinin tədqiq edilib yalnız Azərbaycan oxucusuna deyil, eyni zamanda dünyaya ictimaiyyətinin də diqqətinə çatdırılan, bu dəyərli irsin tədqiqinə yeni aspektdən yanaşan, elmi-ədəbi tədqiqatın önəmli bir parçası olan “müqayisəli ədəbiyyat” fonunda ərəb məhcər ədəbiyyatçılarından yaradıcılığının müqayisəli tədqiqatını aparan görkəmli ərəbşünas alim məhz Aida İmanquliyeva olmuşdur.

Hər hansı bir ədibin yaradıcılığının və ya ədəbi cərəyanın müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb olunması asan məsələ deyil. Xüsusən də bu tədqiqat müxtəlif multikultural dəyərləri, mədəniyyətləri öz yaradıcılıqlarında təcəssüm etdirən ərəb məhcər ədəbiyyatçılarından nümayəndələrinin bədii irsi fonunda daha çətindir. Onların xristian və müsəlman mədəniyyətlərindən qidalanan şəxsiyyəti daha sonra rus və Amerika intellektuallarının və qədim hind inanclarının təsiri nəticəsində formalaşaraq yeni elmi-ədəbi simaların üzə çıxmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, ədəbiyyatla yanaşı, Həllac Mənsur, İbn Ərəbi, İbn Fariz, İbn Sina, Əbul Alə əl-Məarri, Cəlaləddin Rumi kimi müsəlman mütəfəkkirlərinin, xristian mistik cərəyanlarının, amerikan transsendentalistlərinin və Uzaq Şərq düşüncə və inanc sistemlərindən Latso, Budda, Brahma kimi fikir öndərlərinin təlimlərinin bilicisi olan ərəb məhcər ədəbiyyatçılarından ədəbi irsinin müqayisəli tədqiqatını apara bilmək ən azından həmin mütəfəkkirləri ədiblər qədər bilməyi tələb edir. Bu baxımdan ərəb məhcər ədəbiyyatçılarından ədəbi-fəlsəfi irsini, yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz ədib və mütəfəkkirlərlə müqayisəli şəkildə tədqiq etmək Aida xanımın, sadəcə, ərəb ədəbiyyatı mütəxəssisi kimi deyil, eyni zamanda, fərqli ədəbi və fəlsəfi cərəyanların, multikultural dəyərlərin də dərin bilicisi olduğunu göstərir.

Aida xanım ərəb, rus, türk, ingilis, fransız, bir sözlə dünya ədəbiyyatının bilicisi idi. O, İslamdan öncəki Cahiliyyə şairlərinin əsərlərini, İslamdan sonrakı ərəb ədəbiyyatını, XIX yüzillikdə Avropanın təsiri altında yeni janrlarda yaradılmış müasir ərəb ədəbiyyatını gözəl bilirdi. Buna görə də o, ərəb məhcər ədəbiyyatının orijinal təhlilini verə bildi və bu təhlillərin ərəb müəlliflərinin yazdıqlarından daha güclü və hərtərəfli olduğunu söyləmək mümkündür. Onlar məhcər şair və yazıçılarından tərəcəməyi-halını, əsərlərindən nümunələri verməklə kifayətlənir, elmi təhlilə bir qədər səthi yanaşırlar. Aida xanımsa dərinliklərə baş vurur, məsələlərə, xüsusilə multikultural dəyərlərə elmi prinsiplərlə yanaşır, bütün məziyyətləri əhatə etməyə çalışırdı.

Ədəbi cərəyanlara gəldikdə Aida xanım Cübran Xəlil Cübranın erkən yaradıcılığında sentimentalizm cərəyanını izləməsini, sonralar sentimentalizmdən romantizmə keçid dövrünü yaşamasını, Əmin ər-Reyhaninin ərəb romantizminin təşəkkülündə rolunu, Mixail Nuayməninin rus ədəbiyyatındakı realizmdən bəhrələnməsini ustalıqla açıb göstərmişdir.

A.İmanquliyevanın bu sahədəki tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirən görkəmli şərqşünas alim, akademik Vasim Məmmədəliyevin sözləri ilə desək, “Aida İmanquliyeva məhcər ədəbiyyatının

ən görkəmli nümayəndələri Cübran Xəlil Cübranın və Əmin ər-Reyhaninin daha çox Qərb romantizminin, Mixail Nuayməninin isə rus tənqidi realizminin təsirinə məruz qaldığını göstərmiş və bunun əsas səbəbini onların dünyagörüşü, düşükləri mühit, ədəbi-bədii qayəsi və yaradıcılıq istiqamətləri ilə bağlamışdır. Müəllif çox doğru olaraq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Cübran və ər-Reyhanidə R.U.Emersonun, U.Uitmenin, N.Toronun, Şellinin, Bayronun, Hüqonun təsiri daha çox hiss edildiyi halda, Poltavada təhsil almış Mixail Nuayməninin bədii yaradıcılığında L.Tolstoyun, İ.Turgenevin, A.Çexovun, ədəbi-tənqidi məqalələrində isə V.Belinskinin təsiri müşahidə olunur”.

Aida xanımın elmi yaradıcılığının aparıcı motivi Şərqi-Qərb məsələsi idi. O, əsrlər boyu bir-biri ilə mübarizə aparmış bu iki qütbün ortaq və fərqli cəhətlərinin, onları birləşdirən və ayıran xüsusiyyətlərin ədəbiyyatda necə əks olunması məsələsini, bir sözlə multikultural dəyərləri araşdırırdı.

A.İmanquliyeva “Qələmlər birliyi və Mixail Nuaymə”, “Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri” və “Cübran Xəlil Cübran” adlı əsərlərində bu müqayisəli elmi tədqiqatı ortaya qoymuş, dünya tədqiqatçıları arasında ərəb məhcər ədəbiyyatının yüksək səviyyədə araşdırılmasına öncüllük etmişdir.

Mixail Nuaymə nümunəsində A. İmanquliyevanın apardığı müqayisəli ədəbiyyat tədqiqatından, xüsusilə də Mixail Nuayməninin

ədəbi irsinin rus ədəbiyyatı ilə müqayisəli şəkildə tədqiq olunmasından konkret misallar çərçivəsində bəhs etmək daha məqsədəuyğundur.

Erkən yaşlarından rus ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə yaxından təmasda olan Nuaymə bu ədəbiyyatın öncülləri sayılan Tolstoy, Dostoyevski, Turgenev, Belinski, Çexov, Puşkin, Qoqol və başqa görkəmli ədiblərə olan heyranlığını hər zaman özünə açıq bir şəkildə dilə gətirib. Nuaymə yaradıcılığında rus ədəbi irsinin təsiri özünü iki istiqamətdə göstərir: birincisi, ədəbiyyatda reformist fikirlərin səslənməsi və ədəbiyyatın ictimai rolunun olması, ikincisi isə, bu ədəbiyyatda daha çox, din, kilsə, varlıq mövzusunda Nuayməninin fikir dünyasının bəhrələndiyi yazıçıların mövcudluğu.

Ədəbiyyatda yenilik tərəfdarı olan Nuayməninin əsərlərində rus klassiklərinin təsir dairəsini

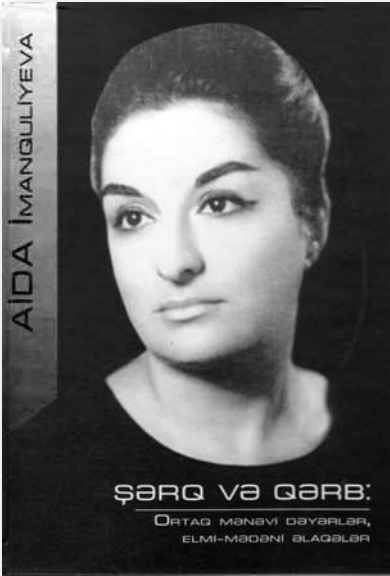
müəyyən edən A.İmanquliyeva konkret misallar əsasında müqayisəli ədəbi çalışma aparıb. Məşhur rus tənqidçisi Belinskinin ədəbi-tənqidi görüşlərinin M.Nuayməninin ədəbi-tənqidi estetikasının formalaşmasındakı rolundan bəhs edən A.İmanquliyeva məhz bunun sayəsində Nuayməninin klassik ərəb tənqidi düşüncə tərzinin xaricinə çıxaraq, ədəbiyyatın əsas vəzifəsinin nədən ibarət olduğuna açıqlıq gətirdiyini ifadə edir. Belinski kimi Nuayməninin də ədəbiyyatın mühüm sahəsi olan teatr əsərlərinin cəmiyyətin doğru istiqamətdə addım atmasında, teatr səhnəsi vasitəsilə həqiqətlərin olduğu kimi birbaşa tamaşaçıya təqdim olunmasının əhəmiyyətindən bəhs edərək, bu iki görkəmli ədib arasında paralellər aparan Aida xanım Nuayməninin ərəb cəmiyyəti içərisindəki tərbiyəvi və reformist rolunun Belinskinin rus cəmiyyəti içərisindəki rolundan az olmadığını vurğulayır.

M.Nuayməninin hekayə müəllifi kimi formalaşmasında da rus ədiblərinin böyük rolu olmuşdur. Çexov və Turgenev ilə Nuaymə arasında müqayisələr aparan A.İmanquliyeva xüsusən də ikincisinin Nuaymə üzərindəki təsirini ön plana çəkir. Hətta Nuayməninin “əl-Əba vəl-bənun” (“Atalar və oğullar”) adlı dram əsərinin Turgenevin eyniadlı əsəri ilə bənzərlik təşkil etdiyini və bunun, sadəcə, ad oxşarlığı deyil, eyni zamanda əsərin sujetinin, qəhrəmanların rus yazıçısının

əsəri ilə bənzərlik təşkil etdiyini xüsusi qeyd edən Aida xanım iki əsər arasında müqayisə apararaq dolğun təhlillərə yer verir.

M.Nuayməninin ədəbi şəxsiyyətinin, xüsusən onun din, kilsə, varlıq kimi mövzularda dünyagörüşünün formalaşmasında, şübhəsiz ki, rus ədibi və mütəfəkkiri Tolstoyun rolu böyük olub. Erkən yaşlarından etibarən Tolstoyun əsərlərini mütaliə edən Nuayməninin ədəbiyyatda dini motivli mövzuların işlənməsində ondan ilhamlandığını qeyd edən A. İmanquliyeva Nuayməninin kilsəyə və din adamlarına qarşı mövqeyinin dəyişməsində bu görkəmli rus ədibinin böyük rolu olduğunu vurğulayır.

Görkəmli ərəbşünas alim məhcər ədəbiyyatçılarını rus ədəbiyyatçıları ilə müqayisə etməklə kifayətlənmir. O, eyni zamanda amerikan yazıçıla-

rının, xüsusilə, amerikan transsendentalistlərinin öncüsü olan Emersonun məhcər ədəbi quruluşunun nümayəndələri üzərindəki təsirlərindən bəhs edir. Xüsusən də, Nuayməninin fəaliyyətinin üçüncü mərhələsində ədəbi yaradıcılığını transsendentalizmin təməl prinsipləri üzərinə bina etdiyini, bundan sonrakı yaradıcılıq fəaliyyətində daha çox varlıq, varlığın mahiyyəti, ölüm kimi fəlsəfi mövzulardan bəhs edən əsərlər qələmə aldığını vurğulayır. Həqiqəti dərk etmədə rəşional ağıldan daha çox, intuisiya yolu ilə qəlbi ön plana çəkən amerikan transsendentalistlərinin dünyagörüşləri ilə Nuayməninin bu çərçivədəki düşüncə forması arasında yaxınlıq var. Əslində bu düşüncə tərzini, sadəcə, amerikan transsendentalistlərində mövcud deyil. Bunu qədim hind inanclarında, müxtəlif mistik cərəyanlarda və müsəlman sufi ənənəsində də görmək mümkündür. Bu kimi reallıqları ön plana çəkən A.İmanquliyeva çox-çəşidli mədəniyyət qaynaqlarından bəhrələnməsi ilə müasir ərəb ədəbiyyatında iz qoyan Nuayməninin ədəbi yaradıcılığının fərqli mədəniyyətlərlə olan əlaqəsini üzə çıxarmışdır.

Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, ərəb ədəbi tənqidçiləri müasir ərəb ədəbiyyatında ilk novella nümunəsinin Misir yazıçısı Məhəmməd Teymurun 1917-ci ildə qələmə aldığı “Fil-qitar” (“Qatarda”) adlı hekayəsinin olduğunu söyləyirlər. Ancaq A. İmanquliyeva bu mövzuda da ərəb ədəbiyyatçılarından bir addım önə çıxaraq, müqayisəli ədəbiyyat prizmasından yanaşmaqla adını qeyd etdiyimiz müəllifin novellasını M.Nuayməninin hələ 1914-1915-ci illərdə qələmə aldığı “Sənətuhələcədidə” (“Onun təzə ili”) və “əl-Aqir” (“Qısır”) adlı hekayələri ilə müqayisə edir. Nuayməninin hekayələrindəki süjet xəttinin Məhəmməd Teymurun hekayəsi ilə müqayisədə daha uğurlu olduğunu qeyd edir. Eyni zamanda Aida xanımın ifadəsi ilə desək, “M.Teymur hekayəsində qəhrəmanlarının zahiri görünüşlərini təhlil etməklə kifayətləndiyi halda, Nuaymə qəhrəmanlarının daxili aləmlərinə də nüfuz etməyi bacarmış, onların psixoloji vəziyyətlərini də oxucuya məharətlə çatdırıb bilməmişdir”. Nəticə etibarilə, Nuayməninin adlarını qeyd etdiyimiz iki əsərinin müasir ərəb ədəbiyyatında novella janrının ilk nümunələri olaraq qəbul oluna biləcəyini müqayisəli şəkildə üzə çıxaran A.İmanquliyeva bir çox ərəb ədəbiyyatçısı ilə müqayisədə fərqli yanaşma nümayiş etdirmişdir.

A.İmanquliyevanın müqayisəli elmi araşdırmalarından görüldüyü kimi, o, sadəcə, tanınmış ərəb-

şünas kimi deyil, eyni zamanda müxtəlif mədəniyyətlərin və fərqli ədəbi-fəlsəfi cərəyanların dərin bilicisi olaraq elm dünyasında öz dəst-xəttini qoymuş, elmi məsələlərə qlobal şəkildə, multikultural dəyərlər sistemi çərçivəsində yanaşmış bir alimdir. Ona görə də bu görkəmli alimimizin irsini öyrənmək mədəniyyətin müxtəlif sahələri haqqında fikir əldə etməyə, dünya ədəbiyyatına vahid bucaq altında baxmağa kömək edir.

Əslində bu gün qloballaşan dünyamızda Şərqlə Qərb – bu iki fərqli dünya arasında ortaq dəyərlər axtarılıb tapmağa çalışan hər bir tədqiqatçı üçün ərəb məhcər ədəbiyyatçılarından yaradıcılığı, eləcə də bu yaradıcılığın tədqiqinə bir ömür həsr edən A.İmanquliyevanın əsərləri qiymətli mənəbə kimi öz dəyərini hər zaman qoruyub saxlamışdır.

Mahir Hamidov

Cultural relationship and synthesis in Aida İmanquliyeva's researches.

Summary

This article aims to discuss the creativity of Aida İmanquliyeva, who was prominent scientist of Arab Mahjar literature studies. Arab Mahjar literature was formed by various type of cultures. A.İmanquliyeva has explored this literature's cultural heritage and created a unique path in this regard.

A.İmanquliyevanın ərəb məhcər ədəbiyyatına dair elmi araşdırmaları

Xuraman Əliyeva

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Görkəmli şərqsünas alim, professor Aida İmanquliyeva ərəb ədəbiyyatının orta əsrlər dövründən, bu ədəbiyyatın ədəbi əlaqələrindən, ərəb dilində yazıb-yaratmış Azərbaycan şair və ədiblərindən, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının ərəb dünyasında təbliğindən yazmışdır, amma onun elmi-nəzəri yaradıcılığının ən mühüm istiqamətini ərəb məhcər ədəbiyyatı təşkil edir.

XIX əsrin sonundan XX əsrin əvvəlləri də daxil olmaqla iki əsrin ayrıcında ərəb ziyalıları müxtəlif səbəblər üzündən xaricə mühacirət etmiş, Qərbi Avropa ölkələrində, ABŞ-da, Cənubi Amerikada məskunlaşmışdılar. Əsasən Livan, Suriya, Fələstin, İraq, Misirdən mühacirət edən bu insanların zəngin mühacir irsi yaratdıqları, qəzet və jurnallar çap etdikləri, vətənlə bu və ya başqa şəkildə əlaqə saxladıkları yaxşı məlumdur. (hətta digər ərəb ölkələrindən daha münasib siyasi şəraitdə yaşayan Misirə və Türkiyəyə mühacirət halları da olmuşdur).

Ərəb məhcər ədəbiyyatının (mühacir ədəbiyyatı məhz bu adla daha çox məşhurdur) qolları və şaxələri çox olsa da, ABŞ-a yönəlmiş əsas qolu və ya Suriya-amerikan qolu daha məşhurdur. Diqqətəlayiq haldır ki, “Qələmlər birliyi” (“Ər-rabitə əl-qələmiyyə”) ilk dəfə

1920-ci ildə Nyu-Yorkda təşkil olunmuşdu. Bu ədəbi cəmiyyətin sıralarında Mixail Nüaymə, Əbs-əl-Məsih Həddad, Nəsim Arıda və b. kimi Fələstin cəmiyyətinin rus məktəblərində təhsil almış, Qərb mədəniyyətinin yeni tendensiya və meyllərini qavramağa can atan görkəmli yaradıcı şəxslər var idi. Lakin bu ədəbi cəmiyyətin əsas ilhamçısı və rəhbəri Cübran Xəlil Cübran olmuşdur. Onun söyləri və fəaliyyəti nəticəsində mövcud olmuş bu cəmiyyət ərəb ölkələrindən gəlmiş şair və yazıçıları cəlb edən əsas mərkəzlərdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda məhcər ədəbiyyatı mövzusunda dəyərli tədqiqatların aparılması A.İmanquliyevanın adı ilə bağlıdır. Azərbaycan aliminin ilk dəyərli işləri Suriya-amerikan məktəbi nümayəndələrinin həyatını və irsini monoqrafik planda öyrənməkdən ibarət olmuşdur. Bu, xüsusən Cübran Xəlil Cübran, Mixail Nüaymə, Əmin ər-Rey-

hani kimi ədəbi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyət mühitinə daha çıx aiddir.

Akademik Vasim Məmməd-əliyev Aida İmanquliyevanı yeni və müasir ərəb ədəbiyyatının dünyada, o cümlədən ərəb ölkələrində yaxşı tanınan, rəyi ilə hesablaşılan, əsərlərinə tez-tez istinad edilən ən nüfuzlu və azsaylı mütəxəssislərdən biri hesab edir. Elmi yaradıcılıq istiqamətinə və tədqiqat vüsətinə görə onu belə qiymətləndirir: “Cəsarətlə demək olar ki, Aida xanım bu gün ərəb məhcər ədəbiyyatının beynəlxalq miqyasda ən görkəmli, ən sanballı tədqiqatçısıdır. Bunu nəinki Azərbaycan və əski sovet ərəbşünasları, hətta Avropa şərqsünasları və ərəblərin özləri belə etiraf edirlər. Məhcər ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətləri, onun çoxəsrlik ərəb ədəbiyyatı ilə oxşar və fərqli cəhətləri, Avropa ədəbiyyatı ilə əlaqələri, bütövlükdə ərəb ədəbiyyatına gətirdiyi yeniliklər, müasir ərəb ədə-

biyyatı üçün açdığı üfüqlər və s. bu kimi ümdə məsələlər Şərq-Qərb sistemində öz doğru-düzgün elmi həllini məhz Aida İmanquliyevanın çoxsaylı monoqrafik tədqiqatlarında tapmış, onun gəldiyi nəticələr beynəlxalq elmi ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək nüfuzlu elmi fikir kimi qəbul edilmişdir” (5,15).

1975-ci ildə A.İmanquliyevanın Moskvada rus dilində “Qələmlər birliyi” və Mixail Nüaymə” və Bakıda Azərbaycan dilində nəşr edilən “Cübran Xəlil Cübran” əsərləri indiyədək tədqiqatçıların maraq dairəsindədir. Hər iki əsər sonradan onun doktorluq dissertasiyasının sütunlarını təşkil edəcək fəsillərdir. “Cübran Xəlil Cübran” ayrıca şəkildə Cübranın “Sükutun poeziyası” (Bakı, Şərq-Qərb, 2009) kitabına da daxil edilmişdir. Aparılmış monoqrafik tədqiqatların əsasını yazılmış və çap etdirilmiş elmi məqalələr tutmaqdadır. Məsələn, ayrıca çap olunmamış Əmin ər-Reyhani haqqında tədqiqat doktorluq dissertasiyasının III fəslini təşkil etmiş və hələ 1971-ci ildən başlayaraq “Azərbaycan” jurnalında hissə-hissə çap olunmağa başlanmışdı (“Ər-Reyhani və din”, “Ər-Reyhani və təbiət” və s. mövzularda məqalələr bu qəbildəndir.

Azərbaycan şərqsünası “Qələmlər birliyi”nə xas olan ideya-estetik, metodoloji, üslubi, dil və s. təmayülləri, eləcə də Cübran Xəlil Cübran və Mixail Nüaymə ilə bağlı məqamları, ətraflı əlaqələrini izah etməyə çalışmışdır. A.İmanquliyeva “Qələmlər birliyi”nin ümumi yaradıcılıq prinsiplərindən bəhs edərkən yazırdı: “Həyata və

ətraf mühitə yanaşmaqda realist təfəkkür tərzini, insanları həyəcanlandıran, sevindirən amillər, onların həyatı, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin yaşayışının realist əksi - bütün bunlar mühacir yazıçıların, xüsusilə “Qələmlər birliyi” üzvlərinin öz yaradıcılıqları üçün əsas götürdükləri prinsiplər idi; başqa sözlə desək, onlar Avropa və klassik rus ədəbiyyatı ilə tanış olub, mütərəqqi ərəb ədəbiyyatını ənənəvi mövzular çərçivəsindən xilas edərək, real həyatı, mühiti dərk etməyin mühüm vasitəsinə çevirməyə çalışırdılar.” (3,5)

Vətənlərindən ayrı düşən, cəlayi-vətən olub uzaq ölkələrdə məskunlaşan insanları mühacir təşkilatları, ayrı-ayrı dərnek və cəmiyyətlər himayə

edirdi. Bu baxımdan “Qələmlər birliyi” cəmiyyətinin və onun öz ölümünədək rəhbəri olmuş Cübran Xəlil Cübranın təşkilatlanma işində mühüm xidmətləri var idi Hələ 12 yaşında uşaq ikən ailəsi ilə ABŞ-ə köçən, sonra Livana qayıdıb “Əl-Hikmət” adlı katolik məktəbi bitirən, tezliklə yaxınlarını (anasını, bacısını və böyük qardaşını) itirmiş, yenidən ABŞ-a qayıdıb Bostonda və Nyu-Yorkda yaşamış Cübran bir müddət Parisdə ömür sürmüş, orada rəssamlıq təhsili almış, Ogüst Roden kimi görkəmli sənətkarla tanış olmuşdu.

A.İmanquliyeva Livan yazıçısının həyatı, müxtəlif görüşləri, ədəbiyyat və rəssamlıqla məşğul olması, Avropada və Amerikada sənət sərğiləri təşkil etməsi haqqında geniş məlumat

verir. O qeyd edir ki, Cübranın ilk mətbu əsəri “Mühacir” qəzetində dərc olunmuş “Yenilikçi yazıçı” başlıqlı məqalədir. Bu məqalədə yazıçının yeni ədəbiyyat haqqında təsəvvürləri əks olunmuşdur. Bundan sonra onun iki hekayə kitabı (“Çəmən gəlinləri”, 1906. “Üsyankar ruhlar”, 1908) nəşr olundu. Bu topluların birincisi üç hekayədən, ikincisi dörd hekayədən ibarət idi. Monoqrafiya müəllifi yazırdı: “Bu hekayələrdə müəllif Livan xalqının həyatını və məişətini realistcəsinə təsvir edir, şahidi olduğu gerçəkliyin mənfi cəhətlərini tənqid etməyə çalışır... Bu hekayələrində müəllif əsrlərdən bəri davam edən xurafata öz mənfi münasibətini bildirir, ictimai ədalətsizlik, qadın hüquqsuzluğu əleyhinə çıxırdı. Bu əsərlərdə din buxovlarına və məişət zülmünə qarşı həmin dövr və mühit üçün cəsarətli, üsyankar əhvalı ruhiyyə əks olunmuşdur.” (3,9-10)

C.X.Cübranın ən iri həcmli əsəri “Qırılmış qanadlar” povestidir (1912). Burada təhkiyəçi həm də əsərin personajıdır. O mərhum atasının dostunu ziyarət edərkən onun qızı Səlma ilə qarşılaşır. Gənclər birbirinə sevgi duysalar da, artıq gecdir: qız arxiyepiskopun qardaşı oğluna nişanlanmışdır, ona rədd cavabı verə bilməz. Əsərin sonu da faciə ilə qurtarır. İlk körpəsini doğan zaman Səlma da, övladı da tələf olur. Səlmənin atası özünün bəis olduğu bu izdivacın nə ilə nəticələndiyini görərkən özü də vəfat edir.

Tədqiqatçıların ehtimalına tərəfdar çıxan Aida xanım da belə bir nəticəyə gəlir ki, “Qırılmış qanadlar” povesti tərcümə-

yi-hal xarakterlidir və C.X.Cübranın özünün başına gəlmiş hadisə ilə bağlıdır. (8.70)

Qeyd etmək lazımdır ki, tərcümeyi-hal xarakteri Cübranın

bəzi hekayələrində də mövcuddur. 1923-cü ildə nəşr olunmuş “Peyğəmbər” əsəri ingilis dilində yazılmışdı və təbii ki, oxucusu da çox idi. Mühacirət mövzusunda yazılmış bu əsər qəriblik və qüسسə hissləri ilə aşılın-

mışdı. Əsərin qəhrəmanı Mustafa adlı bir gənc uzun illər (on iki il) hər gün gəmi gözləyir ki, minib vətənə qayıtsın.

“Peyğəmbər” əsərinə Əmin ər-Reyhani və Mixail Nüaymə kimi mütəfəkkirlər yüksək qiymət vermişlər. Bu əsər oxucuda yüksək humanist ideyalar tərbiyə edir, onları həyat məsələlərində düzgün və ədalətli, insani və xeyirxah olmağa çağırır. Əsərin alman filosofu Fridrix Nitşenin təsiri altında yazıldığını vurğulayan A.İmanquliyeva bu məsələdə M.Nüaymənin dediklərinə də istinad edir. Belə ki, “Nüaymə yazmışdır ki, “Zərdüşt” Nitşenin özü olduğu kimi, Mustafa da Cübranın özüdür. Nisşə Zərdüştə rəmzi və metaforik bəzəklərdən paltar geydirərək onu tanımayanların nəzərindən gizlətməmişdir. Cübranın da Mustafaya simvolizm və məcazlar libası geyindirmiş və onu tanıyanların gözlərindən yayındırmışdır”. (4, 19)

“Peyğəmbər”in üslubu bir növ səmavi-dini kitabların üslubunu xatırladır. Burada müxtəlif mövzularda - gəminin gəlməsi, məhəbbət, nikah, uşaqlar, yemək-içmək, zəhmət, sevinc və kədər, evlər, alış-veriş, cəza və cəza, qanunlar, azadlıq, ağıl və ehtiras, ağrı, özünüdərk, müəllimlik, dostluq, nitq, zaman, xeyir, şər və s. mövzularda söhbət gedir. Verilən bütün suallara əl-Mustafa cavab verir, sual verənlər arasında əl-Mötra adlı görücü qadın, qucağıuşaqlı qadın, varlı adam, qoca karvan-saraçı, əkinçi, bir bənnə tacir və başqaları vardır.

Məlumdur ki ki, Mustafa islamda Məhəmməd peyğəmbərin adlarından biridir. Lakin Cübranın qələmə aldığı peyğəmbər din tarixində olan peyğəmbərlərdən deyil, romantik bir obrazdır. Orfales şəhərinin xalqına müntəzəm müraciət

edən əl-Mustafa insanlar üçün qaranlıq və anlaşılmaz olan bir çox mətləb və həqiqətlərin aşılmasına çalışır.

A.İmanquliyeva Peyğəmbər obrazından söz açarkən yazır: “Əl-Mustafanın peyğəmbər ustad, gələcəyi görən obrazı Cübranın şair haqqında sırf romantik təsəvvürlərinə uyğun gəlir. Onun Peyğəmbəri romantik-transsendentalistlərdəki şair obrazına müvafiq olaraq insanların intuitiv olaraq duyduğu, lakin ifadə edə bilmədiklərini, bütün hissələri dilə gətirməyi bacarır.” (2, 37)

C.X.Cübranın “İsa insan oğludur” (1928) və “Yer allahları” (1930) kimi kitablarında da xristianlığın bəzi ehkamları tənqidi surətdə nəzərdən keçirilmişdir. Onun “Ağlımı itirmiş Yəhəna”, “Kafir Xəlil”, “Nəsillərin külü və ədəbi məşəl” kimi hekayələrində də müəllif Livan ruhanilərinin iç üzünü açıb göstərmiş, ruhanilərin tamahkarlığını, fırlıdaqçılığını, ikiüzlülüyünü ifşa etmişdi. C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərindəki İsgəndər obrazına münasibətdə olduğu kimi “Ağlımı itirmiş Yühəna” hekayəsində baş qəhrəman, yəni Yəhəna camaata din xadimlərinin əsil simasını başa salmaq istəyirsə, bu baş tutmur, kütlə onu başa düşməyib “dəli” adlandırır. İkinci hekayədə də azadlığı təbliğ edən, haqq və ədalət tələb edən Xəlil tək-cə livanlıların deyil, bütün ərəblərin istəklərini ifadə edirdi.

Məlumdur ki, hekayə janrı ilk dəfə Misir ədəbiyyatında intişar tapıb çiçəklənmişdir. Misir ədəbiyyatında filoloq Əhməd Teymur və onun oğulları Məhəmməd Teymur (1892-

1921) və Mahmud Teymur (1894-1975) Qasım Əminin (1805-1908) və başqalarının ərəb ədəbiyyatında hekayə yaradıcılığının inkişafına mühüm təsiri olmuşdur. A.İmanquliyeva qeyd edir ki, Cübranın “Qırılmış qanadlar” povestində məşhur Misir yazıçı və publisisti Qasım Əminin ideyalarının əks-sədası duyulmaqdadır (3.31)

A.İmanquliyeva Cübran haqqında tədqiqatlarında onun yaradıcılıq metodu, üslubu və janr spesifikasiyi məsələlərinə də toxunur. Məsələn, o, Cübranın

bəzi hekayələrindən (“Banlı Marta”, “Hanili Varda”), “Qırılmış qanadlar” povestindən bəhs edərkən bu əsərlərin sentimentalizmə bağlı olduğunu bildirir. O qeyd edir ki, “Cübran sentimentalizmi ən dolğun şəkildə “Qırılmış qanadlar” povestində, sevmədiyi adama ərə verilən qadının faciəli həyat hekayəsində ifadə olunmuşdur.”(8,70)

Tanınmış alim G.Baxşəliyeva Aida xanımın Cübran metodoloji axtarışlarına münasibətini belə dəqiqləşdirir: “Alim düzgün müəyyənləşdirir ki,

Cübranın dünya görüşündəki təkamül onun ilk əsərlərindəki sentimentalizmdən romantizmə keçdiyi mərhələdə daha geniş əks olunub. Yazıcının romantik üslubu ilk növbədə onun əsərlərinin mövzusunda özünü büruzə verir”(1,64-65)

Azərbaycan alimi A.İmanquliyeva Cübran Xəlil Cübranın yaradıcılıq özəlliklərindən bəhs edərkən İ.Y.Kraçkovski, V.Volosatov kimi rus alimlərinin, ərəb ədibləri və tədqiqatçılarından M.Nüaymən, İ.ən-

Naurinin, H.əl-Fəxurinin, N.C.Sərracın və başqalarının orijinal tədqiqatlarından istifadə etmiş, yazıcının ərəbcə əsərləri külliyyatından, habelə Moskvada çap olunmuş əsərləri toplusundan (“Qarda gedən” M., 1962) faydalanmışdır. Diqqətəlayiqdir ki, o, ərəb yazıcısının Çəmənlər gəlinləri”, “Üsyankar ruhlar”, “Göz yaşı və təbəssüm”, “Qırılmış qanadlar”, “Tufanlar” və s. toplu və eləcə də konkret əsərlərini təhlil edərkən məhz onun Əsərləri külliyyatı”ndan geniş istifadə etmiş və yararlanmışdır.

A.İmanquliyeva Cübran yaradıcılığının yaradıcılıq metodu kimi təkcə sentimentalizmi

deyil, romantizmi də mühüm cərəyanlardan hesab edir. Alimin fikrincə, sentimentalizm və romantizmin cizgiləri Cübranın yaradıcılığında kifayət qədər uzun müddət sanki yanaşı mövcud olmuşdur. Onun “Göz yaşı və təbəssüm” məcmuəsinə daxil olmuş əsərləri, 1903-1908-ci illərdə yazılmış “Çəmənlər gəlinləri” “Üsyankar ruhlu” məcmuələri, xüsusilə də, “Qırılmış qanadlar” povesti erkən romantizmin hissiyyatlılıq və öyüd-nəsihətçiliyə meyl kimi

ərəb ədəbiyyatına xas olan cizgilərinin öz əksini tapdığı ayrıca bir milli variantının mövcudluğunu təsdiq edir.” (3,15) Burada olduğu kimi, “Peyğəmbər” əsərinin romantik xüsusiyyətləri də azərbaycanlı alimin diqqət mərkəzindədir. C.X.Cübran haqqında monoqrafiyasında A.İmanquliyeva yazıcının dünyagörüşünün özünəməxsusluğu üzərində dayanır, əl-Mustafanın möizələrində hədə, təcavüz və qorxu elementlərini deyil, insanlara dərin hörmət və xeyirxahlığı müşahidə edir.

Azərbaycan ərəbşünaslığının inkişafına xüsusi tədqiqat həsr edən müəlliflər (Orucova,

Şıxəlibəyli) Cübran haqqında tədqiqatla bağlı yazırdılar: “Bu tədqiqatda müəllif (yəni A.İmanquliyeva – X.Ə.) sentimentalizmdən romantizmə hamar keçidi izləyir, həmçinin C.X.Cübranın əsərlərində romantik metodun sonrakı inkişafını işıqlandırır.”(9.62)

Azərbaycan elmində romantizm problemi həm milli romantizm zəminində, həm də dünya romantizminin nailiyyətləri fonunda geniş təhlil olunmuşdur. Bu sahədə akademik Məmməd Cəfərin Məsud Əlioğlunun, Yaşar Qarayevin, Arif Hacıyevin. Şirindil Alışanlın, Səlahəddin Xəlilovun da başqalarının tədqiqatları vardır. Diqqəti çəkən cəhət XX əsrin əvvəlində Azərbaycan romantiklərinin bəzi mövzuları ilə ərəb mühacir ədiblərinin mövzularının üst-üstə düşməsi, Azərbaycan və ərəb xalqlarının taleyində oxşar tarixi məqamlarının yaşanması idi. İdealla varlıq arasında ziddiyyətlər, qadın azadlığı, uşaq taleyi, tarix və şəxsiyyət, müharibə və xalq, iblis və peyğəmbər və s. mövzuların bu xalqların ədəbiyyatına yol tapması, orijinal bədii səpkidə işlənməsi romantizmin yeni üfüqlərindən xəbər verirdi.

Romantizm bir çox xalqların tarixində çox mühüm rol oynamışdır. Elə amerkan romantiklərinin də rolunu nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Təsadüfi deyil ki, rus ədəbiyyatşünası M.N.Bobrova Amerika romantiklərini “milli ədəbiyyatın yaradıcılıqları” adlandırır və yazır: “Fenimor Kuperdən tutmuş Mark Tvenədək Amerikanın ən seçmə yazıçıları heç vaxt amerkan cəmiyyətini sağlamlaşdırmaq, düzəltmək, yaxşılaşdırmaq ki-

mi sadələvh bir fikirdən vaz keçməmiş, ədəbiyyatın inandırıcılıq qüvvəsinə, aşkarlığa, bədii sözlə inanmışlar” (7, 23-25)

A.İmanquliyeva Şərq-Qərb probleminə geniş çərçivədə, dini, fəlsəfi, ədəbi ekskurslarda, romantik, realist və s. təsvir üsullarının bədii-əyani təcəssümü kimi baxırdı.

S.Xəlilov özünün “Roman-tik poeziya Şərq-Qərb problematikası kontekstində monoqrafiyasında (2009) A.İmanquliyevanın Cübran irsinə yanaşmasının sirlərindən birini aşağıdakı məqamda axtarır: A.İmanquliyeva yaradıcılığında əsas məqsəd sənətin bir çox növləri içindən məhz hissi və mənəvi vəziyyətləri ifadə edən növləri, məhz poeziyanı seçmək, onun “söz sənəti”ndən “fikir sənəti”nə keçmək potensialının tədqiqidir. Bu müqayisədə bizim diqqətimizi Cübran Xəlil Cübranın yaradıcılığı xüsusi cəlb edir, çünki Cübran çox məharətlə nəinki sözdən, fikirdən istifadə edir, həmçinin fikirdən ibarət əsərlərini yaradır, onların daxili aləmini və ritmini ifadə edir.” (10, 34-35)

Təbiət, məhəbbət və gözəlliyi Cübran yaradıcılığı üçün vəhdət təşkil etdiyini göstərən A.İmanquliyeva onun şeirlərindən birində insana müraciətlə deyilən aşağıdakı fikirləri misal gətirir: “Quşların, nəğməsinə, budaqların xışıltısını, çeşmələrin zümzüməsini dinləyən, gözəllik onu dinləyənlərin nəsibidir. Körpənin məsumluğuna, gəncin zərifliyinə, kişinin qüvvəsinə və qocanın müdrikliyinə diqqət yetirən, gözəllik ona məftun olanlarındı”(6.40)

Cübranın şeirləri bəzən Rabindrant Taqorun mənsur şeir-

lərini xatırladır. Bu şeirlərdə həyata, təbiətə və cəmiyyətə bütöv bir romantik baxış sistemi ifadə olunmuşdur. A.İmanquliyevanın tədqiqatı bu əsrarəngiz baxış sisteminə gur işıq salır.

A.İmanquliyevanın elmi axtarışlarının təsiri ilə Cübran Xəlil yaradıcılığına azərbaycanlı tədqiqatçılardan Ş.Xəlilovun araşdırmaları da həsr olunmuşdur. S.Xəlilov, C.X.Cübranın Azərbaycan oxucusunun təsəvvürünə prof. A.İmanquliyevanın tədqiqat prizmasında həkk olunduğunu, C.X.Cübranın əsərində Şərq ruhunun, ilk növbədə islam Şərqinin daşıyıcısı olduğunu göstərir.

Ümumilikdə Aida İmanquliyevanın tədqiqatları bir çox tanınmış Azərbaycan alimləri üçün bir mənbə rolunu oynamış və onlar da bu tədqiqatlardan layiqincə faydalanmışlar. Bu baxımdan Aida İmanquliyevanın ərəb məhcər ədəbiyyatı sahəsində araşdırmaları təkcə Azərbaycan ərəbşünaslığına deyil, bütövlükdə Azərbaycan humanitar fikrinə layiqli töhfədir. Bu araşdırmalar təkcə ədəbi əlaqələr, ədəbiyyatşünaslıq və komparativistika kontekstində deyil, humanitar fikrin bir çox hüdudlarına təsir göstərən elmi nailiyyətlər kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Baxşəliyeva Gövhər, Elm aləmində nadir istedad. – Dün-yə deyilən sənmişsən, 2002. S.63-68.

2. Cübran. Sükutun poeziyası (N.Paşayevanın “Ön söz”ü və prof. A.İmanquliyevanın giriş oçerki ilə) B., Şərq-Qərb, 2009, 242 s.

3. İmanquliyeva Aida. Cübran Xəlil Cübran (həyat və yaradıcılığı), B., Elm, 1975, 71 s.

4. İmanquliyeva Aida. Yeni ərəb ədəbiyyatı koprifeyləri. B., Elm, 2003. 398 s.

5. İmanquliyeva Aida. Bibliografiya. B.Elm, 2004. 117 s.

6. İmanquliyeva Aida. Cübran Xəlil Cübran (həyat və yaradıcılığı). Cübran Sükutun poeziyası. B., Şərq-Qərb, 2009, s. 11-41

7. Боброва М.Н.Романтизм в американской литературе Москва. Высшая литература, 1972.

8. Имангулиева А.Н.Корифеи новоарабской литературы. АН Азербайджана. Институт Востоковедения. Баку, Элм. 1991, 324 с.

9. Оруджева Л.М., Шихалибейли З.Э. Развитие арабской филологии в Азербайджане. Баку, Нурлан, 2004, 108 с.

10. Халилов С. Романтическая поэзия в контексте восточно-западной проблематика. М., Весь мир, 2009, 215 с.

Khuraman Alieva

A. Imangulieva's scientific researches on Arab Mahjar literature Summary

The article is devoted to the researches conducted by A.Imangulieva in the field of Modern Arab literature. The author notes that one of the most important directions of scientific-theoretical works of the scientist is the modern arabic literature.

Aida İmanquliyevanın məqalələri

Görkəmli şərqşünas alim, öz dəyərli tədqiqatları ilə tək Azərbaycan deyil, dünya şərqşünaslıq elminə böyük töhfələr vermiş professor Aida İmanquliyevanın əsərləri ədəbiyyatşünaslıq xəzinəmizin zəngin sərvətidir. Görkəmli alimin elmi tədqiqat dairəsi, onun elmi yaradıcılığı ilə oxucuları daha yaxından tanış etmək üçün vaxtilə bir sıra nüfuzlu elmi dərgilərdə nəşr olunmuş məqalələrindən bir neçəsini diqqətinizə çatdırmaq qərarına gəldik. Səhifələrimizdə professor Aida İmanquliyevanın məhçər ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaratdıqları "Qələmlər birliyi"nə, Mixail Nuaymə, İlya Əbu Madi kimi ədiblərə və ərəb Əndəlus ədəbiyyatına həsr olunmuş 4 məqaləsini təqdim edirik.

Ərəb Əndəlus ədəbiyyatının bəzi xüsusiyyətləri haqqında (X-XI əsrlər)

Aida İmanquliyeva

Orta əsrlər ərəb ədəbiyyatının orijinal qollarından biri olan İspaniyanın ərəb dilli ədəbiyyatı hələ VIII əsrdən yaranıb inkişaf etməyə başlamışdır.¹ Bu ədəbiyyat bir sıra bədii xüsusiyyətlərinə, ideya və məzmununa görə ümumərəb ədəbiyyatının zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır.

X-XI əsrlərdə bir neçə ərəb şair və ədibinin adı Əndəlusiya ədəbiyyat aləmində parlağa başlayır. Bu ədəbiyyatçılar içərisində ən məşhurları ərəblərin şeirdə Əbu Nüvasın, nəsrədə əl-Məərrinin davamçısı adlandırdıqları Əbu Amir ibn Şüheydə (992-1035)² və dövrün ən hörmətli, nüfuzlu şəxslərindən biri olan İbn Həzm (994-1063)³ idi.

Bir-birini əvəz edən müxtəlif Əməvi xəlifələrinin sarayında yaşamış, 30 yaşına çatdıqdan sonra bütün mənəblərdən əl çəkərək həyatını tamamilə ədəbiyyata, elmə həsr etmiş İbn Həzm bütün ömrü boyu din və mövhumata qarşı mübarizə aparmışdır. Buna görə də onun məşhur əsərləri hüquq, ilahiyat, fəlsəfə elmlərinə aiddir. Bu əsərlərin çoxunda müəllif islamın əmələgəlmə və inkişafı tarixini şərh

edir, islamın dini dünyagörüşünün təhlilini verir. Bəzi əsərlərində İbn Həzm onu daim təqib edən əsərlər məşəbi tərəfdarlarına qarşı çıxır və onların müddəalarını kəskin tənqid edir.⁴

Bütün dünya alimlərinin rəğbətini qazanmış, sanballı elmi, biblioqrafik, tarixi əsərlərin müəllifi olan İbn Həzmi geniş ərəb oxucularına tanıtdıran onun 1027-ci ildə yazdığı «Göyərçin boyunbağı» (طوق الحمامة)⁵ əsəridir.

İbn Həzmin qayğısız gənclik illərinin xatirəsi olan «Göyərçin boyunbağı» həm müstəqil bədii əsər, həm də əxlaq normalarının təhlilinə həsr edilmiş traktatdır. Əsərdə müəllif sevgi, sədaqət məsələlərinə toxunur və irəli sürdüyü mənəvi-psixoloji fikirləri həyatdan gətirdiyi inandırıcı misallarla möhkəmləndirməyə çalışır. Bu misallar əsasən o vaxtkı ispan həyatından götürülmüş lövhələrdən ibarətdir.

İbn Həzm əsəri Halva adlı yoxsul, gözəl bir qul qızın həyatına həsr etmişdir. Halva savadsız və kölə olmasına baxmayaraq bacarıqlı, hazırcavab, məhərətli bir qızıdır. İbn Həzm Halvanın həyatını təsvir edərkən, xalq içərisindən çıxmış, təmtəraqlı saraylarda böyüməyən, alicənab, müsbət bir qadın surəti yaratmağa nail olmuşdur.

İbn Həzmin yaradıcılığı ilə məşğul olan görkəmli holland tarixçi-ərəbşünası R.Dozi (1820-

¹ X əsrə qədər İspaniyada mövcud olan ərəb ədəbiyyatı haqqında A.İ.İmanquliyevanın «İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması» və inkişafı tarixinə dair (VIII-IX əsrlər) məqaləsində məlumat verilir, bax: Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri» (dil, ədəbiyyat və incəsənət seriyası, 1971, №1.)

² احمد ضيف، بلاغة العرب في النديس Qahirə, 1974, səh. 43 (bundan sonra Ə.Dayf yazılacaqdır).

³ محمد عبد المنعم خفاجه، قصة الادب في الاندلس Beyrut, 1863, səh. 299 (bundan sonra M.Xafaca yazılacaqdır).

⁴ " R.A.Nicholson. A literary history of the Arabs, London, 1923, səh. 427 (bundan sonra R.A.Nikolson yazılacaqdır).

⁵ Əsər M.A.Salye tərəfindən rus dilinə tərcümə edilmiş və akad. İ.Y.Kraçkovskinin redaktorluğu altında 1933-cü ildə SSRİ EA-nın «Academia» nəşriyyatında çap edilmişdir.

1883), sonralar A.Asin⁶, A.Nukl⁷ və b. şərqşünaslar bu əsəri təhlil etmiş, onu yüksək qiymətləndirmişlər.

Tədqiqatçılar əsərin təhlilinə müxtəlif münasibət bəsləmişlər. Onların bir qismi iddia edirdi ki, guya əsərin məzmunu ərəb həyatından çox uzaqdır, müəllif əsərin yazılışında Qərb ədəbiyyatını, xüsusilə ispan ədəbiyyatını təqlid etməyə çalışmışdır. Digər qisim tədqiqatçılar isə bu fikrin tamamilə əksinə çıxaraq sübut edirdilər ki, əsərdə Şərq ruhu daha üstündür.

İkinci qisim tədqiqatçıların fikri həqiqətə daha uyğundur. Çünki İbn Həzmin bu əsərdə təbliğ etdiyi platonik sevgi ərəblərə və ümumiyyətlə şərqilərə daha çox xas olan xüsusiyyətdir. Digər tərəfdən, əsərdə müəllifin qarşısına qoyduğu və həll etdiyi əxlaq, nəzakət, ədəb qaydaları qərbdən daha çox şərqə mənsubdur. Düzdür, İbn Həzm əsərdə ispan, xüsusilə o dövr Kordova həyatının təsvirinə çox yer vermişdir. Bu da təbiidir. Çünki Kordovada doğulmuş İbn Həzmin ərəb məişəti haqqında tam təsəvvürü yox idi. Göstərilən cəhət əsərin həm qiymətini artırır, həm də ərəb İspaniyasının həyat tərzini, orada hökm sürən adət və ənənələr, cəmiyyətin yaşayış qaydaları haqqında oxucuda dolğun təsəvvür yaradır.

XI əsrdə müxtəlif ərəb xəlifələrinin səyi nəticəsində daim çiçəklənməkdə olan Kordova şəhəri sonralar öz mərkəz rolunu itirməyə başlayır. İspaniyada ərəblərin ədəbiyyat və mədəniyyət mərkəzi Sevilyaya keçir. Bu dövrdə artıq müsəlman İspaniyası öz əvvəlki idarəedici, qüdrətli vəziyyətini itirməyə başlayır. Ölkənin zəifləməsindən ilk növbədə narazı xristianlar istifadə edir. Onlar Kastiliyalı VI Alfons və Araçonlu Sançonun rəhbərliyi altında müsəlmanlara şiddətli divan tutmağa hazırlıq görürdülər.⁸

Hakimiyyətdə olan Abbadiilər dövlətinin (1023-1091) başçısı Mötəmid ibn Abbad (1068-1091) vəziyyətdən çıxış yolunu öz həmvətənlərinə müraciət etməkdə görür. O, Mərakeşdə əl-Murabitlər sülaləsinin (1056-1150) hökmdarı Yusif ibn Təşfinə (öl. 1106) müraciət edir. İbn Təşfin vəziyyətdən özü üçün istifadə edərək Mötəmidə taxtdan salıb hakimiyyəti öz əlinə keçirir.

Beləliklə, 1090-cı ildə Əndəlusiyaya öz müstəqilliyini itirib Mərakeşdəki əl-Murabit dövlətinin kiçik bir əyalətinə çevrilir.

Abbadiilər dövlətinin ən məşhur şairləri «Qəribin əl-Buhturisi» adlandırılan İbn Zeydun (1003-1071)⁹ və İbn Həmdis əs-Səqla (1055-1132)¹⁰ idi. İbn Zeydun mədh, mərsiyə, qəzəl, vəsf və qəsidələr məcmusundan ibarət üç min beytlik divanın müəllifidir. Bu divan Şərq poeziyası üslubuna çox yaxın olması ilə seçilir. İbn Zeydun şeirdə tam həmahəngliyin və mükəmməlliyyənin tərəfdarı idi.

Siciliya yarımadası normanlar tərəfindən işğal olunduqdan sonra Sevilyaya, Mötəmidin sarayına pənah gətirmiş qaçqınlardan olan İbn Həmdis ömrünün sonlarında zuhdiyyat şeirləri yazmağa başlayır və Allahdan günahlarının bağışlanmasını xahiş edir.

XI əsrdən müsəlmanların İspaniyada hakimiyyətlərinin zəifləməsi ilə Əndəlus ədəbiyyatının da inkişafı ləngiməyə başlayır. Bu dövrdə Əndəlus şairlərinin yaradıcılığında əvvəlki mövzu rəngarəngliyi tamamilə yox olmuşdur. Vətənin vəsfi, doğma ərəb Şərqinə olan məhəbbətin, kədərin tərənnümü, sevgi və nifrət motivləri şeirlərin mövzusunda tamamilə silinmişdi. Şairlər yerli hakimlərin daha çox xoşuna gəlmək və bəxşiş qazanmaq məqsədi ilə yalnız mədh şeirləri yazırdılar. Şeirin formasında da dəyişiklik baş vermişdi. İndi şairlər zəcəl formasından daha çox istifadə edirdilər.

XI-XII əsrlərdə İspaniyada yaşamış mədhçi şairlərin ən məşhurları İbn Xafaca əl-Əndəlusi (1058-1138) və Əbu Bəkr ibn Kuzman (1080-1160) idi.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu iki şair mədh yazmağa yalnız bir qazanc mənbəyi kimi baxırdılar. İbn Kuzman böyük cəsarətlə axirət dünyasını, dini asketizmi, hətta bəzən Quranı tənqid edən şeirlərin müəllifidir. Onun nikbin şeirləri həyatın bütün nemətlərindən istifadə etməyə çağırır. İbn Xafaca isə alleqorik şeirlər ustasıdır.

İspaniyada müsəlman hakimiyyətinin zəiflədiyi dövrdə şeirdə tənəzzül əmələ gəlmişdi. Lakin dövrün qüdrətli alimlərinin yaradıcılığı sayəsində bir sıra elmi, tarixi, bədii əsərlər yazılırdı. Bu əsərlər Qərbdə yaranan ərəb poeziyasının xarakteristikasını, məşhur Əndəlus ədiblərinin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatı, mühüm tarixi hadisələrin şərhini və s. əhatə edirdi. Belə alimlərdən İbn Xaqan (öl. 1134), İbn Bəssam (öl. 1147), İbn Tüfeylə (öl. 1185), İbn əl-Abbar (öl. 1260), Lisanəddin ibn əl-Xətibi (51.1374), İbn Xaldun (öl. 1406) və b. göstərmək olar.

XIII əsrdə ərəblərin ixtiyarında olan axırıncı ispan torpaqları da xristianların güclü təsiri altında yavaş-

⁶ M.Asin Palacios. *Abenahazam de Gordoba y su Historia de las ideas religiosas*, Madrid, 1927 (bax: Э.Леви-Провансаль. *Арабская культура в Испании*, 1967, səh. 93.)

⁷ A.R.Nukl. *A book containing the pisala known as The Dove's Neck-ring about Love and Lovers*.

Paris, 1931 (bax: Э.Леви-Провансаль, səh. 94).

⁸ А.Мюллер. *История ислама*. т.IV.СПб.1896. səh. 221-222

⁹ M.Xafaca, səh 248, ابن زيدون، عبد العظيم علي، 1967, Qahirə

¹⁰ Ə.Dayf. səh.129.

yavaş əllərindən çıxmağa başladı. Yalnız İspaniyanın cənubunda, Qrenadada müsəlmanların kiçik nasirilər (1232- 1492)¹¹ sülaləsi hökm sürməkdə idi.

1492-ci ildə Qrenadanın sükutu ilə ərəblərin İspaniyada hakimiyyətləri başa çatdı. Bu dövrə qədər İspaniyada çalışan ərəb alim və ədiblərinin bir hissəsi öz fəaliyyət mərkəzlərini Afrika sahillərinə, xüsusilə Mərakeş və Tunisə keçirdilər, digərləri isə xristianlığı qəbul edib İspaniyada qaldılar.

Ərəblərin beş əsrlik tarixə malik olan Əndəlus ədəbiyyatına nəzər saldıqda görürük ki, bu ədəbiyyat tez bir zamanda müstəqil inkişaf yoluna düşmüşdür. İlk dövrlərdə Əndəlus ədəbiyyatı Şərq ədəbiyyatını təqlid etməyə, bu ədəbiyyata xas bütün xüsusiyyətləri mənimsəməyə çalışdırsa, Əndəlus dövləti möhkəmlənib qüvvətli bir müsəlman xəlifəliyinə çevrildikdən sonra ərəb İspaniyası ümumi-islam dünyasının kiçik bir guşəsi olmaqla yanaşı həmişə müstəqilliyə can atmış, mənəvi asılılıqdan xilas olmağa çalışmışdır.

Əndəlus ədəbiyyatı özü Şərq və hətta Qərb aləminə təsir etməyə başlamışdır. Belə ki, IX əsrin sonu - X əsrin əvvəllərində bir çox Qərb ölkələrində çürüməkdə olan pessimizmin hökm sürdüyü halda, İspaniyada yeni, canlı ədəbiyyat və mədəniyyət baş qaldırmaqda idi. Təbiidir ki, belə bir ədəbiyyatın təsiri ilk növbədə özünü İspaniyada göstərirdi.

İspaniya əhalisində ərəb dilinə və ədəbiyyatına böyük maraq var idi. Kordovada yaşamış xristian ruhanilərindən biri ərəb mədəniyyətinə, dilinə meyl göstərən öz həmdinləri haqqında belə demişdir: «Mənim həmvətənlərim ərəblərin müxtəlif poemalarını və əsərlərini oxumağı sevirilər... Öz istedadları ilə fərqlənən bütün cavan xristianlar ilk növbədə ərəb dilini və ərəb ədəbiyyatını öyrənirlər... Nə böyük bədbəxtlikdir! Xristianlar öz dillərini unutmuşlar. İndi bizim içimizdə min nəfərə bir nəfər tapılmaz ki, latın dilində öz dostuna savadlı bir məktub yazsın. Ancaq çoxları ərəb dilini bütün incəlikləri ilə bilirlər».¹²

Bu təsir tədricən digər Qərb ölkələrinə də keçir. XI əsr Fransa incəsənətinin tədqiqi ilə məşğul olan alimlər etiraf edirlər ki, bu incəsənətdə müəyyən dərəcə islam İspaniyasının təsiri duyulur. E.Lamber bu haqda belə yazırdı: «Roma incəsənəti dövründə Fransanın və İspaniyanın xristian memarları və dekoratorları, heç şübhəsiz ki, islamaşmış ispanməqrib incəsənətindən çox istifadə etmişlər və bu incəsənətin təsiri ilə özlərinin bir çox tipik formalarını yaratmışlar».¹³

¹¹ M.Xafaca. səh 72

¹² Э.Левин-Провансаль.сəh. 18.

¹³ E.Lambert.L'art hispano-mauzesgue et l'art roman - "Hisperis", t., XVIII, 1933, səh. 4.

Bu təsir cəmiyyətin təfəkküründə, elm, ədəbiyyat sahəsində də özünü göstərirdi. Əndəlus ədəbiyyatının Qərb ədəbiyyatına təsirini izləyən M.Asin belə nəticəyə gəlir ki, Dantenin «İlahi komediyası»nda müsəlman esxatologiyasının bəzi izləri müşahidə edilir.¹⁴ Digər alimlər trubadurların poeziyasını İspaniya ərəblərinin xalq poeziyasının mənşəyi ilə bağlayırlar.¹⁵ Trubadurların nəğmələri Əndəlus şeiri üçün xarakterik olan zəcəl və bəndi şeir üzərində qurulurdu.

Şübhəsiz ki, bu təsir qarşılıqlı idi. Əndəlus incəsənəti, musiqisi və xüsusilə ədəbiyyatı da Qərb mədəniyyətinə və ədəbiyyatına xas olan bəzi xüsusiyyətləri mənimsəyirdi. Əndəlus ədəbiyyatı Şərq ədəbiyyatı ilə Qərb ədəbiyyatının bir növ sintezini təşkil edirdi.

Əndəlus ədəbiyyatı orta əsr ərəb ədəbiyyatı tarixində görkəmli yerlərdən birini tutur. Əndəluslu alim və ədiblərin nəcib fəaliyyəti, sayəsində Qərb dünyası Şərqin mədəniyyəti, ədəbiyyatı, adət və ənənələri ilə tanış oldu. Qərblə Şərq arasında, mədəni-ədəbi əlaqə yarandı. Məhz bu alimlərin tərcüməçilik səyi nəticəsində Avropa qədim yunan dünyasının tibb, riyaziyyata, həndəsəyə aid ən məşhur əsərləri ilə tanış oldu.

Əndəlus ədiblərinin yaratdıqları istər nəsr əsərləri, istərsə də şeirlər öz incəliyi, dilinin rəvanlığı və aydınlığı, poetik xəyalın gücü, mövzunun dərinliyi ilə fərqlənirdi. Bu əsərlər ərəb ədəbiyyatı tarixi xəzinəsinə qiymətli incilər kimi daxil olmuşdur. Müasir ərəb ədəbiyyatşünaslarının, həmçinin görkəmli sovet və Qərb ərəbşünaslarının bu ədəbiyyatın tədqiqi ilə məşğul olmaları, bu ədəbiyyatın təhlilinə həsr edilmiş sanballı elmi əsərlərin yazılması qeyd edilən fikrin sübutu üçün ən gözəl misaldır.

Aida İmanquliyeva

On some features of Arabic-Andalusian literature (10th-11th centuries)

Summary

During 10th-11th centuries, several Arab poets and writers began to shine in the Andalusian literary world. The paper concerns namely this period of the literature of al-Andalus of five hundred years history. The most famous figures among those penmen were Abu Amir Ibn Shuhayda (992-1035), who was regarded as a successor of Abu Nuvas in poem and Al-Marri in prose, and Ibn Hazm, one of the highly esteemed people of his time (994-1063)³. The article examines the peculiarities of the works of these and other Andalusian writers.

¹⁴M.Asin. La escatalogia musulmana en la "Divina comedia", Madrid, 1924.

¹⁵Poesia arabe y poesia evropea, "Revista Gubana", Javier-more, 1033 (12, 13, 14-cü izahatlar üçün bax: Э.Левин-Провансаль, səh. 70,76)

Müasir ərəb yazıçısı Mixail Nuayməninin novellalarındakı realizm haqqında

Aida İmanquliyeva

Mütərəqqi ərəb yazıçısı, görkəmli ictimai xadim Mixail Nuayməninin şüurlu həyatının ən əhəmiyyətli dövrü Rusiya ilə, rus mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə bilavasitə bağlı olmuşdur.¹ Təbiidir ki, bu əlaqə yazıçının gerçəkliyə münasibətinin, ictimai, ədəbi-estetik dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərməyə bilməzdi.

Ədəbiyyatın böyük ictimai əhəmiyyətini dərk edən, cəmiyyətin güzgüsü olmaq etibarilə insan həyatını dəyişdirməsindəki rolunu yüksək qiymətləndirən M.Nuaymə öz yaradıcılığında da bu ideyaları təbliğ etmişdir.

M.Nuayməninin fikrincə, «ədəbiyyat həyatla sıx surətdə əlaqədar olmalı və həyatı məqsədlərə xidmət etməlidir. Ədəbiyyat o vaxt məqsədəuyğun olur və əhəmiyyət kəsb edir ki, insan həyatını əks etdirmiş olsun».²

Nuaymə yaradıcılığının bu ideyalar əsasında qurulması bilavasitə mütərəqqi rus ədəbiyyatının və görkəmli rus inqilabçı-demokrat yazıçıların təsiri altında olmuşdur.

M.Nuayməninin tələbəklik illəri Rusiyada irticanın fəallaşdığı bir dövrə təsadüf edirdi. Təbiətən insanpərvər Nuayməni istismarçıların özbaşınalığı və zülmü hiddətləndirirdi. O, sonralar yazmış olduğu xatirələrində ölkəni dilənçi vəziyyətinə salmış bir ovuc varlıqların törətdiyi ictimai ədalətsizliyi kəskin şəkildə ifşa və tənqid etmişdi: «Mənim həyatım bu ölkənin (Rusiyanın - İ.A.) həyatı ilə çox sıx bağlı idi. Bu ölkənin əhalisi kimi mən də imperatorun və onun qəddar əyanlarının dəhşətli təzyiqini hiss edirdim».³

Tələbələrin inqilabi mübarizəsinə qoşularaq çar mütəlqiyyətinə qarşı çıxış edən M.Nuaymə bir illiyə seminariyadan qovulur. İnqilabi hadisələrin təsiri altında M.Nuaymə "النهر المتجمد" («Donmuş çay») şeirini yazır. Bu şeirdə müəllif Rusiyanı baharın gəlməyini gözləyən donmuş çaya bənzədir. M.Nuaymə Rusiyanın xoşbəxt günlərə çıxacağına əmin idi:

Biz sənə inanırıq, inanırıq Rusiya,
Qəlbimizdə sönməyən alovlu bir inam var.
Sənin gözəl günlərin səs salacaq dünyaya
Bütün guşələrini bəzəyəcəkdir bahar.⁴

Böyük Oktyabr sosialist inqilabını M.Nuaymə sevinclə qarşıladı. Yazıçının fikrinə görə, bu inqilab «bütün dünyanı sarsıdan yeganə hadisə idi».⁵

M.Nuaymə Oktyabr inqilabı haqqında yazır: «Bu inqilab bəşəriyyət tarixində ən böyük inqilabdır. Dünya imperializmi onu hələ beşikdə ikən boğmağa səy edirdi. Lakin o, hələ beşikdə ikən özünü bir nəhəng kimi göstərdi. İnqilabın qələbəsi yalnız silah gücünə olmadı. Qılınc və tüfəngdən daha güclü olan qüvvə də mövcud idi.

Bu qüvvə - inqilabın ədalətli olmasından doğan inam idi. Bu inqilab təkəcə Rusiya üçün deyil, bütün dünya üçün əhəmiyyətli idi. Çünki o, ilk dəfə olaraq həmişə ədalət və insan heysiyyətinin qorunmasını tələb edən zəhmətkeşləri əsrlik zülmədən qurtardı».⁶

Burada Nuaymə realizmini göstərməyə çalışmışıq. Nuaymə yaradıcılığının qiymətli cəhəti ondadır ki, o, bir realist yazıçı kimi, onu əhatə edən varlığı, cəmiyyəti və insanları həyatda olduğu kimi əks etdirir. Buna görə də Nuayməninin realist əsərləri ya-

¹1906-1911-ci illərdə M.Nuaymə Rusiyada Poltava şəhərində «Ruhani seminariyası»nda təhsil almışdır.

²236 ص، بيروت 1960، الجزء 1، ميخائيل نعيمة، سبعون، الجزء 1، بيروت 1960، ص 236

³253 ص، بيروت 1962، الجزء 3، ميخائيل نعيمة، سبعون، الجزء 3، بيروت 1962، ص 253

⁴M.Nuaymə. Livan novellaları, M., 1959, səh. 5.

⁵85 ص، بيروت 1957، من واشنطون، بيروت 1957، ص 85

⁶Yenə orada, səh. 100.

zığının öz qarşısına qoyduğu məqsəddən asılı olmayaraq həyat həqiqətlərini daim doğru və düzgün oxucuya çatdırır.

Məlum olduğu kimi, realizm uzun illərdən bəri əsl sənət və ədəbiyyatın əsas yaradıcılıq üsulu olmuşdur. Həyat həqiqətlərini düzgün əks etdirmək mütərəqqi yazıçılar üçün bir zəruriyyətə çevrilmişdir.

Ərəb ölkələrində realist ədəbiyyatın əmələ gəlməsi, bu sahədə atılan ilk addımlar, onun inkişaf yolu Avropanın mədəniyyətə müəyyən inkişaf mərhələsinə çatmış bir sıra ölkələrində, məsələn, Rusiyada və Fransada olduğundan fərqlidir.

Ərəb ölkələrində əsrlər boyu ədəbiyyatın əsas məzmununu ümumi, mücərrəd hadisələr, əfsanəvi qəhrəmanlıqlar, qəzəl, saray məclislərinin, meyiməzənin, qadın gözəlliklərinin təsviri təşkil etmişdir. Belə bir ədəbiyyat hakim mövqə tutduğundan onun istiqamətini dəyişdirmək çox çətin idi.

Lakin həyatda inkişafın, yeniliyin qarşısını almaq mümkün deyil. XIX əsrdən realizm üsulu ərəb ədəbiyyatında da canlanmağa başladı.⁷ Bu sahədə ilk addımları Qərbi Avropa və rus ədəbiyyatının təsirini özündə daha çox əks etdirən, xalq həyatını cəsarətlə ərəb ədəbiyyatına gətirən, ədəbiyyatda sadəlik, təbiilik və həqiqətpərəstliyi əsas bədii meyar kimi qəbul edən məhcər şair və nasirləri atmışlar. Mühacirətdə olan belə ərəb yazıçıları, demək olar ki, ərəb ədəbiyyatında tənqidi realizmin əsasını qoymuşlar.

Uzun illər boyu mühacirətdə olmuş görkəmli ərəb yazıçısı Cübran Xəlil Cübran (1883-1931) və onun qələm dostları ədəbiyyatda mühüm müasir mövzulara toxunmuşlar. Onlar həyat həqiqətlərindən uzaq cansız surətlərlə dolu, köhnə mücərrəd əsərlərə qarşı çıxmış və qələm sahiblərini də bu yola çağırmışlar. Cübran və onun qələm dostları deyirdilər ki, xalqın ictimai ədalətsizliklər altında əzildiyi, qadınların hüquqdan məhrum olduqları, müstəmləkəçilik zülmü arşə çatdığı və bütün bu geriliyə, eybəcərliklərə qarşı mübarizə aparıldığı bir dövrdə əsl realist əsərlər yaranmalıdır. Bu əsərlər həyat həqiqətlərini əks etdirməli, onların məzmununun dolğunluğuna və kamilliyinə daha çox fikir verilməlidir. Məhz bu zaman yaranmış bir sıra əsərlər, xüsusən Cübran Xəlil Cübranın azadlıq himni kimi səslənən, ərəb ölkələrində əsrlərdən bəri hakim olan ətəlat və xurafata qarşı çıxan hekayə və romanları, Əbd əl-Məsih Həddadın (1890-1957) ərəb mühacirlərinin Amerikadakı ağır həyat şəraitini təsvir edən, Mixail Nuaymənin ərəb kəndində həyat və məişətin canlı lövhələrini əks etdirən hekayələri ərəb ədəbiyyatı tarixinə realist əsərlər nümunəsi kimi daxil olmuşdur.

⁷ Qeyd etmək lazımdır ki, hələ XIX əsrdən əvvəl də klassik ərəb ədəbiyyatında realizm üsürlərinə rast gəlmək olurdu.

Mühacirətdə olmuş bir sıra ərəb yazıçıları öz yaradıcılıqlarındakı yeni üslub və prinsipləri ilə sxolastik, qəzəl ədəbiyyatının yerinə, yeni həyatla səsleşən bir ədəbiyyat yaratdılar. Bu ədəbiyyat köhnəliyə qarşı çıxan, daim inkişafda olan gerçəkliyi əks etdirən ədəbiyyat idi. Məhcər yazıçıları öz yaradıcılıqları ilə ərəb ədəbiyyatına dərin məzmun, fikir yeniliyi, humanizm, xəlqilik, əsl insani hisslər gətirdilər.

Məhcər ədəbi məktəbinin nümayəndələrindən biri olan Mixail Nuaymənin yaradıcılığı bu cəhətdən çox səciyyəvidir və buna görə də əsasən onun novellaları üzərində dayanmaq istəyirik.

M.Nuaymə 1889-cu ildə Livanda Biskəntə adlanan kiçik bir kənddə, kəndli ailəsində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini burada almış, sonra əyalət mərkəzində yaranmış rus müəllimlər seminariyasını bitirmiş və təhsilini davam etdirmək üçün 1906-cı ildə Rusiyaya gəlmiş, Poltava şəhərində Ruhani seminariyasında beş il oxumuşdur. Rusiyada təhsilini bitirdikdən sonra Nuaymə bir sıra xarici ölkələrdə olmuşdur. O, ABŞ-da ərəb yazıçılarının الرابطة القلمية («Qələmlər cəmiyyəti», 1920-1932) adlı ədəbi birliyinin təşkilində yaxından iştirak etmişdir. Böyük Oktyabr inqilabından sonra Nuaymə iki dəfə Sovet İttifaqında olmuş, hazırda Livanda öz doğma kəndində yaşayıb-yaradır.

Mixail Nuaymə azad fikirli, mütərəqqi və realist bir yazıçıdır. Həyat həqiqəti prinsiplərini gözləmək, hadisələrin, insanların, xarici aləmin, təbiətin təsvirində bu prinsiplərə riayət etmək Nuaymənin yaradıcılığı üçün xarakterikdir.

Nuaymə ərəb ədəbiyyatı tarixində mahir hekayəçi kimi məşhurdur. Nuaymənin hekayələrinin əsas məziyyəti də onların məhz real həyatı əks etdirməsindədir. Yazıçı novellalarında müxtəlif mövzulara toxunur: o, dinin və mövhumatın qurbanı olan həmvətənlərinin həyatını ürək yanğısı ilə təsvir edir, köhnə adətləri və zərərli ənənələri, hələ də Livanda hökm sürən mühafizəkarlıq və cəhaləti tənqiddə tutur, mənsəb və şöhrət düşkünlərinin miskinliyini və kütlüyünü ifşa edir, qadın hüquqsuzluğuna qarşı çıxır, Amerikada yaşayan mühacir ərəblərin ağır və fərəhsiz həyatını göstərir. Nuaymə öz novellalarında kübar şəxsiyyətlərin deyil, sadə əmək adamlarının, başqa sözlə desək, «kiçik» adamların həyatının təsvirinə daha çox yer vermişdir. Onun novellalarında bu adamların sadə yoxsul məişətindən verilən lövhələr oxucunu hədsiz təsirləndirir. M.Nuaymənin yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlərdən biri də odur ki, ədib bu «kiçik» adamların həyatından bəhs edən hekayələrdə qəhrəmanları və onlarla bağlı olan hadisələri bütün ictimai həyatın, cəmiyyətin yaşayış tərzinin fonunda təsvir edir. Buna görə də onun həcmcə kiçik olan hekayələrində təsvir edilən hadisələrlə yanaşı cəmiyyətin ümumi həyat tərzini, ictimai quruluşun qüsurları da oxucunun gözü qarşısında canlanır.

M.Nuaymə öz novellalarında mülkədarların mərhəmətinə ümid bağlayan sadələvh, lakin təbiət və insaniyyətcə öz ağalarından çox-çox alicənab və üstün olan kəndlilərin, şəhər yoxsullarının tələbə və məktəblilərin gözəl obrazlarını yaratmışdır.

Müasir ərəb ədəbiyyatşünası İbrahim Əbd əl-Huri Nuaymə novellalarındakı obrazlar haqqında deyir: «Nuaymənin hekayələrinin qəhrəmanlarına hər yerdə - kafələrdə qalmaqal salanların, çöllərdəki çobanların, evdə oturan qiybətçi qadınların, bağda ağaclara qulluq edən bağbanların, quş yuvalarını dağıdan oğlan uşaqlarının, təbiəti sevənlərin, işsizlərin, avaraların, yağışın və küləyin altında küçələrdə veyllənən bədbəxtlərin arasında rast gəlmək olar».⁸

Nuaymənin «اكابر» («Kübarlar»)⁹, «صائق» («Sadıq»)¹⁰, «هدية» («Hədiyyə»)¹¹, «ابو بطة» («Əbu Batta»)¹², «يذوب الجليد» («Buz əriyəcək»)¹³, «اصفر» («Sarı köpək dişi»)¹⁴, «ثائران» («İki üsyançı»)¹⁵, «انئاب» («Mənim dostum Əbu Qafar»)¹⁶, «صديقي ابو الغفار» («Arıq»)¹⁷ adlı və s. hekayələri məhz kiçik adamların həyatından bəhs edir. Bu hekayələr reallığı,

inandırıcılığı, təbiiliyi ilə oxucunu valeh edir. Oxucu bu əsərlərin süjetinə elə bağlanır ki, təsvir edilən əhvalatlara həqiqətdə olmuş hadisələr kimi baxır.

«Sadıq» hekayəsində həmişə doğru danışan Sadığın bədbəxtliyi, «Kübarlar» hekayəsində avam Əbu Rəşid və Ümm Rəşidin ağır vəziyyəti, «Hədiyyə» hekayəsində yoxsul Məsudun faciəsi çox inandırıcı və real şəkildə təsvir olunmuşdur. Öz sərvətinə arxalanan vəkillərin azgınlığı, mədəniyyətsiz ağaların hökmranlığı, oğruluq, əyrilik və ikiüzlülük kimi iyrenc sifətlər, Nuaymənin hekayələrində, təkcə həmin adamların eybəcərlikləri kimi deyil, həm də burjua cəmiyyətinin mahiyyətindən doğan qüsurlar kimi təsvir edilir.

Bu cəhətdən «Sadıq» hekayəsi çox səciyyəvidir. Həmin hekayənin əsas məzmununu yoxsul bir fəhlə olan Sadığın doğru danışdığı üçün başına gələn bədbəxtliklər təşkil edir.

Sadıq bir parça çörək pulu qazanmaq üçün olmazın əziyyətlərə qatlaşır, müxtəlif peşələrə əl atır. O, nökrə olur, yük daşıyır, ərbaqların əkin yerini şumlayır. Lakin düzlüyü sevdiyi, riyakarlıq etmədiyi, yalan danışmadığı üçün hər yerdə işdən qovulur. Sadıq böyük zəhmət və məhrumiyyətlər hesabına sənət öyrənir, sürücü olur. Nuaymə göstərir ki, burjua cəmiyyətində bu cür sənət sahibləri də yaşaya bilmir, varlıların qurbanı olurlar.

Sadıq bir sahibkarın maşınıni sürür. Sahibkar maşını özü idarə edərkən bədbəxt hadisə baş verir. Bir uşaq maşının altında qalır ölür. Lakin sahibkar bütün günahı sürücünün üstünə atır. Sadığı tutub onillik həbsxana cəzasına məhkum edirlər. Sadıq bu cür ədalətsizliyə tab gətirməyib həbsxanada özünü öldürür. Onun cibində üzərində ¹⁸ «تبادل نيا لا مجل فيها» (Lənətə gəlsin o dünya ki, orada sadıqlar¹⁹ üçün yer yoxdur») sözləri yazılmış bir parça kağız tapırlar.

Sadığın başına gələn fəlakəti, onun mənəvi aləmini açıb göstərməklə müəllif yaşadığı cəmiyyətdəki haqsızlığı, ədalətsizliyi, zəhmətkeş insanın hüquqsuzluğunu, məhkəmə orqanlarının, dövlət məmurlarının satqınlığını, vicdansızlığını üzə çıxarmağa nail ola bilər.

Nuaymənin «Kübarlar» hekayəsi də çox səciyyəvidir. Bu hekayənin qəhrəmanları Əbu Rəşid və Ümm Rəşidin bütün hərəkətlərində yazıçı Şərqdə mövcud olan əlaməti təsvir edib, kəskin surətdə qamçılaya bilmişdir.

Ümm Rəşid və Əbu Rəşid ailə başçısıdırlar, ata və anadırlar. Onlar öz təbiətləri etibarilə təmiz və namusludurlar, öz əməkləri ilə dolanıb, heç kəsə pislik

⁸ 11 ابراهيم عبد الحوري. تحت المهجر، بيروت 1960، ص. 11

⁹ 7 ميخائيل نعيمة، اكابر، بيروت 1952 ص. 7

¹⁰ Yenə orada, səh. 79

¹¹ Yenə orada, səh 105

¹² 7 ميخائيل نعيمة، ابو بطة، بيروت 1959 ص. 7

¹³ Yenə orada, səh 97.

¹⁴ Yenə orada, səh. 124.

¹⁵ Yenə orada, səh. 106.

¹⁶ Yenə orada, səh. 117

¹⁷ Yenə orada, səh. 87.

¹⁸ 78 ميخائيل نعيمة، اكابر، بيروت 1952 ص. 78

¹⁹ «Sadıqlar» sözü ilə yazıçı həm sürücü Sadıq kimi hüquqsuz, məzlum adamları, həm də «sadiq» sözünün mənasını verən düzgün, doğru danışan sədaqətli adamları nəzərdə tutur.

etmirlər. Yeganə balalarını çox sevirlər. Ümm Rəşidin və Əbu Rəşidin bədbəxtliklərini yazıçı onların məhz avamlıqlarında və sadələşmələrində görür.

Nuaymə kəndlilərin həyatını çox böyük məhəbbət və hüsn-rəğbətlə təsvir edir. Onun novellalarında kəndlilər əsas etibarilə başibəlalı və aciz insanlardır. Onlar ədalətsizliyə qarşı mübarizəyə qalxa bilmirlər. Əbu Rəşid və Ümm Rəşid də belə kəndlilərdəndir. İl quraqlıq keçir, onlar sahibkara olan borclarını ödəyə bilmirlər. Onların oğlu balaca Rəşidin xoruzdan və keçi balasından başqa bir oyuncağı yoxdur. Rəşid bu heyvanları canından artıq sevirdi. Cavan ağa öz arvadı və qızı ilə onlardan borclarını tələb etmək üçün gəldikdə, Rəşidin xoruzu və çəpişi kübar qızının xoşuna gəlir, onlar xoruzu və çəpişi götürüb aparırlar. Ümm Rəşid və Əbu Rəşid bilirlər ki, bu hadisə Rəşidə pis təsir edəcək, onu kədərləndirəcəkdir. Lakin nə ata, nə də ana öz etiraz hissini bürüzə verə bilirlər, çünki ağaların özləri kimi, onların balaca qızı da «kübarlıdır», kübarların isə dediyi qanun olmalıdır.

Nuaymə «kübarların» belə ədalətsizliyini məzlum xalq üçün müdhiş bir zülm kimi təsvir edir.

معه و ديك و "هدرت السيارة و انطلقت تنهب الارض نهبا، و
عاد أبو رشيد و لا جدى اذا ذاك ادرك رشيد ماجرى و استفاق
كمن كان فى عيبوبة و طفق يعدو فى اثر السيارة بطل
ما فى سياقيه من قوه و سرعة و هو يصيح كالمذبذب:
- عفريت، يا عفريت..... سلطان، يا سلطان! و كانت السماء
تسمع السراخ و يردد صدها " .
الوادى²⁰

«Maşın uğuldadı, yerindən tərpəndi və sürətlə getdi. Rəşid xoruzsuz və çəpişsiz qayıtdı. Rəşid ancaq indi nə baş verdiyini anladı, o, elə bil ki, yuxudan ayıldı. Rəşid öz kiçik ayaqlarının var qüvvəsi və sürəti ilə maşının dalınca qaçaraq dəlicəsinə qışqırırdı:

- İfrit!.. Sultan!..²¹

Bu qışqırıqlar səmayə qalxır, vadi əks-səda verir»

Müəllif hekayəni belə bir sonluqla qurtarmaqla nəinki iki ictimai sinif arasında böyük ziddiyyəti, həm də «kübarlar» təbiətinin yırtıcılığını və vəhşiliyini ifşa edir.

Nuaymənin «Əbu Batta» hekayəsində Əbu Bata adlı bir hambalın həyatı təsvir olunur. Bu, ərəb ölkələrinin liman şəhərlərindəki hambaların tipik obrazıdır.

80 yaşlı hambal Əbu Bata qəpik-quruş qazanmaq üçün cavanların belə qüvvəsi çata bilməyən yükü qaldırır və həmin yükün altında da ölür.

Bu, hadisənin yalnız zahiri, əhvalat tərəfidir. Əbu Battanın faciəsi minlərlə onun kimi hambalın faciəsidir. Nuaymənin dediyi kimi, Əbu Bata

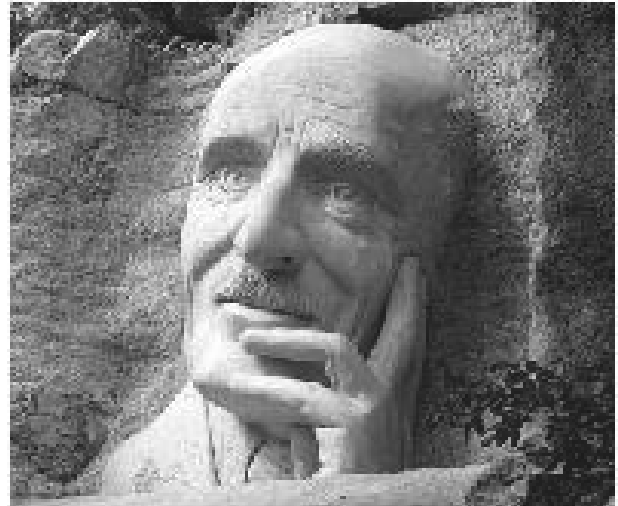
«həyatın künc-bucağında daldalanan yoxsul zəhmət adamlarından biridir. Əslində isə şəhər və limanların bütün ticarət həyatının ağırlığı onların çiyinlərinə və bellərinə düşür. Buna baxmayaraq, tacirlər onlara nifrət edir, onları insan yerinə qoymur, barmaqlarının tozu belə hesab etmirlər».²²

Nuaymə bu qoca hambalın taleyinin olduqca real təsvirini verməklə oxucunu düşündürür, onun hissənə, mənəvi aləminə təsir edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nuaymə adlarını çəkdiyimiz hekayələrində Sadıq, Əbu Bata, Əbu Rəşid, Ümm Rəşid və digər bu kimi şəxsləri onların avamlığına, sadələşmələrinə, bacarıqsızlığına baxmayaraq, məhəbbət və hörmətlə qələmə alır.

Tənqidi realizm Mixail Nuaymənin başqa mövzularda olan hekayələrində də açıq-aydın gözə çarpır.

Şərqi aləmində qadınların hüquqsuz həyatını təsvir edən hekayələrində ədibin əsas tənqid hədəfi din və xurafatdır. Belə ki, qadın bütün Şərqdə olduğu kimi, yazıçının vətəninə də hüquqsuz məxluq idi. Qadın yad kişi ilə danışa bilməz, o, üzü örtülü gəzməlidir, hətta duanı da oxuyarkən səsinə yavaş-

dan çıxarmalıdır, çünki onun duasının səsinə yad kişi eşitsə, guya, dua Allaha gedib çatmaz.

Qadınların belə hüquqsuz vəziyyətini qələmə almağı Şərqi bir çox yazıçıları özləri üçün vəzifə hesab etmişlər. Bir sıra azərbaycanlı, hind, İran, türk yazıçıları kimi, M.Nuaymə də öz əsərlərində qadın hüququnu müdafiə etməyə qalxmış, onların köləlik vəziyyətini bütün çıpaqlığı ilə göstərmişdir. Müəllif belə qadınları köhnəliyin mənəşəsindən hələ xilas ola bilməmiş qurbanlar adlandırmışdır.

«سنتها الجديدة» («Onun yeni ili»)²³ adlanan hekayədə Nuaymə bədbəxt bir ananın taleyini təsvir edir. Bu hekayədə bütün Şərqi aləminə xas olan bir məsələyə - oğlan və ya qız uşağının doğulması məsələsinə toxunulmuşdur.

²⁰ ميخائيل نعيمة، اكابر، ص. 17

²¹ «İfrit» xoruzun, «Sultan» çəpişin adlarıdır.

²² ميخائيل نعيمة، ابويطة، ص. 7

²³ ميخائيل نعيمة، كان و كان، بيروت، 1939، ص. 40

Yenicə doğulmuş körpəni qız olduğu üçün atası aparıb diri-diri meşədə basdırır, arvadını isə döyüb ac saxlayır, qadını dəli olmaq dərəcəsinə çatdırır.

Qadınlara feodal münasibətin təzahürü olan belə hadisələrə yalnız hekayədə təsvir olunan Yarub kəndində deyil, Livanın bütün kəndlərində, hətta bütün islam dünyasında bu və ya digər şəkildə təsadüf etmək mümkündür.

«العاقِر» («Sonsuz»)²⁴ adlandırdığı başqa bir hekayəsində isə müəllif Cəmilə adlı bir qadının sonsuzluğuna «Allah» tərəfindən göndərilmiş ağır bir cəza, günah, qəbahət kimi baxanları tənqid, Cəmiləni isə müdafiə edir.

Nuaymə Cəmilənin başına gələn hadisəyə qarşı üsyankarlıqla çıxış edir, qadına yalnız «uşaqların anası kimi, özündən sonra nəsil qoyub getməli olan dişi bir şəxsiyyət kimi baxan» cəmiyyətə nifrətlər yağdırır.

Adları çəkilən hər iki hekayədə və bu mövzularda yazılmış «كسر الخصى» («Çəkicin səsi»)²⁵, «عدو هدية حيز بون» («Qadınların düşməni»)²⁶, «النساء» («Cadugər qadının hədiyyəsi»)²⁷ hekayələrində müəllif göstərir ki, əsrlər boyu davam edən qadın hüquqsuzluğu nəticəsində Cəmilə və onun kimi başqa qadınlar zavallı, köməksiz bir vəziyyətə düşmüşlər.

Həyatın realistikə təsviri və realist əhvali-ruhiyyə Nuaymənin mühacirətdə olan ərəblərin həyatından bəhs edən hekayələrində özünü aydın göstərir. Misal üçün, «ساعة كوكو» («Qu-qu» saati)²⁸, «البكالورية» («Bakalavr dərəcəsi»)²⁹ hekayələrini göstərmək olar.

Nuaymənin realist hekayələri silsiləsinə Livan kəndlərində əhalinin həyat və məişət tərzini əks etdirən hekayələri də daxildir. «مصرع ستوت» («Səttutun ölümü»)³⁰, «عسفور و انسان» («Sərçə və insan»)³¹, «دجاجة أم يعقوب» («Ümm Yaqubun toyuğu»)³² və s. hekayələrində müəllif ərəb kəndlərindəki hadisələri, əhvalatları və mənzərələri real şəkildə təsvir etmək üçün təsirli və mənalı boyalardan məharətlə istifadə etmişdir.

«Səttutun ölümü» hekayəsində Səttut adlı xəbis, hiyləgər bir qarının bəd əməllərindən bəhs olunur. O, xəbərçi, sözgəzdiren, aravuruşduran qadınların tipik bir surətidir.

Hekayədə Səttutun bütün çirkinlikləri ifşa edilir. Müəllif çox haqlı olaraq belə bir qadının taleyini faciəli ölümə tamamlayır.

Kənd həyatı ilə yaxınlıq, kəndlilərlə tez-tez görüşmək, onların yaşayışını müşahidə etmək ədibə yuxarıda adlarını çəkdiyimiz hekayələrdə tipik, maraqlı surətlər silsiləsi yaratmağa imkan vermişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, indi ərəb ölkələrində baş verən ictimai-siyasi hadisələr fonunda bu hekayələrin təsir və tərbiyə qüvvəsi xüsusilə böyükdür.

M.Nuaymə yaradıcılığında realizmi yüksək mərhələyə qaldıran cəhətlərdən biri də onun əsərlərindəki orijinallıq və gözəl sənətkarlıq xüsusiyyətləridir.

Nuaymənin hekayələrində realizm, xüsusilə tənqidi realizm ona görə qüvvətlidir ki, yazıçı yaşadığı dövrün hadisələrini, ölkədəki təzadları, xalqın həyat tərzini yaxşı bilir, onları realistikə təhlil və tənqid etməyi bacarır. Yazıçının bu müvəffəqiyyətlərinin səbəblərindən biri də onun klassik dünya ədəbiyyatının zəngin təcrübəsindən və ölməz nümunələrindən bənarıqla istifadə edə bilməsidir.

Nuaymə yaradıcılığının bu keyfiyyətinə onun rus klassik ədəbiyyatını yaxşı bilməsi və Belinski, Qoqol, Çexov yaradıcılığı da təsir göstərmişdir. Adları çəkilən yazıçılar kimi, Nuaymə də həyatın eybəcərliklərini düzgün təsvir edir və oxucuda bunlara qarşı nifrət, mübarizə hissi oyadır.

Nuaymənin novellalarının təhlili aşağıdakı nəticəyə gəlməyə əsas verir. Ədibin tənqidi realizminin əsasını nəcib ideallar, vətənpərvərlik, öz əzizlərinə xalqına hüsn-rəğbət, həyatda müsbət hadisələri daha çox görmək arzusu və gələcəyə inam təşkil edir.

Hazırda yaşayıb-yaratmaqda olan Mixail Nuaymənin realist ruhlu hekayələri yeni dirçəliş yoluna qədəm qoymuş ərəb ölkələri xalqlarının həyatı, mədəni inkişafı, azadlıq mübarizəsi üçün mühüm əhəmiyyətə, böyük təsir qüvvəsinə malikdir. Ədibin bitkin, yığcam, məna üstünlüyü ilə yazılmış realist əsərləri ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyəti xəzinəsini daha da zənginləşdirir.

Aida İmanquliyeva

On the realism in contemporary Arab writer Mikhail Naima's novellas

Summary

The precious aspect of progressive-minded Arabian writer and public figure Mikhail Naima's creativity is that, being a realist writer, he describes the surrounding world, society, and humans as they are in real life. Owing to this peculiarity Naima's realistic works, regardless of an aim that the author has in view, always let the readers have the reality of life, straightforwardly. Namely, these characteristics of the writer's novellas are being examined in this article.

²⁴ Yenə orada, səh 55.

²⁵ ميخائيل نعيمة، اكابر، ص. 29

²⁶ Yenə orada, səh 57

²⁷ ميخائيل نعيمة، ابوبطة، ص. 169

²⁸ ميخائيل نعيمة، كن و كان، ص. 7

²⁹ ميخائيل نعيمة، ابوبطة، ص. 71

³⁰ ميخائيل نعيمة، اكابر، ص. 19

³¹ Yenə orada, səh 57

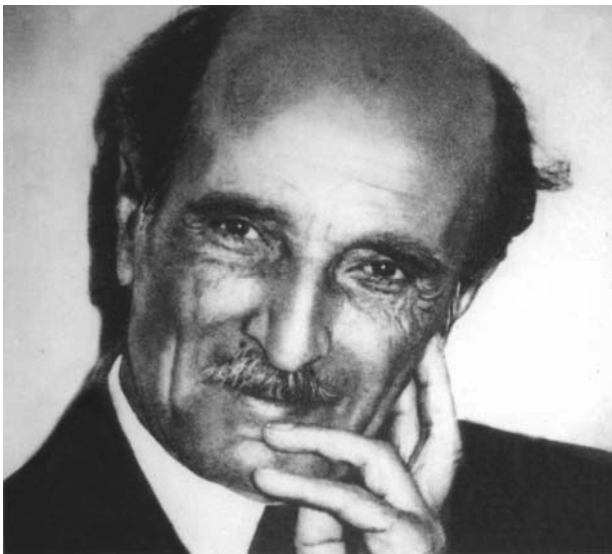
³² ميخائيل نعيمة، ابوبطة، ص. 45

Объединение «ар-Рабыта ал-калямийя» («Ассоциация пера») и его влияние на современную арабскую литературу

Аида Имангулиева

Большое влияние на современную ново-арабскую литературу и культуру в целом оказало известное в истории под названием «Ассоциация пера» литературное объединение арабов-эмигрантов из Сирии и Ливана, плодотворно работавших в Америке в различных областях литературы.

Имена таких ее представителей, как Д.Х.Джубран, Михаил Нуайме, Илья Абу Мади широко известны в арабском мире. И не только в арабском.

Они высоко подняли знамя арабской культуры на Западе, рассеивая все лживые, пропагандистски искаженные сведения о Новом Свете, об американской «свободе», они в то же время знакомили западного читателя с арабским Востоком, сделали очень много для развития культурных связей между Западом и Арабскими странами.

Причины эмиграции арабов из Ливана и Сирии в Америку и другие западные страны подробно рассмотрены нами в статье «Об арабской литературе в эмиграции» и сводятся к следующему - гнет Османской империи, крайняя нищета страны, голод, преследование людей с прогрессивными взглядами, террор и к тому же притягательные идеи «западной свободы» и демократии.

Опубликованных работ специально по «Ассоциации пера» в нашей стране нет.

Нам представляется необходимым и интересным рассмотреть в настоящей статье деятельность «Ассоциации пера» и ее влияние на современную арабскую поэзию и прозу.

В Америке арабы-интеллигенты быстро сконцентрировались в различные организации, издательства, клубы. Вскоре появилась своя печать, которая стала рупором их стремлений и идей. Деятели культуры в эмиграции знакомили запад с историей и культурой арабов; появились такие личности, как Д.Х.Джубран, Амин ар-Рейхани, М.Нуайме, Илья Абу Мади.

В 1892 году в Америке вышла первая арабская газета. Доктор Н.Арбили в Нью-Йорке выпустил первый номер еженедельной газеты под названием «Каукяб Амрика» («Американская звезда»). Газета ставила целью познакомить арабов с жизнью Запада, с жизнью соотечественников эмигрантов, а американского читателя с арабской жизнью. Вслед за этой вышли следующие эмигрантские газеты и журналы: «Djridæl-hudæ» («Правильный путь», 1898, Филадельфия), «Al-Saih» («Путешественник», 1912, Нью-Йорк), «Al-Funun» («Искусство», 1912, Нью-Йорк), «Al-A1æm æs-Suri» («Сирийский мир», 1926. Нью-Йорк) и др.

В начале XX века существовало одновременно не менее 50-ти периодических изданий в разных частях Америки. В этих периодических изданиях литераторы-эмигранты стремились показать всем арабам истинное лицо Запада, рассказать о тех трудностях, которые ожидают иноземца в Новом свете. Но очень тяжелое материальное положение впоследствии привело в закрытию многих газет и журналов.

Писатели-эмигранты понимали необходимость создания организации, которая сможет объединить их в единую целеустремленную силу для служения интересам арабской литературы и языка, для превращения литературы в активную общественную силу, тесно связанную с жизнью арабской нации.

28 апреля 1920 года писатели-арабы собрались у Д.Х.Джубрана и решили организовать свою творческую ассоциацию. Председателем стал Д.Х.Джубран. Они приняли следующий устав ассоциации:

1. Назвать ассоциацию «ар-Рабыта ал-Калямийя» («Ассоциация пера»).
2. Избрать членами ассоциации: Джубран Халил Джубрана, Михаил Нуайме, Вильям Катисфлайс, Абд ал-Масих Хаддад, Надра Хаддад, Ильяс Аталлах, Насиб Арида, Рашид Аюуб.
3. Избрать председателем - Д.Х.Джубрана, советником - М.Нуайме.
4. Создать свой печатный орган.

Сам Д.Х.Джубран нарисовал эмблему для «Ассоциации». В центре круга раскрытая книга с надписью:

"الله كنوز تحت العرش مفاتيحها السنة الشعراء"¹

«Бог имеет клады под небом, ключи к которым являются языки поэтов». За книгой изображено солнце, а снизу чернильница с ручкой. Под кругом написано название ассоциации по-арабски красивым кувейтским письмом и по-английски. По-английски написан и адрес ассоциации.

Газета «ас-Саих», основанная в 1912 году Абд ал-Масих Хаддадом, стала печатным органом «Ассоциации пера».

"و" "السانع" بوقتنا، ادارته مكة خطواتنا، و منبر افكارنا و عكائنا²
قوافينا و مسرح مهزلنا"

«Газета «ас-Саих», - пишет Нуайме, - является нашим рупором, ее редакция Меккой наших шагов, трибуной наших мыслей, Указом»³ наших стихов, сценой наших комедий». Это была социально-политическая и литературная газета. Выходила она два раза в неделю. Хотя «ас-Саих» не была чисто литературной газетой, как эмиграционный журнал «ал-Фунун»,⁴ но издатель ее А.М.Хаддад создал своим коллегам-литераторам все условия для плодотворной работы в литературном разделе газеты. Здесь публиковались труды членов ассоциации, переводились и издавались наиболее значительные произведения иностранных писателей. На страницах газеты «ас-Саих» члены ассоциации восстали против подражательства и традиционности, призывали отойти от старого, протоптанного пути в литературе, пропандировали новую тематику, которая должна опираться на подлинную действительность. В газете также появлялись научно-критические статьи о тех или иных произведениях членов ассоциации пера.

В середине каждого года газета выпускалась особым номером в Виле альманаха под названием «ал-адад ал-мумтаз». В этих номерах выступали все члены ассоциации. Они не только писали статьи, рассказы, новеллы для таких номеров, но и активно участвовали от редактирования до выбора бумаги, в оформлении обложки, в распределении материалов по столбцам и т.д. В «ал-адад ал-мумтаз» выступали также другие писатели-эмигранты. Выход этих номеров был важным событием на Арабском Востоке. Влиятельные арабские газеты писали о нем. Многие любители и знатоки литературы собирали эти издания. По этим комплектам проводились занятия во многих арабских школах.

Видный арабский журналист, доктор Ягуб Сарруф так оценивает деятельность газеты «ас-Саих»: «Газета сильно отличалась от других эмигрантских изданий своими прекрасными касыдами, глубоко со-

держательными рассказами, а также серьезными научно-критическими статьями».⁵

"... ليس كل ما سطر بمداد على قرطاس ادبا و لا كل من حرر مقالا او نظم قصيدة موزونة بالاديب فالادب الذي نعتبره هو الادب الذي يستمد غذاء من تربيته الحياة و نورها و هوانها و الاديب الذي نكرمه هو الاديب الذي خصّ برقة الحس و دقة الفكر و بعد النظر في نموذجات الحيات و تقلباتها و بمقدرة البيان.

ان هذه الروح الجديدة التي ترقى الى الخروج بادابنا في دور الجمود و التقليد الى دور الانتكار في جميل الالسايب و المعاني.... فهي امل اليوم و ركن الغد. كما ان الروح التي تحاول بكل فواها حصر الالاداب و اللغة العربية ضمن دائرة تقليد القدماء في المعنى و المبنى هي في عرفنا سوس بنخر جسم ادابنا و لغتنا و ان لم تقاوم ستؤدى بها الى حبث لا نهوض و لا تجدد.

يبدا اننا، اذا عملنا على تنشيط الروح الادبية الجديدة. لا نقصد بذلك قطع كل علاقة مع الاقدامين. فيبينهم من خطاحل الشعراء و المفكرين من سبقنا آثار هم مصدر الهام لكثيرين غدا و بعد الغد الا اننا لسنا نرى في تقليد هم سوى موت لادابنا. لذلك فالمحا فظة على كياننا الادبي تضطرنا للانصراف عنهم الى حاجات يومنا و مطالبه تمدنا و حاجات يومنا ليست الحاجات امنسنا..."

«Не все, что пишется карандашом на бумаге, является литературой, и не все, кто пишет статью или сочиняет размеренную касыду, является литератором. Литературой мы считаем ту литературу, которая получает свою пищу из почвы жизни, от ее света и воздуха. Литератор, которого мы уважаем» - это тот, который уделяет внимание тонкости чувства, точности мысли, предвидит колебания жизни, ее изменения и уделяет внимание красноречивости.

... Этот новый дух, который ведет нашу литературу к выходу от периода застоя и подражания к периоду открытия в красоте стиля и содержания, надежда сегодняшнего дня и основа завтрашнего дня. Тот дух, который со всей силой старается ограничивать литературу и арабский язык в рамке подражания старым в содержании и стиле, по нашему при-

¹ "Əl-Ədəb əl-məhdjər", əl-Kahirə, 1959, str.45

² Михаил Нуайме. «Джубран Халил Джубран», Бейрут, 1934, стр. 170.

³ Указ - название ярмарки недалеко от г. Мекки, где доисламские поэты соревновались, читая свои произведения.

⁴ «ал-Фунун» - эмиграционный литературный журнал, созданный в 1912 году в Нью-Йорке под руководством Насиб Ариды (выходил до 1916 года).

⁵ Михаил Нуайме. «Джубран Халил Джубран», Бейрут, 1934, стр. 170.

знанию, является червью, который изъедает тело нашей литературы и языка. Если не сопротивляться ему, он доведет их до такого положения, где будет невозможным подъем и обновление.

... Однако, если мы помогаем активизированию нового литературного духа, этим мы не преследуем цели порвать все отношения со старым. Среди них есть такие выдающиеся поэты и мыслители, произведения которых останутся источником вдохновения многих и завтра, и послезавтра. Однако мы в подражании им видим только смерть нашей литературы. Поэтому сохранение нашего литературного существования вынуждает нас оставить их и перейти к нуждам нашего сегодняшнего дня и требованиям завтрашнего дня. Ведь нужды сегодняшнего дня не те же нужды вчерашнего дня».

В этих словах, произнесенных на учредительном собрании «Ассоциации пера» Нуайме ясно и четко предопределил цели и мысли всех членов ассоциации. На собрании выступили и другие присутствующие. Они в своих выступлениях уделили значительное место проблемам современной арабской литературы.

Вышеуказанные слова Нуайме позволяют утверждать, что писателей «Ассоциации пера» в основном интересуют такие вопросы, как обновление современного арабского языка, обновление по форме и содержанию арабской поэзии и создание ново-арабской прозы. Вокруг этих проблем среди различных арабских эмигрантов шли серьезные споры. Особенно это сильно проявлялось в споре между эмигрантами-литераторами Южной Америки, с одной стороны, и членами «Ассоциации пера», с другой.

Будучи сторонниками обновления арабской поэзии, южно-американские писатели-эмигранты все же следовали традициям классической, арабской поэзии и литературным стилям Европы и Америки. Ал-Шаир ал-Карави, считавший язык Корана и «Nəhdjəl-Bələqa» лучшим образцом, писал:

"علموا القرآن و الحديث و نهج البلاغة في كل مدار سكم و جاء اتكلم
لتقوم بالفصحى السنتكم و"

تتقوى ملكاتكم و يعلو نفسكم و ترخي صدوركم بالحكمة و طروسكم
6 فساخر البيان". تشرف

«Обучайте Корану, Хадисе, книге «Nəhdjəl-Bələqa» в своих школах и университетах для того, чтобы вы привыкли к литературному языку и закрепились ваши эти привычки, чтобы возвышался ваш дух, наполнялись ваши сердца мудростью, сверкали ваши письма очарованием и красноречивостью».

В противоположность литераторам-эмигрантам из Южной Америки северо-американские эмигранты были сторонниками упрощения литературного арабского языка, приближения его к устной народной речи, и они стремились избавить арабский язык от архаических, надуманных слов. Эти литераторы не ограничивались выражениями, оборотами, аллегориями, метафорами, созданными классиками.

Они наряду с творческим использованием всего наследия классиков стремились к созданию совершенно новых путей.

Джубран по этому поводу писал:

"لكم منها – يعنى اللغة – ما قاله سيوية و الاسود ولى منها ما
7 تقوله الام لطفها و المحب لرفيقتة"

«Берите от него (языка) то, что сказал о нем Си-бовеихи и ал-Асвад, а мне оставьте тот язык, каким говорит мать со своим ребенком и влюбленный со своей возлюбленной».

Выступление членов ассоциации в печати совпало со временем, когда шел спор между арабскими литераторами, консерваторами и новаторами. Консерваторами выступали в основном египетские литераторы.

Арабский филолог Н.Саррадж отмечает, что нападки консерваторов «не расхолаживали писателей эмигрантов, так как они писали для народа, работали и трудились во имя будущего».

Члены «Ассоциации пера», как и многие другие прогрессивные писатели Востока, оставили перед собой задачу обновить метры и размеры арабского стихосложения, а также обновить звучание и музыкальность стихов. Они развивали в арабской литературе жанр стихотворения в прозе. Большим пропагандистом этого жанра был Амин ар-Рейхани, а Джубран. Нуайме и другие члены ассоциации смогли развить и продолжить путь Рейхани. Продолжая этот литературный жанр, члены ассоциации порывают с традиционным стихосложением, с традиционными ораторскими приемами; в этом жанре они дают свободное развитие своим мыслям, исчезает риторика. В стихотворениях Джубрана, Нуайме, Ильи Абу Мади этот разрыв чувствуется не только по форме, но и по содержанию.

Касыды-монорифмы были с древних лет в арабской поэзии основной формой. Монотонность рифмы, постоянство размера стиха утомляло читателя. Литераторы-эмигранты много сделали в обновлении

⁶ Əş-Şair al-Karaun. "Divan", San-Paulu. 1952

⁷ Muxəmməd Əbdəl-Qani Xəsən. "Əş-şər əl'arabi fi əl-məhdjər, 1958, str.93

как содержания стиха, так и его размера и формы. Примечательны слова Джубрана по этому поводу:

"ان تعدد الاصوت يزيد في نفع القصيدة و مداها يسترعى انتباه القارى
اكثر من صوت احد"⁸

«Множество звуков увеличивает впечатление ка-
сыды и ее силу влияния и привлекает внимание чи-
тателя больше, чем привлекает один звук».

Сам Джубран написал ряд стихов, среди которых наиболее известный стих «ал-мауакиб», где мы чет-
ко видим новаторскую тенденцию. Этот стих состо-
ит из куплетов с различными рифмами. В стихотво-
рении проявляются два разных размера стиха.

Для иллюстрации можно привести двустишие из
этого сочинения:

"و السخن و الموت للجائين ان صغر و"
و المجد و الفخر و الاثراء ان
ليس في الغابات عدل
لا و لا فيها العقاب"⁹

«Тюрьма и смерть для преступников, если они
совершили мелкое преступление.

А их ждет слава, гордость и богатство, если их
преступление велико.

В лесах нет справедливости.

И там нет наказания».

Новые размеры и рифмовка имеют место также в
стихах М.Нуайме и других.

Созданная эмигрантскими поэтами, эта форма
получила широкое распространение в арабской по-
эзии в 10-х и 20-х годах. Подтверждения этому мож-
но найти в творчестве ар-Русафи, аз-Захави и других
арабских поэтов. Выдвинутые поэтами-эмигрантами
новые положения в области размера и рифмы полу-
чили позже свое развитие и сегодня предстают перед
нами в форме «свободного стиха» - верлибра.

И хотя члены ассоциации уделяют определенное
внимание красоте формы произведения, они выдви-
гают на первый план идею - содержание.

Таким образом, члены ассоциации во главе с
Д.Х.Джубраном создают новую форму в литературе.
Перед ней уже отступают на задний план традици-
онные стихи по старым образцам. Форма больших
произведений вытесняется мелкими этюдами и на-
бросками. Маленькие рассказы, эссе представляли
наиболее рациональную форму для газет и журна-
лов, позволяли быстро охватить все насущные про-
блемы. В печати часто появляются реалистические
рассказы, отклики на новые литературные сочине-
ния.

Отличительной чертой всех членов ассоциации
было их единомыслие. У них было единое понятие о
литературе, общая философия. Мысли о братстве, о
«переселении души», о «единстве бытия» легли в ос-
нову творчества многих из них. Особенно это можно
сказать о Джубране и Нуайме. Книги Джубрана «ан-
Наби» и «Рамд йа забд» передают его философию,

идею о жизни, о бытие. То же самое мы видим у Ну-
айме в книгах «Карм'ала дарб», «Китаб-ал-Мирдад».
Члены «Ассоциации» впервые привели в арабскую
литературу такие выражения, как «Ахи» («Мой
брат»), «Садыки» («Мой друг»), «Рафьки» («Мой
товариш»). Многие стихотворения М.Нуайме,
Н.Ариды, Н.Хаддада посвящены теме братства и
дружбы. Объединяет их и любовь к природе, к зем-
ле. Они с большой теплотой и любовью описывают
щедность, благотворность земли. Это мы видим и в
рассказе Джубрана «ал-'Ард» («Земля»), и в книге
Нуайме «Зад-ал-ма'ад» («Припасы для возвраще-
ния») и в поэме И.А.Мади «ат-Тын» («Глина»), «Ки-
таби» («Моя книга») и во многих других произведе-
ниях членов «Ассоциации пера».

Как и в области стихосложения писатели-эми-
гранты открыли новые оригинальные пути и в араб-
ской прозе. В классической арабской прозе преобла-
дали макамы и стиль Джахиза. Такие жанры, как ро-
ман, повесть, рассказ, очерк, новелла были малоиз-
вестны арабам.

Арабские писатели, объединение вокруг «Ассо-
циации пера», своими рассказами, новеллами, пове-
стями, написанными простым выразительным араб-
ским языком, воздали новую линию в арабской про-
зе.

Непонятные по стилю и языку широким народ-
ным массам форма макамов постепенно исчезла.

Эта новая тропа, открытая прозаиками-эмигран-
тами, хорошо принята всеми арабскими писателями.
Сегодня такие писатели, как Махмуд Теймур, Нагиб
Махфуз, Тауфик ал-Хаким, Юсиф ал-Сибай и другие
известны всему миру.

Изо дня в день росло влияние и авторитет писате-
лей-эмигрантов Джубрана, Нуайме, Насиб Ариды,
Надра Хаддад, Ильи Абу Мадии и др. в восточном
мире, в результате чего появилось много последова-
телей и подражателей. Очень скоро в произведениях
молодых писателей Востока стала наблюдаться осо-
бая плавность, эластичность языка. Арабы с интере-

⁸ Muxəmməd Əbdəl-Qani Xəsən. "Əş-şər əl'arabi fi əl-
məhdjər, 1958, стр.19

⁹ Muxəmməd Muxəmmədi. «Dərs əl-luqa ua əl'-ədəb» əl-dəjuz.
II Beyrut, 1956. стр. 243

сом ждали произведения соотечественников издалека, с большой радостью печатали рассказы Джубрана и Нуайме, стихи Н.Арида, Н.Хаддада. Например, издательство журнала «ал-Хилял» («Полумесяц») перепечатило произведения Д.Х.Джубрана «ал-'Ауасыф» («Бури») и сборник его сочинений под названием «ал-'Бядя'и'у уа от тара'иф («Чудеса и диковины»). Доктор Тауфик ал-Рафа выступил сборник «ал-'Абкарийят ал-арабийяа фи ал'алям ал-джядид» («Арабские таланты в Новом мире»), куда он включил и лучшие произведения членов «Ассоциации пера». В 1923 году типография «Дар ал-ма'ариф» в Египте выпустила сборник литературно-критических статей М.Нуайме, «ал-Гирбьял» («Решето»), который произвел большое впечатление на литераторов и критиков Востока. Известный арабский критик Аббас Махмуд Аккад написал предисловие для этой книги, где он называет ее «новым словом в арабской литературе». Произведения членов «Ассоциации» нашли своих сторонников не только в Египте. В других арабских странах, особенно в Ливане, Тунисе, в Хиджазе, очень многие писатели и поэты пошли по стопам Д.Х.Джубрана, М.Нуайме, Н.Ариды и других.

Восточные историки-литературоведы по-разному объясняют такой большой успех этих писателей. Некоторые приписывают это влияние современной западной литературе, другие говорят, что их успех предопределен их оригинальностью тем, что они писали новыми размерами, не свойственными классическому арабскому стихосложению на живом, доступном широкому кругу читателей языке. Но, как отмечает М.Нуайме, основная причина их успеха заключалась в том, что «они описывали жизнь, как она есть на самом деле, без украшений и искажений. Их объединяли светлые патриотические чувства, любовь к земле отцов»¹⁰.

Членов «Ассоциации пера» объединяло не только их литературное призвание. Будучи вместе, они предавались воспоминаниям о своей родине, о местах своего детства. Они были не только коллегами, но и

большими друзьями, ибо чужбина еще больше сблизила, сроднила их.

Глава «Ассоциации пера» Д.Х.Джубран был вдохновителем своих друзей-писателей. В апреле 1931 года после долгой и тяжелой болезни Джубран скончался. Кончина самого близкого друга потрясла М.Нуайме: он не может оставаться на чужбине и в 1932 году возвращается в родной Ливан. После смерти Джубрана и отъезда Нуайме объединение писателей-эмигрантов в конце 1932 года распалось. В Северной Америке не было ни одного поэта или писателя, которые могли бы продолжить традицию своих соотечественников. Эмигранты следующего поколения в отличие от своих предшественников предавали забвению арабскую действительность и родной язык. Секретарь посольства Саудовской Аравии в Соединенных Штатах доктор Ахмед Абдул Хабара писал в 1946 году в ливанском журнале. «ал-Адиб» («Литератор»): «Теперь в Соединенных Штатах нет ни одного поэта или писателя-араба, которым мог бы гордиться Арабский Восток, и которые были бы достойными продолжателями почетного дела членов «Ассоциации пера».¹¹

Таким образом, в конце XIX и в начале XX веков в результате определенных общественно-политических условий эмигрировавшие в Америку из Арабские писатели Сирии и Ливана создали эмиграционную литературу, которая представляет особую ветвь современной арабской литературы. Созданная в 1920 году с целью объединения разрозненных эмигрантских литературных групп, личностей и печати в единую полезную силу, «ар-Рабыта ал-Калямийя» наряду с этим представляет собой поворотный пункт в истории современной арабской литературы, сыграв большую роль в сближении как по форме, так и по содержанию арабской поэзии и прозы.

Aida İmanquliyeva

“The Pen League” literary society and its influence on modern Arabic literature

Summary

“The Pen League” literary society, formed by Mahjari writers from Syria and Lebanon in the early 20th century, has significantly influenced the modern Arabic literature. The conditions in which the society was established, its activities, as well as, literary creativity of Mahjari writers such as Mikhail Naima, Khalil Gibran and Elia Abu Madi, have been analysed, in this article.

¹⁰ Надира Саррадж. «Шу'ара'» ар-Рабыта ал-Каламийя», ал-Кашира, 1955, стр. 100.

¹¹ «al-Ədib», Beyrut, 1946, № 7.

Илья Абу Мады - поэт пессимизма и оптимизма

Аида Имангулиева

إيليا الحاوي
إيليا ابو ماضي شاعر التشاؤل و التفاؤل

В последнее десятилетие современная арабская литературная критика уделяет исключительное внимание исследованию творческого наследия поэтов и писателей - эмигрантов. Так, например, целая группа профессоров и докторов гуманитарного факультета Каирского университета, ученые Американского университета в Бейруте занимаются исследованием проблем арабской литературы. В различных частях арабского мира появились монументальные монографии, посвященные творчеству отдельных представителей эмиграционной литературной школы, а также исследованию истории возникновения и развития, художественной и общественной значимости всей школы в целом.

Книга арабского литературоведа Илья ал-Хави «Илья Абу Мады - поэт пессимизма и оптимизма» посвящена исследованию творчества одного из известных поэтов-эмигрантов Илья Абу Мады. Она издана бейрутским издательством: «Ливанский дом книги» в серии «Современная арабская поэзия. Изучение и исследование».

В книге Илья ал-Хави 255 страниц. Большая часть ее посвящена анализу творческого пути Абу Мады, а остальная знакомит с наиболее известными касыдами поэта.

В коротком предисловии автора Илья Абу Мады предстает перед читателем как поэт-новатор, глава всех арабских поэтов-эмигрантов. И это вполне понятно, так как его поэзия всегда по-настоящему была жизненной и человеческой.

Далее Илья ал-Хави вкратце излагает биографию поэта.

Илья Абу Мады родился в 1889 г. в ливанской деревне Мухайдаса в семье обедневшего торговца. Здесь он получил первоначальное образование. Тяжелое материальное положение вынудило его уехать в Египет и заняться там торговлей. Свободное от торговли время Илья Абу Мады уделял изучению классической арабской литературы, пробует писать стихи. Вскоре увлечение поэзией становится для молодого Илья Абу Мады как бы жизненной потребностью. В египетской периодической печати стали появляться его первые стихи. Первые поэтические опыты Илья Абу Мады были еще далеки от подлинной поэзии и не отвечали требованиям серьезных арабских критиков.

В 1911 г. в Александрии ему удалось опубликовать свой первый сборник стихов, который вышел под названием «Воспоминания о прошлом». После его издания в египетской печати появились критические статьи, в которых давались очень низкая оценка стихотворениям, вышедшим в это сборник. Например, литературовед Зухейр Мирза писал: «Автор этой книги еще очень слаб в поэзии: видимо, он малообразован и не знает законов и правил стихосложения».

На этот факт указывает и автор вышеупомянутого исследования.

В 1912 г. Илья Абу Мады уезжает в США. Если учесть, что, начиная с 1910 г. имена многих арабов-эмигрантов, проживающих в США, стали известны читателям Арабского Востока, и их произведения читались с большим интересом и были высоко оценены, то эмиграцию Абу Мады можно связать с его литературными планами. Некоторые арабские литературоведы причину эмиграции поэта объясняют нападками египетских критиков на его первый сборник, другие же его материальными затруднениями. Автор данного исследования оставляет этот вопрос открытым.

Приступая к анализу поэтического творчества Илья Абу Мады, Илья ал-Хави разделяет его творческий путь на два периода. Первый период охватывает время до знакомства и сближения Абу Мады с членами эмиграционного литературного кружка «Ассоциация пера». Как справедливо отмечает Илья ал-Хави, в этот период в творчестве поэта звучат пессимистические нотки. Стихотворения, написанные в этот период, автор книги тематически подразделяет следующим образом: описание природы; лирика или описание женщины; гражданский и национальный долг; социальная поэзия. Илья ал-Хави приводит множество примеров из стихотворного наследия поэта и приходит к выводу, что о чем бы ни писал Абу Мады, что бы ни воспевал он, будь то красота природы или изящество женщины, будь то социальные или лирические стихи, поэт всегда остается большим патриотом и выражает свою безграничную любовь к родине и тоскует по ней, в частности, в касыдах «Поэт в небе», «Родина звезд», «Диван» и др. (стр. 178-185).

Пессимизм в творчестве Абу Мады ал-Хави показывает на разборе его касыды «Заклинания» (стр. 233). Следует отметить, что, автор книги достаточно основательно анализирует эту касыду, довольно часто цитирует наиболее интересные отрывки из нее. Он полностью передает ее содержание, говорит о ее художественных достоинствах. Касыда «Заклинание» вошла в третий сборник стихотворений Абу Мады, вышедший под названием «Ручьи». По своей форме и содержанию она резко отличается от первых так называемых пробных его стихов. Автор нового сборника уже знаток восточной поэзии и строго соблюдает все законы стихосложения.

Пессимистические нотки сохраняются у Абу Мады вплоть до его переезда в Нью-Йорк - литературный центр арабских писателей-эмигрантов. Здесь он знакомится с соотечественниками-литераторами, принимает активное участие во всех литературных кружках, сотрудничает в эмигрантских издательствах и вскоре приобретает известность среди соотечественников. На этом заканчивается первый период творчества Ильи Абу Мады.

Вторую часть книги ал-Хави называет «Поэт-оптимист». Здесь в основном рассматривается нью-йоркский период жизни Абу Мады.

В Нью-Йорк Абу Мады ведет активную и деятельную жизнь. Нотки пессимизма и отчаяния все глуше звучат в его новых стихотворениях. Примером может служить жизнеутверждающая касыда «Улыбнись» (стр. 203).

Оптимизм, присущий характеру и творчеству Ильи Абу Мады этого периода, ал-Хави подробно показывает на разборе его двух касыд. Это касыды «Глина» и «Вечер». Автор достаточно подробно излагает содержание этих касыд, и в процессе изложения содержания выявляет наиболее яркие оптимистические стороны. В касыде «Вечер» рассказывается о судьбе несчастной девушки. Поэт много говорит о ее невзгодах и печали. Ал-Хави подробно останавливается на этом для того, чтобы затем еще ярче передать смысл и значение строк, где звучит «призыв к праву наслаждаться радостями жизни». Сопоставляя «утро жизни с ее ночами», поэт приходит к выводу, что в жизни больше радостных и светлых дней, чем грустных и темных. Но надо уметь видеть эти дни, стремиться к ним и найти их. Именно эту сторону творчества Ильи Абу Мады больше всего ценит и автор книги ал-Хави.

Художественным особенностям творчества Абу Мады отведена отдельная глава этой части. В разделах «Роль волнения, ума и воображения» (стр.129), «Духовный образ» (стр.133), «Аллегория» (стр.135) и др. речь идет о творческом воображении поэта. Большой жизненный опыт и умение наблюдать помогли Абу Мады создать различные картины жизни и природы. Например, поэт представляет солнце как символ жизни и старается найти родственные связи солнца с некоторыми проявлениями внешнего мира» (стр. 133).

О богатстве фантазии Абу Мады можно судить и по более удачным и убедительным примерам из его творчества, где художественное воображение и фантазия поэта являются своеобразным отражением действительности. Творческое воображение поэта - это его мечта, которая будит желание добиться ее осуществления.

В разделе «Другие стороны стиля» (стр. 138) Ал-Хави говорит о стилистических приемах в поэзии Абу Мады, о параллелизме и риторических вопросах, об анафорах и звуковой концовке его стихотворений.

В конце этой части приводятся выводы. Автор подчеркивает десять основных моментов, отличающих творчество Абу Мады от остальных его товарищей по перу.

Третья часть книги под названием «Антология» (стр.144) содержит избранные стихотворения Абу Мады. Сюда входят двадцать семь касыд. Перед некоторыми из них даются небольшие комментарии. В них либо разъясняется смысл стихотворения, либо дается оценка данному произведению. Иногда они содержат сведения об истории написания того или иного стиха. Например, в «Мумии» (стр. 153) отмечается, что темой для написания этой касыды послужил следующий случай. Во время одного из своих путешествий поэт остановился в фешенебельной гостинице. Оказалось, что кроме нескольких дряхлых и скучных старух, здесь никто не живет. Это очень огорчило его, и он написал сатирическую касыду.

В комментарии в касыде «В поезде» (стр. 162) читаем: «В начале нашего века многие поэты в своих стихах воспевали современные достижения науки и техники. Абу Мады также обращает внимание на мудрые и нужные открытия. В этой касыде он находит сходство между огнем любви, и силой пера паровоза».

В патриотических касыдах Абу Мады, в комментариях к ним отмечается безграничная любовь поэта к родной земле, говорится о его тоске по родине.

Некоторые комментарии очень кратки и лаконичны. Например: «это одна из самых прекрасных касыд Ильи Абу Мады» (стр.224), или «касыда, где ярко выявляются пессимистические настроения поэта» (стр.231) и др.

В конце книги сообщается, что издательство «Ливанский дом книги», опубликовавшее данное исследование, готовит к выпуску работы о творчестве других поэтов-эмигрантов, таких, как Фаузи ал-Маалуф, Тариф ал-Маалуф, Насиб Арида и другие. Это лишнее раз свидетельствует о том, что современная арабская литературная критика с большим уважением и любовью относится к наследию своих соотечественников-эмигрантов; частое переиздание их произведений говорит об интересе и внимании к ним широкого круга читателей.

Aida İmanquliyeva

Elia Abu Madi – poet of pessimism and optimism

Summary

This writing is dedicated to an Arab literary critic Elia al-Khavi's book "Elia Abu Madi – poet of pessimism and optimism" which deals with the activities of a prominent representative of Arab Mahjar literature Elia Əbu Madi. In this book, the writer's creativity has been divided into two parts, and then studied. Thanks to pessimistical features of the first period that preceded the establishment of "The Pen League" and optimistical characteristics of the subsequent stage Khavi entitled his work so.

Görkəmli şərqsünas Aida İmanquliyevanın xatirəsi anılıb

2019-cu il sentyabrın 19-da AMEA akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun kollektivi XX əsrdə Azərbaycanın dünya elminə bəxş etdiyi görkəmli simalardan biri - şərqsünas alim, pedaqoq, filologiya elmləri doktoru, professor Aida İmanquliyevanın məzarını ziyarət edib, xatirəsini dərin ehtiramla anıb, məzarı üzərinə əklillər qoyub, gül dəstələri düzüblər.

Anım mərasimində çıxış edən Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru, Milli Məclisin deputatı, akademik Gövhər Baxşəliyeva bildirib ki, Aida İmanquliyeva həm ictimai fəaliyyət, həm şəxsi keyfiyyətləri baxımından başqalarından fərqlənən, parlaq bir şəxsiyyət olub.

Aida İmanquliyevanın Azərbaycan Şərqsünaslıq elminin inkişafında silinməz iz qoyan alim olduğunu söyləyən G.Baxşəliyeva əlavə edib ki, 3 sanbalı monoqrafiya, 100-dən çox elmi və elmi populyar məqalələrin müəllifi olan, elmi fəaliyyətini ərəb ədəbiyyatının tədqiqinə həsr edən Aida İmanquliyeva ilk dəfə sistemli şəkildə ərəb-Qərb ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrini və təsirini öyrənib.

İnstitut direktorunun sözlərinə görə, məhz onun tədqiqatları nəticəsində müəyyən olunub ki, yeni ərəb ədəbiyyatı Qərb ədəbiyyatının, o cümlədən ingilis romantiklərinin, rus tənqidi realizminin nümayəndələrinin çox güclü təsirinə məruz qalıb və onlardan bəhrələnib:

“Aida İmanquliyeva çox bö-

yük ruhla məhcər - ərəb ədəbiyyatını araşdırırdı. Bu araşdırmanı aparmaq çətin idi. Onu etmək üçün bir necə dil bilmək lazım idi. Adətən, ərəbsünaslar elə tədqiqat mövzuları götürürlər ki, onlara ərəb dili lazım olur. Amma Aida xanımın tədqiqatlarını aparmaq üçün ərəb dili ilə yanaşı, Qərb dillərini də bilmək lazım idi. Aida xanım bu işlərin öhdəsindən çox uğurla gəldi. Aida xanım əsərlər yazarkən həm Qərb ədəbiyyatından – ingilis və fransız, həm də rusdilli ədəbiyyatdan geniş istifadə edirdi. Aida İmanquliyeva rus tənqidi realizminin nümayəndələrinin - A.P.Çexovun, F.M.Dostoyevskinin, L.N.Tolstoyun, N.V.Qoqolun çox gözəl bilicisi idi. O, Belinski demək olar ki, sətir-sətir öyrənmişdi. Belinskiyin ərəb ədəbiyyatına, xüsusilə Mixail Nuamə adlı Livan yazıçısının yaradıcılığına təsirini ilk dəfə Aida xanım öyrənmişdi”.

G.Baxşəliyeva qeyd edib ki, Aida İmanquliyeva ədəbi əlaqələr sahəsində böyük tədqiqatlar aparıb:

“Sovet dövründə Şərq-Qərb ədəbiyyatının təsiri o qədər də geniş araşdırılmırdı. Sovet dövründə başqa ideologiya hökm sürürdü. Aida xanım sübut etdi ki, mədəniyyət sahəsində də Şərq-Qərb əməkdaşlığı mümkündür. Ancaq bu şərtlə ki, bu əməkdaşlıq yaradıcı olsun və milli ənənə zəminində baş versin”.

Alimin Şərqsünaslıq İnstitutuna rəhbərlik etdiyi dövrdə bacarıqlı elm təşkilatçısı kimi özünü göstərdiyini xatırladan G.Baxşəliyeva əlavə edib ki, o, Azərbaycan elmini dünya səviyyəsində təmsil edə biləcək gözəl alim idi:

“O, bir çox ölkələrdə Azərbaycan elmini böyük ləyaqətlə təmsil edib, böyük uğurla elmi məruzələr edib. Onun adı Qərb mətbuatında da öz əksini tapmışdı”.

Aida İmanquliyevanı gözəl insan kimi də xarakterizə edən G.Baxşəliyeva onun hamıya örnək ola bilən azərbaycanlı xanım olduğunu da vurğulayıb:

“Aida xanım çox zəhmətkeş insan idi. O, həm də örnək ola

bilən bir azərbaycanlı xanım idi. Aida xanım öz zəhməti sayəsində institutda kiçik elmi işçi vəzifəsindən direktor vəzifəsinə qədər yüksəlib. Təəssüflər olsun ki, 27 il əvvəl biz onu itirdik. Artıq 27 ildir ki, onun məzarı başına yığışırıq. Biz daim onu yad edirik. Onun itkisini biz bu gün də şəxsi itkimiz kimi qəbul edirik”.

Aida İmanquliyevanın Şərqsünaslıq İnstitutunda uzun müddət rəhbərlik etdiyi Ərəb filologiyası şöbəsinin hazırkı müdiri, professor, filologiya

yük işlər görüb. O, yaradıcılığının demək olar ki, çiçəkləndiyi dövrdə dünyasını dəyişdi. Onun vəfatı ilə bizim institut çox şey itirdi. O vəfatından bir müddət əvvəl mənə söhbət edirdi. Onun Şərqsünaslıq İnstitutu ilə bağlı böyük planları var idi. Mənə dedi ki, xaricdən qayıdıb gələndən sonra bu planları müzakirə edərik və institutun səviyyəsini qaldırmağa çalışırıq. Amma o getdi, geri qayıdıb gəlmədi, xəstələndi, uzun müddət xəstəxanalarda müalicə olundu. Aida İmanquliyeva o

lərini özündə birləşdirib. O, müasir ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsində yeni səhifə açıb.

Alim əlavə edib ki, Aida İmanquliyeva elmi fəaliyyətlə məşğul olmaqla yanaşı, şərqsünaslıq sahəsi üzrə milli kadrların hazırlanmasına da böyük töhfə verib:

“Aida İmanquliyeva müasir ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsində yeni səhifə açaraq məktəbin əsasını qoydu. A.İmanquliyevanın fundamental tədqiqatları Azərbaycan və dünya şərqsünaslığını zənginləşdirib”.

Şərqsünaslıq İnstitutunun Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsinin müdiri, iqtisadiyyat üzrə elmlər doktoru Dünyamalı Vəliyev Aida İmanquliyevanın mənalı həyat yolundan, dünya şərqsünaslığı üçün qoyduğu zəngin elmi irsdən danışaraq onun Şərqsünaslıq İnstitutunda Ərəb filologiyası şöbəsinin yaradılmasındakı rolundan söz açıb.

D.Vəliyev əlavə edib ki, dünyanın bir sıra ölkələrində, o cümlədən ərəb aləmində yaxşı tanınan, əsərlərinə tez-tez istinad edilən Aida İmanquliyeva yeni və müasir ərəb ədəbiyyatının ən nüfuzlu tədqiqatçılarından biri kimi şərqsünaslıq tarixinə əbədi daxil olmuş azsaylı mütəxəssislərdəndir.

O, Aida İmanquliyevanın parlaq bir şəxsiyyət olduğunu da söyləyib: “Aida İmanquliyeva ilə uzun müddət çiyin-çiyinə işləmək xoşbəxtliyini əldə etmişəm. O, Azərbaycan şərqsünaslığının parlaq ulduzlarından biri idi. Aida xanım hərtərəfli, həyat eşqi ilə yanan bir insan idi. Allah ona rəhmət etsin”.

üzrə elmlər doktoru Vilayət Cəfərov bu gözəl alimlə bərabər işlədiyini söyləyib.

O qeyd edib ki, Ərəb filologiyası şöbəsi Aida xanımın rəhbərliyi altında 1978-ci ildə fəaliyyətə başlayıb. Bu şöbə onun rəhbərliyi ilə çox böyük uğurlar qazanıb:

"Aida xanım çox vaxtsız dünyadan köçdü. Onun vaxtsız vəfatı həm rus, həm də Azərbaycan şərqsünasları üçün ağır bir itki idi. AMEA Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru işlədiyi illərdə o, elmin bu sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün çox bö-

zaman SSRİ-dəki ərəbşünaslar arasında çox məşhur idi. Mən deyərdim ki, Moskvanın, Sankt-Peterburqun ərəbşünas alimləri Aida İmanquliyevanın vasitəsilə Bakıya ayaq açdı. Onun vasitəsilə tanınmış ərəbşünaslar Azərbaycana gəldilər, Azərbaycan ərəbşünaslığı ilə tanış oldular”.

Aida xanımın Azərbaycan şərqsünaslığını, eləcə də ərəbşünaslığını xaricdə ləyaqətlə təmsil edən bir mütəxəssis olduğunu xüsusi vurğulayan V.Cəfərov deyib ki, Aida İmanquliyeva Qərb və Şərqi mənəvi dəyər-

Cengiz Dağcının nəsr yaradıcılığı tarixi həqiqətlər kontekstində

Elman Quliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

*“Türk araşdırmaları” elmi mərkəzinin elmi rəhbəri,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*

05-06 noyabr 2018-ci il tarixində Uludağ Universiteti ilə Türk Ocaqlar Birliyi Bursa şöbəsinin birgə təşkil etdiyi “Hər il bir böyük türk bilgi şönləri” silsiləsində müasir Krım-tatar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Cengiz Dağcıya həsr olunmuş Beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Konfransda professor Elman Quliyev məruzə ilə çıxış etmişdir. Məruzənin mətnini oxuculara təqdim edirik.

Cengiz Dağcı (1919-2011) kifayət qədər zəngin yaradıcılıq irsinə sahib olan müasir Krım-tatar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. “Mən yalnız Krım yazarı deyiləm, amma Krımın faciələrini bütün gerçəklikləri ilə yalnız mən yazı bilərəm” deyən Cengiz Dağcı yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. Krım türkcəsində yazılmış bu şeirlərin çox hissəsi müxtəlif səbəblərdən əldə olunmamışdır. Lakin Cengiz Dağcının əldə olunan poeziyası əsasında demək mümkündür ki, bu şeirlərdə ictimai-siyasi motiv daha güclüdür, şair vətəninə əsasən baş obraz rolunda təqdim edir və ona daim sevgi nümayiş etdirir. Onun nəsrində də bu cəhəti müşahidə etmək mümkündür. Əlbəttə, bu səbəbsiz deyildir. Təbii olaraq 92 illik ömrün 21 ilinin doğma vətəndə - Krımda, 71 ilinin isə qürbətdə yaşanılması bu sənətdə millilik idealının hakimliyini xeyli gücləndirmişdir. Onun həyatının Krım dövrü az olsa da, uzun illərin qeribçiliyi və vətən həsrəti yazıcının həyatında dərin izlər buraxa bilmişdir. Çünki ömrünün 21 ilini (1919-1940) Krımda, təxminən 6 ilini (1941-1946) cəbhə, əsir düşərgəsi və müxtəlif yerlərdə, 65 ilini (1946-2011) Londonda keçirən Cengiz Dağcı həyatı boyu ilk növbədə yalnız Krımı düşünmüş, Krımın ictimai-siyasi gərginlikləri onu hər zaman narahat etmişdir. Belə ki, 1920-ci ildə Krımda Sovet hakimiyyətinin qurulması, 1929-cu ildə insanların əmlakının əlindən alınaraq müflisləşdirilməsi, 1931-1933-cü illərdə dəhşətli aclığın baş verməsi, 1933-1938-ci illərdə 40 mindən çox Krım türkünün Ural ətrafı diyarlara köçürülməsi, Krımda milli məktəb və mədrəsələrin bağlanması, məscidlərin dağıdılması, tatar dilinin sıxışdırılması, latın əlifbasından kiril əlifbasına keçilməsi, 1941-ci ildə Krımın Almaniya tərəfindən işğal olunması və s.

hallar qədim türk diyarı olan Krımda yaşayan hər bir insanın həyatına olduğu kimi, Cengiz Dağcının da həyatına təsirsiz ötüşməmişdir. Təbii olaraq sonrakı proseslər də istisna deyildir. Tarixin müxtəlif dövrlərində siyasi, milli-mənəvi təzyiqlərə məruz qalmış, azadlığı əlindən alınmış, dili, dini sıxışdırılmış, sürgünlərdə min bir əzab yaşamış Krım türklərinin taleyi Cengiz Dağcını ömrü boyu narahat etmiş, soydaşlarının haqq səsinə dünyaya çatdırmağı özünə borc bilmişdir. Bu yolda o, qələmini mübarizə silahına çevirmiş, milli məsələlərə münasibətdə daha çox real tarixə və şəxsən özünün şahidi olduğu hadisələrə önəm vermişdir.

1946-cı ildən etibarən Cengiz Dağcının poeziya yaradıcılığı nəsr yaradıcılığı ilə əvəzlənir. Yazıçı nəsrə keçidinin səbəbini belə izah edir ki, “bizim xalqımızın faciələri o qədər böyükdür ki, onları şeirlə əks etdirmək və şeirlə anlamaq çətindir”.

Cengiz Dağcının nəsr yaradıcılığı kifayət qədər zəngindir. O, nəsr əsərlərini demək olar ki, 1946-cı ildə Londona köçdükdən sonra qələmə almışdır. Ona görə də qərblilik həyatı yaşayan, ömrü boyu vətəninə istiqlalını düşünən yazıcının Londonda yazılmış əsərlərində əsasən türk milli-mənəvi ideallarının əksi aparıcı mövzulardan birinə çevrilmişdir.

Cengiz Dağcının yaradıcılığında hekayələrinin sayı romanları ilə müqayisədə az olsa da, həmin hekayələr həm mövzu, həm də ideya baxımından yüksək dəyərə malikdir. Yazıcının 1974-1980-ci illərdə çap olunmuş “Sən Haluksan?”, “Gözəlin doğumu”, “Yıxılmış dünya”, “Qara günlərdən”, “Qaç, Haluk, qaç”, “Həyat tapmaca kimi bir şeydir”, “Suların üstündə üzən səadət çələngləri”, “Nəfəsimlə kəsib paylaşdığım çörəyimizi”, “Beşiyin içərisindəki kölgə” adlı silsilə hekayələrinin məzmunu müxtəlif olsa da, həmin hekayələrin hamısının qəhrəmanı krımlı Haluk Topkayaçı adlı bir şəxsdir. Müəllif 9 hekayənin baş qəhrəmanı olan Halukun simasında öz ideallarını gerçəkləşdirmiş, millətinin azad və xoşbəxt gələcəyinə inam nümayiş etdirmişdir. Onu da qeyd edək ki, Haluk həm də yazıcının “Badam budağına asılı körpələr” romanının obrazlarından biridir.

“Sən Haluksan?” hekayələr silsiləsinin birincisidir. Haluk Topkayaçı almanlar tərəfindən işləmək üçün Almaniya göndərilir. O, əvvəlcə dəmiryolunda, sonra isə elektrik firmasında işləyir. Moabitdə elektrik firmasında işləyərkən Anna adlı bir polyak xanım ilə evlənir. Əsirlilik həyatı mənəvi baxımdan onların hər ikisini sarsıt-mışdır. Haluk qorxur ki, mənəvi və fiziki əzablar ona öz kimliyini unuttursun. Buna görə o, öz keçmişi ilə bağlı yazılar yazır. Onları bir şüşə qabda

gizlədir ki, itib-batmasın. Haluk bununla təsəlli tapır. Ona elə gəlir ki, bu yolla kimliyini, keçmişini mühafizə edəcək. Cengiz Dağcı hekayədə Halukun simasında ömrünü qürbətdə keçirən, vətən həsrəti ilə yaşayan, azad vətənin azad insanları olmaq istəyənlərin ümumiləşdirilmiş obrazını yaradır. Yazıçı Halukun həyatının sonrakı dövrünü “Gözəlin doğumu” hekayəsində davam etdirir. Bu hekayədə Haluk keçmişə xatırlayarkən ilk növbədə almanlara əsir düşdüyü vaxt yadına düşür. Özünün necə həbs olunması və tutulanlar arasında olan Krımın Dəmirçi kəndinin yaşlı sakini ilə söhbətləri hekayənin əsas məzmununu təşkil edir. Almanlar tərəfindən həbs olunanların müvəqqəti sax-

lanıldıqları hamam binasından çıxarılarq dəmiryol vağzalına gətirilməsi, onların əzab-əziyyətləri və digər hadisələr isə “Yıxılmış dünya” hekayəsində əksini tapır. Qeyd edək ki, silsilə hekayələrin hamısında hadisələr konkret şəxslə bağlanır və konkret məkanlarda cərəyan edir.

Cengiz Dağcı bu yol ilə taleyi müharibəyə tuş gəlmiş Halukun həyatını daha geniş planda əks etdirir. Halukun timsalında öz həyatının müəyyən detallarını hekayələrin daxilinə hopdura bilir. Məsələn, “Qara günlərdən” hekayəsində hadisələrin əsirlərin saxlandığı yerdə, “Qaç, Haluk, qaç”da xəstəxanada və Halukun beşik əldə etmək üçün işlədiyi bir alman həyətidə, “Həyat tapmaca kimi bir şeydir”də alman düşərgəsində cərəyan etməsi, o cümlədən “Suların üstündə üzən sədət çələngləri” əsərində mövzunun əsasən Halukun yada saldığı xatirələr üzərində, “Nəfəsimizlə kəsib paylaşdıq çörəyimizi” və “Beşik içərisində kölgə” hekayələrində Haluk və Annanın həyatı ilə bağlı düşüncələr və övladlarının xəstəliyi ilə əlaqədar onların narahatçılıqları və s. ətrafında əks etdirilməsi Cengiz Dağcının həyatının müəyyən fraqmentləri ilə üst-üstə düşür. Göründüyü kimi, Halukun baş qəhrəman olduğu müxtəlif məzmunlu 9 hekayənin hamısında daha çox tarixi-siyasi proseslərin və milli-mənəvi idealların əksi əsas yer tutur.

Cengiz Dağcının müxtəlif illərdə çap olunmuş “Yurdunu itirən bir adamın vaxtsiz əzabı” (1988), “Sonda bizim qoca ixtiyar savaşı da Allah rəhmətinə qovuşdu”(1990) və “Qırx beş il Krımsız yaşadı deyə gözlərini həyata Krımın uzağında yumacağımmı zənn etdilər?”(1991) adlı silsilə hekayələrinin mövzusu dövrün ictimai-siyasi hadisələri və Krım xalqının həyatı, taleyi, mübarizəsi, adət-ənənələri və s. ilə bağlıdır. Hər üç əsərdə hadisələr eyni mövzu ətrafında cərəyan etsə də, Savaşçı adı ilə təqdim olunan baş qəhrəman yalnız əvvəlki iki hekayədə iştirak edir. “Qırx beş il Krımsız yaşadı deyə gözlərini həyata Krımın uzağında yumacağımmı zənn etdilər?” hekayəsində isə

hadisələr Savaşçının həyat yoldaşı Mələk, oğlu Atik, Savaşçının digər soydaşları və s. şəxslərin iştirakı ilə davam etdirilir. Qeyd edək ki, hər üç hekayə 2010-cu ildə İstanbulda “İxtiyar savaşı” adlı kitabda çap olunmuşdur. Maraqlıdır ki, yazıçı bu hekayələr haqqında danışarkən onlardakı bədii dəyərin yüksək olmasına çalışmadığını, məqsədinin xalqın acınacaqlı taleyini əks etdirməklə özünün mənəvi ehtiyaclarını ödəmək olduğunu bildirmişdir. Hər üç hekayədə yazıçı tarixi-siyasi proseslər daxilində yurdunu itirənlərin

faciəsini, onların vətənə qayıtmaq ümidlərini, vətəndə ölmək arzularını və s. qələmə alır.

Silsiləyə daxil olan “Yurdunu itirən bir adamın vaxtsiz əzabı” adlı birinci hekayədə əsərin aparıcı obrazı Savaşçı müharibədən doğma Krıma qayıdarkən məmləkətinin, evinin viran qaldığını görür. O, müharibədən böyük ümidlərlə geri dönsə də, millətinin başına gətirilənlərdən sarsılır, gələcək ümidləri alt-üst olur. Savaşçı viran olmuş obasında Mələk xanım ilə rastlaşır. Mələk xanımın müharibədə özünün də bütün yaxınlarını itirməsinə baxmayaraq, o, Savaşçıya həyata qarşı inam oyada bilir. Onlar ailə qururlar. Yazıçı hadisələrin davamında Savaşçının soydaşları ilə birlikdə pəncərəsiz vaqonlarda naməlum istiqamətə sürgün edildiyini təsvir edir. Hekayədə yol boyu işgəncələrdən, qidasızlıqdan və s. ölən insanların faciəsini yazıçı Krım tatarlarının başına gətirilən fəlakətlər timsalında ürək ağrısı ilə qələmə almışdır. Qeyd edək ki, tarixə Böyük Vətən müharibəsi adı ilə daxil olmuş 1941-1945-ci illər rus-alman müharibəsi illərində Sovet dövlətinin başçısı Stalin Krım-tatarlarını almanlarla əlbir olmaqda günahlandıraraq 18 may 1944-cü ildə onların Orta Asiyaya sürgün edilməsi barədə əmr imzalamışdır. Bu zaman insanların böyük əksəriyyəti heyvan daşınmaq üçün istifadə olunan pəncərəsiz vaqonlara doldurularaq Özbəkista-

na yola salınmışdır. Statistik məlumatlara görə, sürgün edilən 194155 nəfər Krım tatarının 151083 nəfəri Özbəkistana, digərləri isə Ural və SSRİ-nin başqa qərb regionlarına aparılmışdır. Sürgün zamanı ağır iqlim şəraiti, o cümlədən yerli iqlimə uyğunlaşma- maq, aclıq, işgəncə və s. səbəblərdən ölənlərin sayı 118800 nəfərə çatmışdır. Köçürülən ərazilərdə isə məscidlər dağıdılmış, 1945-1948-ci illər ərzində Krımda 1400-ə yaxın yaşayış məntəqəsinin adları dəyişdirilmiş, həmin məntəqələrə digər mənşəli insanlar köçürülmüşdür. 1945-ci ilin 30 iyul tarixində SSRİ rəhbərliyinin göstərişi əsasında Krım Muxtar Sovet Sosialist Respublikası ləğv edilmiş, Rusiya Federasiyası tərkibinə əyalət kimi daxil edilmişdir. Qədim türk diyarı olan Krım 1954-cü ildə Ukrayna, 2014-cü ildə isə Rusiyaya birləşdirilmişdir. Cengiz Dağcı bu mövzuda yazdığı hekayədə sürgün olunan insanların faciəsini əks etdirərək Krım türklərinin siyasi, hərbi və mənəvi təcavüz faktına xüsusi diqqət ayırmış, onların sürgün yeri adlanan məntəqələrindəki fiziki və mənəvi əzablarını göstərməyə çalışmışdır. Hekayədə “Sürgün yeri” adlanan, ağacı, suyu, heç bir şəraiti olmayan bu məntəqə cəhənnəmi xatırladır. Lakin bu cür fiziki və mənəvi əzablar məntəqəsində Savaşçı və Mələk xanım çox əziyyətlərə qatlaşaraq ağac əkir, bağ salır və digər abadlıq işləri aparırlar. Onların dörd oğlu olur: Alim, Alimcan, Alimgir və Alimseyit. Bu adları onlar öz övladlarına xalq qəhrəmanını Alim Aydamakın şərəfinə verirlər. Alim Aydamak XIX əsrin II yarısında Çar hakimiyyəti əleyhinə mübarizə apardığı üçün Sibirə sürgün edilmiş tatarların milli qəhrəmanıdır. Müəllif Savaşçının oğluna bu adı verməsini onun öz keçmişinə, öz qəhrəmanlarına hörməti kimi göstərmiş, xalqının yalnız mübarizələrdən keçməklə öz haqqına qovuşacağına inam nümayiş etdirmişdir. Bu əsərdəki hadisələr “Sonda bizim qoca ixtiyar savaşçı da Allah rəhmətinə qovuşdu” hekayəsində davam etdirilir. Bu hekayədə Savaşçı və Mələk xanımın qocalıqları, oğlanları Alimcanın Daşkənd Universitetində professor, Alimin dosent, Alimgirin mühəndis işləmələri, Alimseyitin isə tikib fabrikində çalışması və s. cəhətlər özünə yer tapır.

Hekayədə Savaşçının öz vətəni Krıma qayıtmaq istəyi və ona vətənə dönmək üçün icazənin verilməməsi və bununla bağlı Mələk xanımın, digər şəxslərin hökumətə etiraz dolu müraciətləri maraqlı tərzdə diqqətə çatdırılır. Müəllif əsərdə Savaşçının vətənə dönmək istəyini bir insanın deyil, minlərlə Krım türkünün arzusu və yurda qovuşmaq istəyi, eyni zamanda vətəndən qovulanların sürgünə etirazı kimi mənalandıra bilir. Çünki yazıçı hekayədə vətəndə yaşamaqla yanaşı, orada ölmək də xoşbəxtlikdir ideyasını ortaya atmış, bu ideyanı hər bir Krım türkünün ideali kimi təqdim etmişdir. Ona görə də hekayədə səslənən “Krımda yaşamaq,

Krımda ölmək hər bir krımlının haqqıdır” sözlərində həm yurd sevgisi əksini tapmış, həm də totalitar maraqla milli maraqların qarşılaşması fonunda tatarların itirdikləri torpaq həsrəti ifadə olunmuşdur.

Savaşçının vətənə dönüşü üçün çətinliklə icazə alındıqdan sonra onun doğma yurda gəlişi baş tutur. Savaşçı vətənə təyyarə ilə yox, qatarla gəlmək istəyir. Çünki o, sürgün olunarkən gətirdiyi qatar yolu ilə ona görə geri qayıtmaq istəyir ki, 45 il əvvəl sürgün olunarkən yol boyu gördüklərini, başına gələn məşəq-qətləri yenidən xatırlaya bilsin. O, yol boyu qatarda ölənlərin dəfn olunduğu yerlərdə qatari saxlatdırıb onların məzarlarını ziyarət edir. Savaşçı Krıma çatarkən onu Atik, Nümunə və nəvəsi Çora qarşılayır.

Savaşçı əvvəlcə vətəninə geri dönməyə icazə verilmədiyinə etiraz olaraq özünü yandıran krımlı qəhrəman Musa Mahmudun məzarına baş çəkir. Bundan sonra o, Qızıldaşa gəlir. Qızıldaşda bir ağacın altında oturub xəyala dalır və bir növ keçmişə qayıdaraq ömür səhifələrini vərəqləyir. Savaşçı ağacın altında xəyala daldığı yerdə dünyasını dəyişir. Onun vətənə gəlişinə icazə verilsə də, vətəndə basdırılmasına icazə verilmir. İnsanların etirazları qarşısında duruş gətirə bilməyən siyasi rejim nümayəndələri onun Qurzuf məzarlığında dəfn olunmasına razılıq verir. Etiraz mitinqində yaşlı nəslin nümayəndələri ilə yanaşı, gənclər də fəal iştirak edirlər. Müəllif bu səhnədə totalitar rejimə qarşı milli həmrəyliyin gücünü və vətən arzusu ilə yaşayan, vətəndə ölməyi şərəf bilən insanların qələbəsini nümayiş etdirir.

“Qırx beş il Krımsız yaşadı deyə gözlərini həyata Krımın uzağında yumacağınmı zənn etdilər?” əsəri silsiləyə daxil olan üçüncü hekayədir. Əvvəlki iki hekayədəki hadisələr bu hekayədə davam etdirilir. Hekayənin aparıcı obrazı olan Mələk xanım ölümünün yaxınlaşdığını hiss etdiyi üçün Krıma aparılmasını xahiş edir. Çətinliklə də olsa, onun Krıma getməsinə icazə alınır. Mələk xanım Krıma gedir və Savaşçı kimi o da ağacın altında dünyasını dəyişir. Əvvəlcə onun da bu torpaqda basdırılmasına icazə verilmir. Lakin çətinliklə olsa da, onun vətən torpağında dəfn olunmasına icazə alınır. Mələk xanım ölsə də, cox-dankı arzusu olan doğma torpağına qovuşur. Qeyd edək ki, yazıçı hər üç hekayədə günahsız Krım tatarlarının üzleşdiyi ağır faciələri, yenilmək bilməyən yurd sevgilərini qələmə almışdır.

Cengiz Dağcı hekayələrində olduğu kimi, romanlarında da harada, hansı şəraitdə yaşamasından asılı olmayaraq bütün varlığı ilə Krım problemlərindən bəhs açmış, doğma torpağına, elinə, obasına bağlı olduğunu nümayiş etdirmişdir. Belə ki, o, 65 il yaşadığı London həyatına üç roman (“Mister Markus Burtonun iti”, “Mister Con Marplenin son səfəri” və “Oy, Markus, oy!”), 21 il yaşadığı Krım həyatına isə

10-dan çox roman (“Qorxunc illər”, “Yurdunu itirən adam”, “Onlar da insan idi”, “O torpaqlar bizim idi”, “Badam budağına asılı körpələr”, “Biz birlikdə keçdik bu yolu”, “Mənim kimi biri”, “Üşüyən küçə”, “Dönüş”, “Yoldaşlar”, “Anama məktublar”) həsr etmişdir. Onun Krım həyatı, Krım tarixi ilə bağlı romanlarında Krım varlığı vətən və insan obrazları təmsalında konkret mövzuya çevrilmiş, Krım türklərinin faciəli taleləri milli-bədii ifadəsini tapmışdır.

Bu romanların hamısını o, Krım torpaqlarından çox uzaqda yerləşən Londonda yazmışdır. Bu zaman Cengiz Dağcı vətən torpaqlarında gəzməsə də, vətəni ürəyində gəzdirdirdi. “Qorxunc illər” romanında yazdığı kimi: “Vətənim, Vətənim! Dünyanın hansı tərəfində olursam olum, mən yaşadığa sən də mənimlə bərabər olacaqsan” [2, s.15].

Cengiz Dağcının Londonda Krım türklərinin həyatı ilə bağlı qələmə aldığı ilk romanı “Qorxunc illər” (1956) adlanır. Roman Krım tatarlarının faciəli talelərini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Romanın məzmununu əsasən müharibə zamanı almanlara əsir düşən krımlı gənc Sadiq Turanın xatirələri, müharibə fəlakətləri, Krımın rus işğalı zamanı millətin başına gətirilən müsibətlər təşkil edir.

“Qorxunc illər” romanındakı hadisələr əsasən keçən əsrin 30-40-cı illərində baş verən ictimai-siyasi proseslərlə birbaşa bağlıdır. Sadıq Turan Ağməsciddə yaşayan bir ailənin oğludur. O, leytenant rütbəsində müharibəyə gedir. Müharibədə almanlara əsir düşür və Kirovoqram əsir düşərgəsinə aparılır. 1942-ci ildən sonra bir daha vətəni görə bilmir. Roman İtaliyanın Roma şəhərində Sadıq Turanın krımlı Cengiz adlı bir gəncə tanışlığı ilə başlayır və Sadıq Turan da daxil olmaqla Türkiyə legionuna cəlb edilmiş əsir əsgərlərin rus hərbi geyimlərini yandıraraq köhnə alman hərbi geyimlərini geymələri ilə başa çatır.

Müəllif Sadıq Turanı milli ruhu güclü olan Krım türklərinin ümumiləşdirilmiş obrazı kimi təqdim edir. Gözləri önündə məscidlərinin sökülməsi, qəzetlərinin qapanılması, milli kimliklərinin unudurulmasına çalışılması, latın qrafikalı əlifbalarının kiril əlifbası ilə əvəzlənməsi, adət-ənənələrinə qadağaların qoyulması və s. halların baş verməsi Sadıq Turanın mənəvi sarsıntularına səbəb olur. Müharibə dəhşətləri, əsirlikdə yaşadığı gərginliklər onun psixoloji durumunu daha da ağırlaşdırır. Müəllif tale üzünə gülməyən Sadıq Turanın həyat tarixçəsi ilə oxucunu 4 dəftərdən ibarət yazılmış xatirələr vasitəsilə tanış edir. Xatirə dəftərlərinə yazılmışlar təkcə Sadıq Turanın həyatını deyil, həm də Krım türklərinin, ümumilikdə isə türk xalqlarının taleyini, kommunist anti-türk siyasətinin amansızlığını, müharibə əzablarını əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Sadıq Turan hadisələri əvvəlcə onunla bərabər eyni tale yaşamış Cengizə danışır.

Növbəti günlərin birində onunla görüşməyə gələn Cengiz Sadıq Turanın şəhəri tərk etdiyini eşidir. Sadıq Turanın yaşadığı evin sahibəsi Cengizə Sadıq Turanın yazdığı 4 ədəd xatirə dəftərini verir. Bundan sonra Sadıq Turan əsərdə şəxsən iştirak etməsə də, onun keçmiş barədə məlumatı xatirə dəftərlərindən öyrənirik. Yazıçı Sadıq Turanın sonrakı taleyi barədə məlumatları bu xatirələr əsasında romana əlavə edir. Əsərdə göstərilir ki, Cengiz xatirə dəftərlərini aldıqdan 7 il sonra Argentinadan əslən tatar olan Mirzə Sabirski adlı bir şəxsən məktub alır. Həmin məktubda Sadıq Turanın Uruqvayda vəfat etməsi barədə məlumat verilir.

Sadıq Turanın xatirələrində yer alan uşaqlıq dövrünün hadisələri oxucunu xeyli təsirləndirir. Xatirələrlə yaxından tanış olduqca oxucunun gözləri önündə Sadıq Turanın kədərli taleyi canlanır. Belə ki, onun həyatı uşaqlıqdan qorxunc illərin burulğanında keçmiş, günahsız atası həbs olunmuş, xəstəlikdən bacı-qardaşı ölmüş, millətinin əksər milli haqları əlindən alınmışdır və s. Açıq-aydın görünür ki, Sadıq Turanın simasında müəllif başına gələnləri qələmə almış və öz taleyini əks etdirmişdir. Çünki əsərdə Sadıq Turanın 1932-ci ildə 13 yaşında olması, atası Hüseyn ağanın günahsız olaraq həbs edilməsi, özünün müharibədə əsir düşməsi, sonrakı taleyinin qərib ölkələrlə bağlanması, qütbətdə vətən həsrəti ilə yaşaması və s. hallar Cengiz Dağcının tərcümeyi-hal faktları ilə üst-üstə düşür. Müəllif əsərdə Sadıq Turanı türkçü, milliyyətçi gənc kimi təqdim edir. Onun ən böyük arzusu azad Krımın azad vətəndaşı olmaqdır. Bu səbəbdən o, rus və alman hərbiçilərinin hər hansı münasibətlərindən və yalançı təbliğat və vədlərindən asılı olmayaraq onların hər ikisinə işğalçı kimi baxır. Rus bolşevikləri kimi almanların da Krıma səadət bəxş etmək təbliğatlarının arxasında yalanın dayandığını dərk edir, onlara nifrətini gizlətmir. Müəllif rus zabiti Şişkovun simasında rus hərbiçilərinin türklərə qarşı sərt münasibətlərini onların türkləri qırmaq, sındırmaq, torpaqlarını işğal etmək, milli haqlarını əlindən almaq və s. əməllərinin tərkib hissəsi kimi mənalandırır.

“Qorxunc illər” romanında Krım türkləri ilə yanaşı azərbaycanlı, qazax, qırğız, özbək olan digər türk xalqları nümayəndələrinin obrazları da yaradılmışdır. Cengiz Dağcı romanda Krım türklərinin taleyini əks etdirməyi qarşısına məqsəd qoysa da, digər türk milləti nümayəndələrinin obrazını yaratmaqla paralel olaraq işğalçı siyasətin bütün türk xalqlarına eyni münasibətini və onların ağrı-acılı tale eyniliyini göstərmək istəmişdir. Ona görə də əsərdə krımlı Cengiz, Süleyman Mustafa, Xəlil, Ənvər və Cəvdətlə, qırğız Kılıçbayın, özbək Aksakalın, Xoşnudun və azərbaycanlı kimi təqdim olunan əsgərin taleləri də, arzuları da, düşməyə münasibətləri də eyni cür göstərilir. Bu mənada “Qorxunc illər” romanı digər tərəfdən Krım

türklərinin timsalında bütün türklərin faciəsini əks etdirmək baxımından xarakterikdir.

“Qorxunc illər” romanının davamı kimi qələmə alınan “Yurdunu itirən adam” (1957) əsərinin mövzusu da geniş mənada Krım hadisələri ilə bağlıdır. Romanda hadisələr Sadık Turanın həyatının əsasən 1942-1946-cı illər dövrünü əks etdirir. Sadık Turan almanların yaratmış olduğu Türküstan legionunda ruslara qarşı vuruşmağa başlayır. Onun almanlara məhəbbəti olmadığı kimi, nifrəti də yox idi, lakin almanların Türküstan dövləti qurmaq vədlərinə inamı güclü idi. Ona görə də başqa türk igidləri kimi onun da Türküstan legionunda döyüşməsi ruslara qarşı almanlara kömək məqsədi ilə yox, Türküstan dövləti qurmaq naminə idi. Onlar sinələrinə “Allah bizimlədir” sözlərini yazaraq Lejyonova şəhərinin küçələrində “Can sənə qurban Türküstan” sədələri ilə qışqırır və öz arzularına tezliklə çatacaqlarına inanırdılar. Alman zabiti Henrix Sadık Turana Krıma ailəsini görməyə icazə verir. Sadık Turan onu evlərinə gətirən faytonçudan özünün ölümü ilə bağlı ailəsinə kağız gəldiyini öyrənir. Onun sağ olduğunu gören ata-anası və qohumları xeyli sevinir. Qardaşı Bəkirin ruslarla birlikdə almanlara qarşı vuruşmaq xəbəri onu sarsıdır. Yazıçı xalqının xoşbəxtliyini müxtəlif istiqamətlərdə axtaran iki qardaşın fərqli ideologiyaların təsirində olmasını ata üçün ağır hal hesab edir: “Bilmirəm kimə ağlayım? Millətimə, yoxsa övladıma?” – kimi düşüncələrin ağrılarından əziyyət çəkən ata çıxış yolu tapa bilmir. Sadık Turanın Krıma gəldikdən sonra almanların Krımı işğalı zamanı şəhəri xarabazara çevirmələrini gördükdə almanların xoşbəxtlik payı vədlərinə inamı azalır. Rus ordusunda döyüşən qardaşı Bəkirə gizli görüşərkən onunla danışığında Sadık Turanın özünün düşüncələri vəziyyətə acıdığı şahidi oluruq. Görkəmli türk tədqiqatçısı İ.Kocakaplan iki qardaşın iki yad təsirlərə düşməsinə Krımın bütövlüyünə xələl gətirən hal kimi dəyərləndirir: “İki qardaş eyni ideal uğrunda iki ayrı düşməyə sığınansalar da, onların hərəkətləri əslində özlərinin düz əməllərinə, Krımın bütövlüyünə xələl gətirmişdir. Bəkir və Sadıkın düşmən halına gəlmələri, onlar üzərində oynanan oyunların nəticəsidir. Krım türkləri artıq öz ailələri daxilində belə parçalanmışdır [6, s.165].

Krım səfəri müəyyən mənada Sadık Turanın gözələrini açır. Onun almanlara əvvəlki inamı qalmasa da, Türküstan legionunda döyüşməyi davam etdirir. O, Polşada olarkən Marya adlı polyak qız ilə tanış olur. Almanların Polşa ətrafı cəbhələrdə məğlubiyətindən sonra Sadık Turan Marya ilə Vyanaya gedir. Daha sonra onlar qatarla İtaliyaya getməli olurlar. Yolda qatarın Amerika təyyarələrinin hücumlarına məruz qalması nəticəsində onlar qatardan tullanmaq məcburiyyətində qalırlar. Qatardan tullanarkən Marya ağır yaralanır və ölür. Sadık Turan Türkiyəyə getmək

istəyir, lakin onun Türkiyədə qohumlarının olmaması səbəbindən konsulluğa edilən müraciəti qəbul olunmur. O, Uruqvaya getmək üçün Romadakı Qızıl Xaç Cəmiyyətinə müraciət edir. Sadık Turanın Uruqvaya getmək üçün etdiyi müraciətə razılıq verilir. Ancaq o, azad olunsada, vətənsiz azad olmanın heç bir mənası olmadığını yaxşı dərk edir. Cengiz Dağcı “Yurdunu itirən adam” romanının qəhrəmanı Sadık Turanın yad torpaqdakı azadlığını onun öz sözləri ilə belə mənalandırır: “İllərcə arxasınca qaçdığım hürriyətə qovuşdum, amma içim nədən qapalı? Yurdunu itirən adam üçün hürriyətin belə bir mənası qalmadığını indi anlayıram. İçində doğulduğum, gülüb-oynadığım yerlərdə mənim dilimdə danışılmır artıq. Bir zamanlar o torpaqlarda dilimdə danışan insanların necə olduqlarını da bilməyirəm” [5, s.246].

Romanın son hissəsində səslənən bu fikirdə milli dövlət hüquqlarını itirən, ağır siyasi durumda yaşayan Krım türklərinin tarixi reallığa uyğun olan həyat tərzi əksini tapır.

“Onlar da insan idi” (1958) romanı Krım türklərinin faciələrini əks etdirmək baxımından Cengiz Dağcı yaradıcılığında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Müəllifin özünün də qeyd etdiyi kimi, “roman bir mənada 1937-1945-ci illər Krım və Krım tatarlarının tarixi aynasıdır”. Krım türklərinin faciələrini özünəməxsus üslubda yazdığı bacaran Cengiz Dağcı bu əsərdə də qədim türk diyarı olan Krımda baş vermiş hadisələri mövzu kimi seçmişdir. Bu hadisələr Krımın Qızılbaş kəndində cərəyan edir. Roman qəhrəmanlarından biri Bəkiridir. Bəkir humanist, mərhəmətli, xeyirxah, insanlara inanan və onlara hörmət bəsləyən bir insandır. O, halal və rahat həyat yaşayır. Lakin İvan və Kala Mala adlı iki rusun bu kəndə gəlişi həm kəndin, həm də Bəkirin rahatlığını pozur. Düzdür, Bəkir bu kəndin ilk rus sakinləri kimi onlara qalmaq üçün tövləsinin kənarında yer verir. Amma onların kəndə gəlişindən sonra kiminin toyuğu, kiminin qoyunu və s. itməyə başlayır. Bundan sonra qıfıl görməyən evlərin qapılarına kənddə ilk dəfə qıfıl vurmağa başlayırlar. İnsanların torpaqları əlindən alınır. Bəkirin torpaqlarını ələ keçirən bu insanlar orada donuz saxlamağa qərar verirlər. Rusların həm Qızılbaşda, həm də Yaltada məskunlaşması genişlənilir. Bir müddətdən sonra İvan yol çəkilişinə rəhbərlik edir. Adamları incitdiyinə görə Seyid Əlinin oğlu İvanı döyür. Bəkir isə mərhəmət göstərərək onu evində saxlayır. Bəkirin torpaq və yurd sevgisi böyükdür. O, torpağı namus, qeyrət, ata və baba əmanəti hesab edir. Buna görə də bolşeviklərin torpağı insanların əlindən almasına etiraz edir. Yol çəkmək məqsədilə Quşqayanın partladılmasına etiraz olaraq sahədən çıxır. Lakin partladılan dinamit onun bədənini parça-parça edir. Bəkirin ölümündən sonra onun evini ələ keçirirlər, torpaqlarını kolxoz mülkü kimi zəbt edirlər. Bütün kəndin

torpaqları ümumiləşdirilir, kolxozlaşdırma siyasəti sürətlənir, kəndə köçürülən rusların sayı çoxalır.

Yazıçı torpaq naminə özünü ölümə atan Bəkiri Kırım türklərinin ümumiləşmiş obrazı kimi yaratmış və onun simasında demək istəmişdir ki, türk üçün torpaq yurddur, milli varlıqdır, ata-baba əmanəti, namus və qeyrətdir.

“Onlar da insan idi” romanında Bəkir kimi vətənpərvər obrazlardan biri də Ənvərdir. O da bolşevik işğalının yurdu üçün gətirdiyi fəlakətlərdən və millətinin gələcəyi üçün yaranacaq yeni faciələrdən narahatdır. Oğlu Niyazinin kənddə rus avtomobili tərəfindən vurulub öldürülməsi, torpaqlarının əlindən alınması, türklərin kənddən köçürülməsi onun düşməyə olan nifrətini daha da artırır. O, ölüm ayağında həyat yoldaşı Zəminəyə üz tutaraq onun daim Kırım sevgisi ilə yaşamasını, Kırım türklərinin digər türk ellərinə səpələnərək düşmənin xəyanətinə, zülmünə düşər olduqlarını oradakı soydaşlara çatdırmalarını vəsiyyətdir.

Romanın sonunda insanların bir qismi öldürülən, bir qismi sürgün edilən qədim türk yurdu olan Qızılbaş kəndi təsvir edilir. Bu kəndin əsl sahiblərini gəlmə insanlar əvəz edib. “Oqonyok” jurnalında “Rassvet” adlı məqalənin müəllifi olan Pavlenko belə bir cənnəti onlara verdiyinə görə SSRİ dövlətinin başçısı Stalinə minnətdarlıq edir. Cengiz Dağcı əsərin sonunda Pavlenkonun məqaləsindəki sevinci onlar üçün normal hesab edir, çünki onlar da insandır. Cənnət Kırma sahib olduqlarına görə sevincləri təbiidir. Ancaq müəllif başqa bir anlamda bu sevincə təəssüf və etirazını bildirir. Axı buradan qovulan Kırımın əzəli sakinləri də (yəni türklər) insan idi. Yazıçı burada haqsızların sevinci ilə haqlıların faciəsini diqqət mərkəzinə çəkir. Cengiz Dağcı sonda Allaha üz tutaraq bu torpaqlardan qovulanların, burada öldürülənlərin, buradan sürgün olunanların da insan olduqlarını kommunist rejiminin başında duranlara anlatmasını rica edir: “Tanrım, deyirəm. Onlar da insandır. Acı onlara. Özləri kimi, başqalarının da insan olduqlarını inandır onlara. O heyvan kimi sürülüb götürülənlər... Onlar da insan idi” [3, 463].

Burada qəlbi yurd sevgisi ilə dolu olan, hazırda sevdiyi yurdu itirən, lakin əqidəsi sınımayan müdrik bir türkün nicatı Allahda axtarması təbii görünür. Bu bir tərəfdən türk humanizmi ilə bağlıdırsa (ilk mərhələdə türklər haqqını müdrik çağırışla, müharibəsiz, qansız əldə etmək istəmişlər), digər tərəfdən heç zaman azadlıq istəyini, yurd sevgisini itirməyən Kırım türkünün indiki halda əsarətində yaşadığı rus imperiyasına qarşı mübarizə aparmaq iqtidarında olmamasından irəli gəlir. Cengiz Dağcının “Sonda bizim ixtiyar Savaşçı da Allahın rəhmətin qovuşdu” hekayəsinin qəhrəmanlarından biri olan vətənpərvər Çoranın oxuduğu mahnıda deyildiyi kimi:

*Nə qalamız var, nə topumuz,
Nə bombamız, nə tankımız.
Yenilmək nə bilməyirik
Yurd sevgisi silahımız.*

“Onlar da insan idi” romanında qoyulan problemin davamı kimi, Cengiz Dağcı “O torpaqlar bizim idi” (1966) romanında da Kırım türklərinin üzleşdiyi və şəxsən özünün şahidi olduğu hadisələri qələmə almışdır.

Roman əsasən 1935-1945-ci illərdə Çukurca kəndində baş vermiş hadisələri əks etdirir. “O torpaqlar bizim idi” romanının əsas qəhrəmanlarından biri olan Səlim Çilingirov Yaltanın Qızılbaş kəndindən Çukurca kəndinə gəlmiş insanlardan biridir. O, Qızılbaş kəndində insanlara verilən əzabların, onların sürgün edilməsinin başında kommunist rejiminin dayandığını bilsə də, Panteley Petroviç adlı bir şəxsin təsiri ilə kommunist partiyası sıralarına daxil olur. Tezliklə onu kolxoz sədri qoyurlar. O, öz soydaşlarına kömək etmək əvəzinə, onlara hər cür işgəncə verir. Sürgün olunmaq qorxusu insanları gecəgündüz kolxozda işləməyə məcbur edir. Müharibə başladıqdan sonra əzab çəkən insanlar məcburi şəkildə cəbhəyə aparılırlar. Səlim isə onlardan fərqli olaraq müharibəyə könüllü olaraq gedir. Lakin müharibənin ilk günlərindən başlayaraq günahsız insanların öldürülməsi onun düşüncələrində dəyişikliklərə səbəb olur. O, yavaş-yavaş anlamaya başlayır ki, indiyə qədər etdiklərində yanlışlıqlara yol vermişdir. Bərbər Həsənin onunla danışmaları Səlimi qəflət yuxusundan oyadır. Milliyyətçi gənc olan bərbər Həsən onu başa salır ki, sən qulluq etdiyən rejim biz türklərə həmişə düşmən gözü ilə baxıb, əhalimizi min bir əzaba salıb, torpaqlarımızı bizim əlimizdən alıb Sibirə sürgün edib. Səlim müharibədə bir qolunu itirir. O, cəbhədən geri qayıtdıqdan sonra Yalta həbsxanasında insanların güllələndiklərini, əhalinin sürgün edildiyini, məscidlərin uçurulduğunu öyrənir. Səlim kommunistlərin türklərə qarşı düşmən mövqeyini qəti şəkildə dərk etdikdən sonra milləti qarşısında özünü günahkar sayır. Natalya adlı rus qadınına söylədiklərində öz günahlarını belə etiraf edir: “Qəlbim, qanımla savaşıdım vətən üçün. Sənin vətənin üçün, Natalya! Öz mənliliyimi unuttum. Yurduma, öz xalqıma arxa çevirdim. Bir xain oldum öz xalqım üçün. Qanı məndən olan... öz xalqımın varlığını heçə saydım” [4, 386].

Səlim milləti qarşısında özünü günahkar saysa da, kəndə qayıtmağa qərar verir. Xalqına işgəncə verən qolunu müharibədə itirir, lakin dəyişən ruhu ilə doğma soydaşlarının yanına qayıdır. Müəllif bu məqamda Səlimə haqq qazandırsa da, bir növ onu da faciə qurbanlarından biri hesab edir. Bu faciə bir tərəfdən yurdunu itirənlərin, digər tərəfdən yad ideologiyaya

aldanıb öz xalqına arxa çevirənlərin faciəsi kimi xarakterizə olunur. Lakin əsl həqiqəti başa düşdükdən sonra Səlimin düzgün yol seçərək xalqına, torpağına ürəkdən bağlanmasını yazıçı təqdir edir, bu məqamda onu türk igidləri sırasında saxlayır. Onu da qeyd edək ki, Cengiz Dağcı digər əsərlərində olduğu kimi “O torpaqlar bizim idi” romanında da rus millətini təmsil edən obrazlara (Panteley Petroviç, Ziko Batakov, Natalya və s.) münasibətlərində anti-rus mövqedə dayanmır. Bütün əsərlərində yazıçının nifrəti rus millətinə yox, işğalçı kommunist rejiminə ünvanlanmışdır. Yazılarının birində “rus xalqına yaxınlıq duyğularının olduğunu, heç bir romanında rus düşmənçiliyi ilə yola çıxmadığını” bəyan etmişdir.

Cengiz Dağcının sonrakı dövr yaradıcılığında da sənətinin baş mövzusu daha çox Krım türklərinin həyatı və onların faciəli taleləri ilə bağlı olmuşdur. Yazıçının ardıcıl şəkildə yazdığı “Badam budağına asılı körpələr” (1970), “Üşüyən küçə” (1972), “Mənim kimi biri” (1988), “Anama məktublar” (1988), “Yoldaşlar” (1992), “Biz birlikdə keçdik bu yolu” (1996) və s. romanlarında həm ayrı-ayrı obrazların simasında, həm də tarixi olay, hadisə və əhvalatların timsalında Krım reallıqlarının, Krım türklərinin həyatının konkret mənzərəsini görmək mümkündür.

Cengiz Dağcı “Badam budağına asılı körpələr” romanında XX əsrin 20-30-cu illərində Krımda baş vermiş hadisələr fonunda 40 minə yaxın Krım türkünün Ural və Sibir bölgələrinə sürgün edilməsi, eyni zamanda millətin keçdiyi digər əzablı yollar təsirli formada ifadəsini tapır. Hadisələr 4-14 yaş arasında olan Halukun dilindən verilir. O, ailənin tək övlətidir. Anasının və yaxın qohumlarının ölümü Halukun uşaq qəlbində dərin yaraya çevrilir. Əmisinin özünü onların həyatında olan badam ağacından asması Haluku sarsıdır. Badam ağacının kəsilməsi Haluku xeyli narahat edir. O, hər dəfə kölgəsində dincəldiyi badam ağacının yerinə baxdıqca kövrəlir. Ancaq badam ağacının yenidən pöhrələnməsi onun ümidlərini artırır. Haluk hər dəfə atasından özlərinin keçmişi, yaşadıkları torpaqların tarixi barədə eşidəndə öz keçmişlərinə marağı artır. O, atasından eşitdiklərini həm də Zöhrə xanım, Sarı Çömez, Qərənfil Nuri və başqalarından da eşidir. Bu onu göstərir ki, bütün insanlar öz keçmişlərinə, öz torpaqlarına bağlıdırlar və gənc nəsli də bu ruhda böyüdürlər. Müəllifin roman boyu millətin sürgün faciələrini Halukun dilindən verməkdə əsas məqsədi hadisələrin real mənzərəsini əks etdirmək olmuşdur. Çünki Cengiz Dağcının qəhrəmanı uşaq olduğu üçün Krım türklərinin başına gətirilənlər onun danışığında heç bir rəng verilmədən oxuculara çatdırılır. Məsələn, Halukun əsgərlər tərəfindən güllələnən Sarı Çömezin qan içində olan bədənini görməsini, Sarı Çömezin ölüm ayağında ikən həyat yoldaşı Gülşən xanımın onun saçlarını sıgallamasına

tamaşa etməsini yazıçı bir uşaq ruhunda yaranan sarsıntıların dəhşətləri səviyyəsində təqdim edir.

Halukun sonrakı həyatının davamını biz “Üşüyən küçə” romanında izləyə bilərik. Haluk bu mərhələdə artıq universitetdə təhsil alır. Lakin müharibə başladığı üçün universitet bağlanır. Haluk çətin vəziyyətdə yaşayır. Xərcləməyə pulu, qalmağa yeri olmayan Haluk təsadüfən tramvayda Almira adlı qadınla tanış olur. Qadın onu evlərinə gətirir. Haluk özünün və millətinin keçmişi ilə əlaqədar yazdığı hekayələri qabın içində qoyaraq ayaqyolunda gizlədir. O, Fontannaya küçəsində sığındığı evdə 3 gün qalır. Evin sahibəsi özünü Almira kimi təqdim etsə də, əslində o, Aron Hofmanın qızı Qalina Şubet adlı bir yəhudidir. Almanlar ona divan tutmasınlar deyər, yəhudi olduğunu hamıdan gizlətməmişdir. Amma biz romanda yəhudilərə divan tutulan səhnələrlə də qarşılaşırıq. Halukun gördükləri əsasən gizləndiyi evin yerləşdiyi küçədə baş verir. Haluk 3 gün ərzində alman hərbiçilərinin insanlara tutduğu divanı yaşadığı evin pəncərəsindən seyr edir. O, Almiranın – Qalina Şubertin almanlar tərəfindən tutulub aparılmasını da bu pəncərədən görür.

Romandakı hadisələr müharibə dövrünə aid olsa da, bütün əhvalatlar arxa cəhbədə - almanlar tərəfindən işğal olunmuş ərazidə baş verir. Amma insanlar gələcəklə bağlı o qədər nikbindir ki, arxa cəhbə gərginlikləri, ölüm, həbs, sürgün qorxusu, o cümlədən cəbhələrdən gələn acı xəbərlər xoşbəxt gələcəyə olan inamı ürəklərdən silə bilmir. Ona görə də gülüş səslərinin kəsildiyi, insanların işgəncələr gördüyü, simvolik olaraq sərt soyuqlar çökmüş “üşüyən küçə”yə də yenidən baharın gələcəyinə, ağacların çiçəkləyəcəyinə, bu küçədə insanların gülüb-oyunacağına hamıda inam var.

“Anama məktublar” romanı yazıçının həsrət, qürbət hissələrini ifadə edən əsərlərindən biridir. Əsər 1988-ci ildə Türkiyə Yazarlar Birliyi tərəfindən ilin ən yaxşı romanı mükafatına layiq görülmüşdür. Cengiz Dağcı “Anama məktublar” romanını 69 yaşında (1988), anasının sürgündə ölümündən 24 il sonra (1964) yazmışdır. Lakin romanı yazarkən anasının harada olduğu və ya yaşayıb-yaşamadığı haqqında onun dəqiq məlumatı olmamışdır. Qeyd edək ki, Cengiz Dağcı anası, atası, o cümlədən digər yaxınlarının taleyi ilə bağlı məlumatları çox sonralar öyrənə bilmişdir. Yazıçının romanın yazılması ilə bağlı qeydlərindən məlum olur ki, o, bu əsəri yazmaq üçün 40 il gözləmiş, zamanı gəldikdən sonra heç nəyin fərqinə varmadan əsəri yazmağa başlamışdır. Cengiz Dağcı əsəri yazarkən bənzəri olmayan günlər yaşadığını və hissələr keçirdiyini - güldüyünü, coşduğunu, kədərləndiyini, ağladığını və s. xüsusi vurğulayır.

Roman Cengiz Dağcının anasına yazılmış 15 məktubdan ibarətdir. Məktublar romanın 65 yaşlı qəhrəmanı Topkayaçının adından təqdim olunur. Əsərdə Topkayaçının gənclik illəri haqqında kifayət

qədər məlumat öyrənmək mümkündür. Məlum olur ki, o, uşaq vaxtları şeirlər yazmış, atası həbs olunmuş, atası həbsdən çıxdıqdan sonra ailə Ağməscidə köçmüş, Safiyə Akimova adlı ədəbiyyat müəllimi ona dərs demiş, şeirləri “Gənclik” və “Ədəbiyyat məcmuəsi” adlı jurnallarda dərc olunmuş, Zəminə Topkayaçı ilə görüşmüş, instituta daxil olmuş, institutda oxuyarkən hərbi xidmətə çağırılmış və s.

Roman boyu yazıcının həyatı ayrı-ayrı səhnələrdə yer alır. Məsələn, dördüncü məktubda Topkayaçının özündən yaşca böyük olan ədəbiyyat müəllimi Safiyə Akimovaya aşiq olması, onunla evlənmək istəyi, lakin Safiyə Akimovanın xəstələnib ölməsi və s. məsələlər yazıcının həyatı ilə birbaşa səsleşir.

Romanda Topkayaçının anasına ünvanladığı məktubların hamısında keçmişə qayıdış vardır. O, keçmiş həyata gah yuxularında qayıdır, gah da keçmiş gözələri önündə canlandıraraq o illərin xatirələri ilə yaşayır. 40 il görmədiyi Qızıldaşın, ata-analı günlərin, sevgi dolu həyatın həsrəti Topkayaçının məktublarında özünün təsirli ifadəsini tapa bilir. Lakin bu məktublarda Qızıldaş kədər obyektinə olmaqla yanaşı, həm də ümid yeri kimi göstərilir. Çünki Topkayaçı hər dəfə Qızıldaşı xatırlayanda özünün bu yurda dönəcəyinə, yurdunun azad və abad olacağına ümidlər bəsləyir.

“Anama məktublar” romanında yazıçı məktublar vasitəsilə keçmişə qayıdırdan bir vasitə kimi istifadə edərək Krimda yaşanan hadisələri, Krim türklərinin həbs olunmasını, sürgünlərə göndərilməsini, türklərin kəndlərdən qovulmasını və s. təsirli şəkildə oxuculara təqdim edir.

Yazıçı romanda Ana və Vətən obrazları timsalında ilk növbədə özünün, geniş mənada isə soydaşlarının Ana və Vətən həsrətini dilə gətirir. Çünki o, mələk gözəlliyi ilə seçilən anasını ruhunun qidası, Krim isə həyatının mənası, ümidlərinin gerçəkləşəcək məkanı hesab edir. “Anama məktublar” romanı ana və vətən sevgisi, vətənpərvərlik duyğularının təzahürü və mənəvi-psixoloji sarsıntıların təqdimi baxımından xarakterikdir.

Cengiz Dağcı yaradıcılığında tarixi mövzulu əsərlər də yer almışdır. Yazıcının 1959-cu ildə yazdığı “Gənc Temuçin” əsəri tarixi roman tipinə daxildir. Əsər təxminən doqquz əsr bundan əvvəlki tariximizi əks etdirmək baxımından səciyyəvidir. Onun milli tarixə müraciət etməkdə əsas məqsədi tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarını yaratmaq və millətinin şərəfli keçmişindən bəhs açmaq olmuşdur.

Qeyd etməliyə ki, Cengiz Dağcının mənsub olduğu millət son iki əsrdə elə bir siyasi rejim asılılığında yaşamışdır ki, bu rejim həmin millətin milli kimliyini unutturmağa, milli tarixini saxtalaşdırmağa çalışmışdır. Bildiyimiz kimi, 1774-cü ildə Rusiya ilə Osmanlı arasında bağlanan 28 bənddən ibarət Kiçik

Qaynarça sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə Krim yarımadası da daxil olmaqla, Qara dənizin şimal sahilləri və Azov dənizi ətrafındakı ərazilər Osmanlı dövlətinin tərkibindən çıxaraq müstəqillik hüququ əldə etdilər. Lakin 1783-cü ildə II Yekaterinanın əmri ilə Rusiya dövləti sazişin şərtlərini pozaraq Krim işğal etdi.

Rusiyanın Krim işğalından sonra türk mənşəli əhaliyə edilən təzyiqlərin nəticəsində Krimdən türklər köç etməyə məcbur oldular. Bunun nəticəsində Krimdə türk mənşəli insanların sayı kəskin şəkildə azalmağa başladı. Məsələn, əgər XVIII əsrdə ümumilikdə Krimdə 3,5 milyon əhali var idisə, XIX əsrin sonunda bu rəqəm 530 000 nəfərə çatmışdır. 1920-ci ilin noyabrında Krimdə Sovet hakimiyyətinin qurulması ilə Krim türkləri başqa bir ictimai-siyasi rejim və onun təzyiqləri ilə üz-üzə dayandı. Ümumilikdə təxminən 200 illik bir müddətdə Krim türklərinin əleyhinə aparılan pərdəli və açıq siyasət nəticəsində onların tarixi saxtalaşdırılmış, bir sıra milli-mənəvi dəyərləri unutturulmuş, əraziləri zəbt edilmiş, milli dövlətçiliyi əllərindən alınmışdır.

Qeyd edək ki, tarix boyu bu cür hallara bir çox türk ziyalıları ciddi etiraz etmiş, onlar türk təəssübkeşliyi daxilində özləri üçün yeni milli istiqamət müəyyənləşdirərək milli ideologiyalar formalaşdırmışlar. Məsələn, rus ordusunda zabıt olmaq arzusu ilə hərbi məktəbə daxil olan millət atası İsmayıl bəy Qasıralı rus millətçilərində anti-türk ruhu və təbliğatını gördükdən sonra, əvvəlki fikrindən daşınaraq hərbi təhsili yarımçıq qoyub türkcülüyü təbliğ etmiş, “dildə, fikirdə, işdə birlik” ideyasını ortaya atmışdır. Tiflisdə çar Rusiyası siyasətinin türk dilinə, türk varlığına ögey münasibətini görən türkcülüyün babası Əli bəy Hüseynzadə türkcülük ideyalarının genişlənməsində mühüm rol oynamış və ömrünü türk xalqlarının siyasi-mədəni tərəqqisinə sərf etmişdir. Cengiz Dağcının da ruhuna türk-milli düşüncəsinin hakim olmasının kökündə millət sevgisi və millətine qarşı aparılan haqsız təzyiqlər dayanır.

Krim Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsində təhsil alarkən yetkin bir gənc olaraq millətine qarşı haqsız siyasətin aparılmasına, milli tarixin təhrif edilməsinə şahid olması, ata qohumu Zəminə Dağcının zəngin şəxsi kitabxanasındakı milli tarixlə bağlı nadir kitabları oxuması, əmilərinin türkün tarixi, mədəniyyəti, eyni zamanda Türkiyə və Avropa barədə müləhizələri və s. amillər Cengiz Dağcının milli ruhda formalaşmasında və milliyyətçi gənc kimi yetişməsində mühüm rol oynamışdır. O, bir tarixçi olaraq öyrəndiklərini yazıçı olaraq milli dəyəri yüksək olan bədii əsərlərində əks etdirməyə çalışmışdır.

Cengiz Dağcı Krim Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsində təhsil alarkən rus mənbələrində Krim-tatar tarixinin təhrif olunduğunu görmüş, əsl həqiqəti bilmək üçün Qızıl Ordanın tarixini dərinləndirərək öyrənmə-

yə xüsusi maraq göstərmişdir. Bu bir tərəfdən yazıçıya milli tarixi öyrənməyə, digər tərəfdən yaradıcılığında tarixi mövzulara müraciət etməyə imkan vermişdir.

Cengiz Dağcının tarixi faktlara əsaslanan “Gənc Temuçin” romanı bu baxımdan diqqət cəlb edir. Ciddi tarixi araşdırmaların nəticəsi olaraq qələmə alınmış romanda yazıçının əsas məqsədi türk tarixi gerçəkliklərini əks etdirmək olmuşdur.

Cengiz Dağcı bu əsəri tamamlayan kimi onun əlyazmasını rəy bildirmək üçün Türkiyəyə - Yaşar Nabi Nayıra göndərmişdir. Lakin Yaşar Nabi indiki halda əsərin çapa layiq olmadığını bildirmişdir. Müəllif rəydən xeyli mütəəssir olsa da, Türkiyədə əsəri çap etdirmişdir. “Gənc Temuçin” romanı monqol-tatar tarixi həqiqətlərini əks etdirdiyi üçün Türkiyədə maraqla qarşılanmışdır.

Əsərdə əsl adı Temuçin olan Çingiz xanın (mənası böyük xaqan) dünyaya gəlişi, gəncliyi, imperiya qurması və s. məsələlər bədii əksini tapmışdır. Tarixdən məlumdur ki, Çingiz xan parçalanmış, bir-biri ilə mübarizə apararı monqol qəbilələrini birləşdirərək Böyük Monqol imperiyası yaratmışdır. Bu imperiya şərqdən Koreya, cənubdan İran, şimaldan Rusiya, qərbdən Polşa, Macarıstan və s. ölkələrin ərazilərinə qədər uzanıb getmişdir.

“Gənc Temuçin” romanı 6 bölmədən ibarətdir. Əsərin əvvəlində 1155-ci il hadisələrindən bəhs edilir. Romanın bu hissəsində Monqol, Onqut, Tatar, Merkit, Nayman adlı qəbilələrin həm şəxsi münasibətlər zəminində, həm də Çin imperatorluğunun təhriki ilə bir-birləri ilə çəkişmələri təsvir olunur. Yazıçı daha sonra xanlar xanı, xaqan Çingiz xanın dünyaya gəlişi haqqında məlumat verir: “Miladi təkvime görə 1155 yıldan tam elli yıl sonra, bu kabilelərin önünde büyük Çin imparatorluğu boyun eğmekle kalmaz, batı ve batıyla birlikte bütün insanlık dünyası da hayata yüzlerce yıl için bakışını, hayat tarzını ve medeniyetini, başka milletler ise hatta dillerini ve ahlaklarını değiştirmek zorunda kalırlar. O yıl, yani Gah yılı, hanlar hanı, hakan Cengiz hanın doğduğu yıldır”[1, 5].

Əsərdə Göy monqollarının başçısı Yesügey Bahadırın həyatı və qəhrəmanlığından söhbət açılır. Yesügey Bahadır Yulun Əkə ilə evləndikdən sonra onun Temuçin, Kasar, Bektar, Belgütay adlı oğlanları dünyaya gəlir.

Yesügey xanın Temuçini daha çox istəməsi digər qardaşları narazı salır. Atası Temuçinə Unqır qəbiləsinin başçısı Dai Seçenin qızı Bortayı nişanlayır. Yesügey Bahadırı zəhərləyib öldürürlər. Atası öləndən vaxt Temuçinin başqa yerdə olmasından istifadə edən Tarqutay Kurulduq hakimiyyəti ələ keçirir. O, Temuçini zindana saldırır. Temuçin atasının dostu Sorqan Şiranın köməyi ilə əsirlikdən qaça bilir. Temuçin nişanlı olduğu Bortayla 4 ildən sonra evlənir. Bu evlilikdən sonra Bortayın mənsub olduğu Unqır qəbilə-

sinin ixtiyarı Temuçinin əlinə keçir. O, hakimiyyətini gücləndirir. Lakin Merkit qəbiləsi hücum edərək Temuçinin həyat yoldaşı Bortayı qaçırlar. Temuçin ətraf qəbilələri birləşdirdikdən sonra əvvəlcə Tarcut və Udut qəbilələrini məğlub edir. Merkitlər üzərinə hücum keçir, onları qılıncdan keçirdikdən sonra 6 ay əsirlikdə qalan həyat yoldaşı Bortayı azad edir. Temuçin altı ay düşmən əlində olan Bortayın hamilə olduğundan narahat olsa da, Bortaya doğulacaq uşağın adını Cuci qoyacağını bildirir.

Cengiz Dağcı bu əsərdə bir-birinə düşmən olan qəbilələrin mübarizəsi fonunda Temuçinin xarakterini, dövrün ictimai-siyasi vəziyyətini və s. diqqət mərkəzinə çəkə bilmişdir. Əsər monqol-tatar tarixinə işıq tutmaq, bu tarixi ictimailəşdirmək və onun həqiqətlərini əks etdirmək keyfiyyətləri ilə seçilir.

Ümumiyyətlə, Cengiz Dağcı yaradıcılığı, müəyyən istisnalar olmaq şərti ilə, məsələlərə milli kontekstdə yanaşmaq, Kırım-tatar faciələrini əks etdirmək, onlara milli-ictimai dəyər vermək və bu faciələri milli tarixin qara səhifələri kimi xarakterizə etmək və s. baxımdan əhəmiyyətlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Dağcı C. Gənc Temuçin, İstanbul, Ötüken, 2000.
2. Dağcı C. Korkunç yıllar. İstanbul, Ötüken, 2012.
3. Dağcı C. Onlar da insandı. İstanbul, Ötüken, 2012.
4. Dağcı C. O torpaqlar bizimdi. İstanbul, Ötüken, 2012.
5. Dağcı C. Yurduyu kaybeden adam. İstanbul, Ötüken, 2012.
6. Kocakaplan İ. Kırımdan Londraya Cengiz Dağcı. İstanbul, Damla yayım evi, 1998.

Elman Guliyev

Cenghis Daghcı's prose in the context of historical facts

Summary

The article deals with the prose creativity of Cenghis Daghcı (1919-2011), one of the prominent representatives of the modern Crimean Tatar literature. Living in foreign land, Cenghis Daghcı, throughout his life, first of all thought of Crimea and that the socio-political problems of Crimea always worried him. Stories and novels of the author, related to this subject, have been analysed in this paper.

İhsan Raif xanım

(1820-1926)

Barat Osmanova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq
İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru*

XX əsrin əvvəllərində İstanbulun ədəbi mühitində çox məşhur olan və sevilən şairlərdən biri olan İhsan Raif xanım 1870-ci ildə (bəzi mənbələrə görə 1877 – B.O.) Beyrutda anadan olmuşdur. Zəngin bir Paşa qızı olan İhsan xanım, atası Raif Paşanın ölkənin müxtəlif yerlərində mutasarrıf (Tənzimatdan sonra Osmanlı hökumətində əyalət başçısı – B.O.) işləməsi ilə əlaqədar olaraq, İstanbuldan uzaqda yaşamışdır. Daha sonra vəzifəsi yüksələn Raif Paşa, bu dəfə də vali olaraq, vilayətləri dolaşmışdır. Bu səbəbdən qızına davamlı təhsil verə bilməyən Raif Paşa, yenə də onun təhsilinə laqeyd qalmamış, xüsusi müəllimlərlə qızının təhsildən geri qalmamasına çalışmışdır.

İhsan Raif xanım İstanbulda yaşadıkları zaman Sadıq Paşa və Təvfik Lami bəydən, Adanada olduqları zaman isə Danyal əfəndidən xüsusi dərslər almışdır. Fransız dilini mükəmməl bilən İhsan Raif Fransız ədəbiyyatı ilə də yaxından tanış idi.

13 yaşında zorla evləndirilərək, İzmirə göndərilən zaman ailəsindən, sevdiklərindən, uşaqlığından ayrılmanın kədəri və üzüntüsünün təsiri ilə “Kimseye etmem şikayət” adlı şeirini yazır ki, bu şeirə mahnı bəstələnərək, indi də sevilə-sevilə dinlənilməkdədir:

Kimseye etmem şikayət, ağlarım ben halime
Titrim mücrim¹ gibi baktıkça istikbalime
Perde-i zulmet çekilmiş korkarım ikbalime
Titrim mücrim gibi baktıkça istikbalime.

Sevmədiyiəri ilə evliliyi xoşbəxt olmamışdı. 14 il sonra atasından boşanma izni alaraq, 3 uşağı ilə İzmirdən İstanbula dönmüşdür. Daha sonra ədəbiyyatçı Şahabəddin Süleymanla evlənmiş. Bundan sonra onların evi, o dövrün məşhur ədəbiyyatçılarının – Yahya Kemal, Əhməd Haşim, RUFƏN ƏŞRƏF, Fazıl Əhməd və s. şairlərin toplandığı yerlərdən biri olur və indi Şişli Bələdiyyəsi binası olan o ev, İhsan Raif xanımın özünün də dediyi kimi “şiirin, musikinin, sanatın beslədiyi bir edebiyat mekanı”na çevrilir.

Ancaq İhsan Raif xanımı bir şair kimi kəşf edən, onun istedadını, marağını xalq şeirinə və heca vəzninə yönəldən, məşhur filosof şair Rza Təvfik olmuşdur. O İhsan xanımın ədəbiyyata, şeirə olan həvəsini

görmüş, ilk şeirləriylə tanış olduqdan sonra onun istedadını inkişaf etdirmək məqsədilə ona, şeir, vəzn, qafiyə haqqında məlumat verməyə başlamışdı. Nəticədə, İhsan Raif xanım o dövrün şərq və aşiq tərzii şeirinin ən görkəmli isimlərindən biri olmuşdu. Rza Təvfik özü bu barədə belə yazır:

“Ben o zamanlar, bizim aşiq tarzi üzre bazı şeyler yazarak gam dağıtıyordum ve gönül avutuyordum. Hanım-efendinin şevk-i feyz-barını bu samimi eski şiirler üzerine imale etmek istedim. Zaten asabını sarsan lirizm için bu pek müsait bir zemindi... Muvaffak oldum” (2, s. 198).

Bələliklə, İhsan Raif Rza Təvfikin məsləhəti və təsiri ilə klassik aşiq tərzində şeirlər yazmağa başlamışdır və heca vəznilə yazan ilk qadın şairə kimi türk ədəbiyyatı tarixində özünə ad qazanmışdı. Ədəbiyyat tənqidçisi Nüzhet Haşim Sinanoğlu onu belə qiymətləndirir:

“Gözyaşları” sahibəsi (“Gözyaşları” İhsan Raifin şeir kitabıdır) milli vezinle ilk defa yazan bir şairemiz olmak haysiyetile; tezkir ve tevkire şayandır” (4, s. 48).

Lakin, İhsan Raif xanımın şeirlərində xalq aşiqlərinin yazdıqları dar çərçivədə lakonik şeirlərdən fərqli olaraq, yeni ruh, yeni duyğu, yeni həyəcan hiss olunur ki, bu onun öz ruhundan öz duyğularından doğan yeni xüsusiyyətlərdir.

Rza Təvfik, İhsan Raif xanımın Fransız yazıçısı Oskar Vildenin “Salome” əsərinin təsiriylə yazdığı:

Ey güzeller ilahesi!.. Ey, ey kanlı peri!..
İstedğin candır; bildim. Son baharda bir gündü
Gözlerinde belirmişti cinayetin eseri;
O gün senin dudağında bir damla kan gördümdü!..
(1, s. 175).

şeiri haqqında vəcdlə belə yazır: “Hiç kimse inkar edemez ki, böyle bir vesile ile, böyle bir kit'a yazan bir kimse, şairdir; hem cidden şairdir”(1, s. 175).

Əlbəttə, İhsan Raif xanımın ilhamına və sənətinə, çox gözəl bildiyi fransızcanın və fransız ədəbiyyatının böyük təsiri olmuşdur.

Ancaq şübhə yox ki, ona ən çox təsir edən şair Rza Təvfikdir. Hətta o qədər ki, o, Rza Təvfikin şeirlərini təqlid belə etmişdir. “Gənc günlər” adlı şeirdən aldığımız:

Muhabbet bağında kendimden geçtim
Ateşler içinde bir lale seçtim
Yandı yüreciğim, kanarak içtim
Kızıl dudağından şarab-ı aşkı (2, s. 199)

¹ Mücrim – günahkar.

bəndində Rza Tevfikin “İssız İllərdə” (Tərk edilmiş yerlər) şeirindəki:

Dün gece yes ile kendimden geçtim
Teselli aradım meyhanelerde

beytinin təsiri açıq aydın hiss olunur. İhsan Raif lirik şeirlərlə yanaşı vətən sevgisi və dini duyğuları əks etdirən milli ruhlu şeirlər də yazmışdır.

İhsan Raif xanımın bu ruhda yazdığı ən gözəl şeirlərindən biri Rza Tevfikin şeirlərinə nəzirə olaraq yazdığı “Hicran” şeiridir:

Ağaclar devrilmiş çiçəklər solmuş
Aşıklar meclisi selhane¹ olmuş
Billur peymanələr kanlarla dolmuş
Ses seda kesilmiş meyhanelerde

Bülbül yuvasına baykuşlar konmuş;
Lalelər üstündə kızıl kan donmuş;
Kimlər kan ağlamış, kimlər ögünmüş
Şu harap edilən boş lanələrdə²

Atılmış bir yana, ney, kaman, rübab;
Ezilmiş kalemlər, yırtılmış kitab
Kırılmış kanunlar, dökülmüş şarap
Ecel şərbəti mi, peymanelerde.

Çiğnenmiş duvaklar, elmaslı taclar;
Yolunmuş o güzel nazenin saçlar
Sürünür yerlərdə kanlı kırbaclar
O bezm-i zevk olan kaşanelerde

Bitmiş o eski saltanat, darat³
Parçalanmış heyhat, mızrab-ı hayat
Uğuldar her yanda bir seyl-i memat⁴
Heyule⁵ geziyor viranelerde (1, s. 180).

¹ Selhane – sallaxxana, heyvan kəsilmə yer.

² Lane – yuva.

³ Darat – dəbdəbə.

⁴ Memat – ölüm.

⁵ Heyule – kabus.

Sadə, gözəl, səmimi dillə yazılmış bu şeirdə yaşadığı dövrdə baş verən, Balkan müharibəsində Türkiyənin, Osmanlı imperiyasının məhv edilməsi və xalqın başına gələn fəlakətlər öz əksini tapmışdır. Balkan müharibəsi illərində Hilal-i Ahmer (Qızıl Ay) cəmiyyətində könüllü olaraq həmişə kimi çalışan İhsan Raif xanım milli mücadilənin tərəfdarı kimi və əlbəttə bir şair kimi ölkəsinin başına gələn fəlakətlərə biganə qalmamış, milli duyğularını şeirlərində ifadə etmişdir. “Devrilmiş ağaclar”, “Kanla dolmuş peymanələr”, “Lalelər üstündə kızıl kan donmuş” kimi ifadələrdə 600 illik möhtəşəm bir imperatorluğun məhv edilməsinə “kimlər kan ağlamış, kimlər ögünmüş” misraları ilə təəssüfünü bildirir.

Bir şair, bir vətəndaş, bir insan kimi ətrafında baş verən haqsızlığa qarşı:

Bu ne vahşet, bu ne dehşet, bu ne kanlı günlərdir
Bu mezalim¹ Afrikada yamyamları ürpədir
(Bax 3).

deyərək, müharibənin törətdiyi vəhşilikləri göz önünə sərir.

İhsan Raif xanım Milli Mücadilə illərində cəbhədə vuruşan fədailərə kömək məqsədilə təşkil edilən toplantılarda da iştirak edir, orada oxuduğu şeirlərlə əhalini ruhlandırır. O, hətta cəbhədə vuruşan əsgərlər arasında paylanmaq üçün “Ey Ehl-i İslam” (1913) adlı bir kitabça da yazmış və kitabın bir hissəsinin satışından əldə olunan pulu “Müdafaa-Milliyə” (Milli Mücadilə) cəmiyyətinə təqdim etmişdir. 26 fevral 1915-ci ildə yenə də əsgərlərə corab toplamaq və orduya kömək məqsədilə tərtib olunmuş bir tədbirdə “Kadın ve Vatan” adlı şeirlə çıxış etmişdir. Bu şeirdə qadınlara və bütün türk millətinə xitab olunur. Bu kitabçadan toplanan məbləğ də “Osmanlı Donanma Cəmiyyəti”nə verilmişdir.

Həç bir yerdə çap olunmamış vətənpərvərlik şeirlərini ilk dəfə ədəbiyyat tədqiqatçısı Nazim Polat üzə çıxarmış və 1987-ci ildə “Türk Dünyası Araşdırmaları” jurnalında tam mətnlərini çap etdirmişdir.

Gözəl, incə ruhlu, həssas duyğulu, lirik şairin, vətənpərvərlik və milli hisslərlə dolu qəhrəmanlıq şeiri olan “Ey Ehl-i İslam” şeiri “Muhterem askerlərimizə hədiyyə” sözləriylə başlayır. İhsan Raif şeirin əvvəlində əsgərlərə onların düşmənlərini tanıdır. İhsan Raif burada bütün bu fəlakətlərə Şərqə “mədəniyyət” vəd edən Avropanın səbəb olduğunu söyləyir. “Mertliyindən Türk aldı Avropanın sözüne” deyərək, türk millətinin nə qədər mərd, saf, təmiz olduğunu da qeyd edir. Bu mərd insanlar vətən darda olduqda, onu qurtarmaq üçün bir nəfər kimi ayağa qalxmışlar.

¹ Mezalim – zülm.

İhsan Raif vətənin, öz qeyrətli oğullarından imdad gözlədiyini və bu oğulların, gənclərin də, bu vətənə layiq olduqlarını ifadə edir.

Siz vatanın, yarasının dertlərinin dermanı
Siz vatanın selameti, fedaisi, kurbanı
Siz vatanın iftiharını, nam, şan və şerefi
Siz vatanın en kıymətli, altunları, cevheri
(2, s. 205)

Sizin için çalışmaq, bir vəcibdir bizləre
Vatan için, çarpışmaq da vəzifedir sizlere (2, s. 206)

deyərək, arxa cəbhədəkilərin də vətən borcunun əsgərlərə xidmət etmək olduğunu söyləyir. Bu şeirdə Məhməd Əmin şeirinin ruhu açıq aydın hiss olunur.

İhsan Raif ölkəni düşmənlərdən qurtarmaq üçün türk qadınının qüdrətinə gücünə inanır və bu inamını “Kadın ve Vatan” şeirində çox gözəl təənnüm edir:

Vatan tehlikədə, bu gün onu kurtaracaq...
Ancak senin kolundur.
Ufuklarda yıldırımlar, fırtınalar koparacaq...
Ancak senin oğlundur (2, s. 206)

Bu şeirində şair tarix boyu türk qadının qəhrəmanlıqlarından, dar gündə ordunun önündə gedərək, gəncləri ruhlandırdığından, əsgərlərə mərmii daşıya-raq kömək etdiyindən, arxa cəbhədə çalışaraq, orduya ərzaq, paltar tədarük etdiyindən öyünərək bəhs edir.

Düşən, kalkan, yorulan, kan içinde topraklara karılan
Şəhadətin şerbetini içərək de sancağına sarılan
Senin kanın, senin canın, evet senin metin elin, kolundur;
O merd esker senin oğlun, Türk kadını, ancak senin oğlundur (2, s. 207)

deyərək, mərd oğulların, əsgərlərin yetişməsində türk qadınının rolunu yüksək qiymətləndirir. Şair “Yüksel Ey Türk” şeirində də türkün tarixi möhtəşəmliyindən və əyilməzliyindən bəhs edilir.

İhsan Raif eyni zamanda türkün xarakterindən saflığından hamıya inanıb, özünə dost bildiyindən və bu səbəblə də dəfələrlə aldadıldığından bəhs edir.

Şeytanları insan bildin, yılanlarla buluştun
Tilkileri dost tanıdın, kaplanları bir kardaş
Zehirlərdən şifa umdun, zulmetlərdən bir günəş
(2, s. 208).

deyərək, şair öz millətinə ululuğunu xatırladaraq ona yalnız özünə güvənməyi tövsiyə edir:

Sen ölmezsən ey Türk, senin umudun var, azmin var
Kölün keskin bir tırpan'dır, göğsün muhkem bir duvar
Bir yorulmaz gayretin var, bir kırılmaz kuvvetin;
Yüksel ey Türk, yüksel artsın kadrin, ömrün,
devletin (2, s. 208)

və şair “İstikbalin tarixini Türkün gücü yazmalı” deyərək, millətin heç kəsdən imdad istəməyərək gələcəyini, müqəddəratını özünün təyin etməsini istəyir.

Beləliklə, İhsan Raif Türk ədəbiyyatında son dövrə qədər ədəbiyyat kitablarında adı keçməyən bu şeirləriylə, həm də Türkiyənin və türk millətinin azadlıq mübarizəsini işıqlandırmış, o dövrün aktual mövzularına toxunmuş və xalqını öz gələcəyini qurmağa ruhlandırmışdır. Onun bütün yaradıcılığını qiymətləndirmək üçün dövrünün məşhur şairlərindən olan Halit Fəhri Ozansoyun bu fikrini yada salmaq kifayətdir:

“İhsan hanımla hem ince bir şiir alemi, hem eşsiz bir güzellik geçti bu dünyadan” (3).

Əsərləri:

1. Gözyaşları (1914)
2. Kadın ve Vatan (1915).

Ədəbiyyat

1. İsmail Hikmet. Türk Edebiyatı tarihi, IV cild. Bakı, 1925.
2. Türk Dünyası araştırmaları. İstanbul, sayı 51, Aralık, 1987.
3. <https://www.turkedebiyati.org./şairler/İhsan.raif.html>
4. Nüzhet Haşim Sinanoğlu. Milli Edebiyata Doğru. İstanbul, 1918.

Barat Osmanova

Ihsan Raif khanum Summary

Ihsan Raif is one of the lesser known poetesses in Turkish literature. She wrote her poems in a simple and sincere language, her ashug style is reading by the contemporaries, with love. The poetess' poems with patriotic and national spirit have been analyzed in this article.

XIX əsr şairlərinə daha yaxın olan sənətkar

Lətifə Mirzəyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun böyük elmi işçisi

Məhəmməd Əmin Təbrizi Dilsuz Cənubi Azərbaycan şairlərinin XIX əsrin ikinci yarısında yetişən və əsərləri sevilə-sevilə oxunan nümayəndələrindəndir. Onun həyat yolu, doğum və ölüm tarixi haqqında dəqiq və ətraflı məlumat yoxdur. Firidun bəy Köçərlinin yazdığına görə «Məhəmməd Əmin Dilsuz 1834-cü ildə hali-həyatda imiş və özü dəxi musinin (qocalmış-L.M.) halında vəfat etmişdir. Buna şahid özünün bir para əşarıdır» (8, 410).

M.Ə.Dilsuz əslən təbrizlidir. O, təhsilini də Təbriz şəhərində almışdır. «Fəqir, xoş xülq-xasiyyət və haqsızən bir şəxs» (9, 194) olmuşdur. Şair həmişə öz bəxtindən, fəqirliyindən, yaşadığı həyatdan, insanların dönüklüyündən şikayətlənmiş və bunları əsərlərində ifadə etmişdir:

Günü-gündən, bəli, ənduhi qəmim artıq olur,
Bilmirəm bəxtdə, ya çərxi-cəfakardədir.
Mən fəqirin də yetiş dadına ey dada yetən,
Dərdimin çarəsi budur ki, sərkardədir (8, 407).

M.Ə.Dilsuz Şeyxülislamın mədhinə yazdığı bu şeirində fəqirliyi ilə bərabər insan qidasının əsasını təşkil edən buğdanın da qıtlığından, tapılmadığından şikayət edir. O, buğdanın sorağı ilə kəndə gəlir, buğda qaçıb anbarda gözlənir, şəhərə gəlir, onu ağzı bağlı çuvallarda buğda alveri ilə məşğul olan tacirlərin anbarında görür. Onu ələ gətirmək üçün isə pul lazımdır, o da şairdə yoxdur.

Mən ilə buğdanın aləmdə sən et divanın,
Görgilə məndədi təqsir, o xunxardədir.
Neçə müddətdi əlimdən qaçıb ol zalimi-dun,
Tutmuşam indi sorağın, sizin anbardədir (6, 106-107).

Firidun bəy Köçərli yazır:

«Mərhum Hacı Seyid Əzim Şirvani dəxi Dilsuz kimi fəqir olduğundan buğdadan zərifanə şikayət edir, onun sorağına düşür və Mahmud ağanın anbarında onu tapır və ol cənabdan ilhah edib deyir:

Sahiba, Mahmud ağa, lütfü mürüvvət dəmidir,
Eyləyib seyyidi-miskinə xəyanət buğda.
İndi beş aydı ki, məndən qaçıb ol rüysilyah,
Qoyub avarə məni-zari bu nikbət buğda.
Tutmuşam indi sorağın, sizin anbardadır,
Qorxuram ki, qaca ordan dəxi xəlvət buğda.

Məlum olur ki, Hacı Seyid Dilsuzun buğdanın haqqında yazdığı əşari oxuyub, nəzirə səbkində haman məzmununda özü dəxi Mahmud ağadan buğda təmənna

edibdir. Amma Hacı Seyid Əzimin əşari Dilsuzunkundan rəvan və abdarkır (məlahətli, axıcı – L.M.). Bu barədə öz məqamında danışılmışdır» (8, 409-410).

M.Ə.Dilsuz fəqirliyi üzündən bir çox bəlalara düçar olmuşdur. O, dolanmaq üçün gah dükənçilik, gah baqqallıq etmiş, gah da tütün satmaqla məşğul olmuş, nökrçilik belə etmişdir. Bir erməni üstə zindana da düşmüşdür. Onun həyatının bu məqamları «Kardən» adlı şeirində öz əksini tapmışdır:

Gah aparıb bəndəni şövq ilə baqqal edər.
Gündə gərək dad edim bir para həmkardən.
Gah tütüncülüyə göndəri min şövq ilə,
Gah qaçırdır məni məhsilü pakardən.
Gah dükandar edər, sən bilisən bu sözü,
Həqq özü bizardır cümlə dükandardən.
Gah salı zindana bir erməni üstə məni,
Gah sizə növkər verib xovfi-tələbkardən (8, 408).

Dilsuzun başına nadürüst insanların üzündən çox bəlalər gəlib. Ona görə də insanlara olan inamı itib. Şair deyir ki, bir adamı imtahan etməmiş, sınaqdan keçirməmiş onu özünə dost tutma, öz sirrini bir kimsəyə demə, dünyaya bel bağlama. İnsanların həyatda axtardığı yalnız puldur.

Borc üzündən Dilsuzu həbsxanaya da salıblar. Şərikləri ona ümid versələr də, dar ayaqda onu qoyub qaçıblar:

Çün şərikilər qoydular yalnız dükanda bəndəni,
Aşınalar söylədilər: qoymarıq pulsuz səni.
Biri təvid eyləyib, birisi etdi kisəni,
Xəlqə xatircəm olub, həm belə urduq daməni,
Başladıq borclulara, vəzza rəyatü əmmaməni.
Axırı zindana saldı bəndəni bir erməni
Böylə dərdi xalq ara daim əyan etmək gərək (8, 417).

M.Ə.Dilsuzun ictimai-siyasi məzmunlu əsərləri də diqqəti cəlb edir. O, yaşadığı dövrdən dad edirdi. Onun vəfasızlığından, insanların qeyri həqiqiliyindən, ədalətsizliyindən, işlərində dürüst olmamalarından, həyatda həqiqi heç nə görmədiyindən, gördüklərinin hamısının qəlp olduğundan ürək yangısı ilə söz açırdı:

Bivəfa dövrən əlindən hər zaman dad eylərəm,
Arifa, tut bir qulağın gör nə sözlər söylərəm.
Qazisin gördüm ki, qurmuş dam xəlqin malına,
Mollasın gör hiyləvü təzvir külli-halına.
Hacısı tüksüzpərəstdir, baxma yoğun şalına,
Rövzəxanlar tüpürürlər bir-birinin yalına,
Bir-birilə bəhs edirlər mən də sahibmənbərəm
(8, 413).

Bu dövrdə həkimlər sağaltmaq əvəzinə xəstələrin çoxunu öldürür, ticarətlə məşğul olanlar yalan sözlərlə

insanları aldadır, zərgəri, dərzisi halal yemir, hamı çalışır ki, kiminsə evini yıxsın. Dilsuz cavabsız qalmış min bir sualın yaratdığı iztirabları «Nədir» rədifli qəzəlinə açıq-aydın ifadə edir və yaradandan bu suallara cavab tapmaqda imdad istəyir:

Ey məni xəlq eləyən Xaliq özün imdad qıl,
Qalmışam valeh ki, bu dünya nədir, üqba nədir?
Gündə yüz yol kafər ollam, yüz yol iman istərəm,
Bilmədim ki, küfrü iman, gəh «bəli», gəh «la»
nədir? (9, 195).

Yaşadığı dövrdə haqq-ədalət arayan şair insanları haqlı olmağa, haqqdan qaçmamağa, nəfsə uymamağa çağırır:

Əqli unutma, nəfsə əsir olma, həqqi gör,
Nahəqqə ver təməyyüz bu sudü ziyanə bax!
Ver bircə quş-huşini, əsrari-həqq eşit,
Şahü gədaya verməz aman gəlsə gər əcəl
İbrət gözlə bircə müluki – Kəyanə bax! (8, 419).

İnsan həyatı, din və dünya məsələləri, təbiətdə baş verən hadisələr, təriqətlər, əqidələr, gündəlik həyatdakı münasibətlərdə rast gəlinən ziddiyyətlər barədə fəlsəfi düşüncələr, onları dərk etmək ehtirası bir sıra XIX əsr şairlərinin əsərlərində öz əksini tapmışdır. M.Ə.Dilsuz da belə şairlərdəndir. O, çürük ehkamların qərar tutduğu bünövrəni, insan fikrini boğan zənciri atəşə tuturdu.

Dilsuz müasirlərini həyatı fəaliyyətə, yaradıcılığa sövq edirdi. O, Xurafatın, bəzi şəriət mərasimlərinin insanlara sevinc yox, qəm, kədər gətirdiyi qənaətindədir.

Zahidin baxma kələmdən yekə əmmaməsinə,
Məscidi qəsb eləyib, qabili-bütxanə deyil.
Saxlayıb hiyləvü təsvir kəməndin əldə,
Salacaq boynuna, bil, səbheyi-səddanə deyil (9, 198).

«Cənubi Azərbaycan lirikasında dini qanunlar, ayin və ibadətlər qadın gözəlliyinə, məlahət və lətafətinə münasibətdə daha kəskin tənqid olunurdu. Bu məqamda qadın gözəlliyi birbaşa dini təbliğata qarşı mübarizə vasitəsinə çevrilir. Qadın gözəlliyi şeirdə bütün ayin və ibadət vasitələrindən üstün hesab edilirdi. Raci, Ləli, Dilsuz, Şükuhi kimi şairlər elə bədii təsvir və ifadə vasitələrinə müraciət edirdilər ki, onların vasitəsilə şeirə dərin ateistik məzmun aşılanırdı. M.Ə.Ləli gözəlin qaşının «Zülf üstə meyl» etməsini xəndək davasında Həzrət Əlinin qılıncı – Zülfüqarın həlak olmuş ərəb sərkərdəsi Mərhəbə tərəf uzanmasına oxşadırdı» (4, 654).

M.Ə.Dilsuz gözəlin zülfünü sünbülə, qaşını isə kamana oxşadır:

Məni qılsa məni bu qaşı kamandan hər kəs,
Olsun aləmdə o kəsgin dəmi-səmsamə düşar (10, 163).
Qaşü göz, müjganü qəməzə, zülfi-sünbül, xətti xal,
Ola yüz min can fəda bu dilbərin nəqqaşına (9, 195).

Ağıl, əxlaq, zahiri cazibədarlıqla birlikdə gözəlliyin tərkib hissələri-vəfa, sədaqət, etibar, xeyirxahlıq, namus kimi keyfiyyətlər gözəlliyin əsas şərtlərindən hesab olunur.

M.Ə.Dilsuz əhdi-peymanı unudan aşıqları namərdlikdə ittiham edirdi. O, insanlara sevgisində, əhdində vəfalı olmağı tövsiyə edirdi:

Dolanım başına, öz əhdini inkar eləmə,
Hər kim öz əhdini inkar edə, mərdanə deyil (9, 198).
O, həm də hər adama bel bağlamamağı məsləhət görürdü:

Dəhr ara hər aşınayə bağlama bel, zinhar
Mən də, sən tək bağladım bel, görmədim bir etibar
(8, 416).

M.Dilsuz insanın öz məhəbbətini gizlədə bilməsini mümkün saymır. Əgər hər hansı bir insan eşqini söz ilə əyan etməkdə çətinlik çəksə də bunu mütləq hərəkətləri ilə biruzə verəcəkdir:

Əzizim, eşq aləmdə yəqin bil kim, nihan olmaz,
Qələt sözdür, deyərlər: «aşıqın eşqi əyan olmaz»
Görüb məşuqəsin aşıq, qaçar rəngi, dizi titrər,
Bieynə surəti-divar olar, cismində can olmaz (9, 196).

Şairin sevgisi o qədər saf, qüvvətli, tükənməzdir ki, o sevgilisindən kənar behiştə belə olmaq istəmir, onsuz gülüb danışmağı özünə haram bilir. Ondan özgəsinə baxarsa gözlərinin kor olmasını arzulayır. Onsuz qalacağı təqdirdə öləcəyindən qorxur:

Məni-Dilsuzu göftarın edib suridə ətvarın,
Əyan et mahi-rüxsarın, budur xofum: Öləm sənsiz
(9, 198).

M.Ə.Dilsuz «Deyil» rədifli qəzəlinə lirik qəhrəmanlarını dillər əzbəri olan bütün dastan personajlarından üstün tutur. Şair «dilbərinə» müraciət edərək onu Leylidən «məstanə», özünü isə Məcnundan «divanə» hesab edir:

Dilbərim, Leyli yəqin sən kimi məstanə deyil,
Qeys aləmdə bu gün mən kimi divanə deyil.
Gərçi bu aləm ara çox gözəlin şöhrəti var,
Baxıram heç birisi sən kimi dürdanə deyil (9, 198).

«XIX əsr Azərbaycan lirikası bədii məzmun, ideya-estetik ovqat baxımından zəngin olduğu qədər də keşməkeşli, enişli-yoxuşlu bir yolla inkişaf edirdi. Klassik poeziya üslubunda yazan şairlərin ictimai mənşəyi, mədrəsə təhsili alıb dini dünyagörüşə yiyələnməsi onların yaradıcılığına da müəyyən təsir göstərirdi. Bu şairlər bir tərəfdən dünyəvi məhəbbəti tərənnüm edir, fanatizmə və yalançı ruhaniliyə qarşı çıxaraq, elm və mədəniyyəti tərəfləyir, məscidi «bayquş yuvası» adlandıraraq, arif adamları oradan uzaqlaşmağa çağırır, ikinci tərəfdən isə dini mərasimlərdə oxunan mərsiyə, növhə, sinəzən və mədhnamələr yazırdılar. Özü də bu hal XIX əsr şairlərinin, demək olar ki, əksəriyyətinə xas olan bir

xüsusiyyət idi. Hətta mövcud dini təəssübkeşliyi pisləyib, vaiz və zahidləri riyakar, ikiüzlü adlandıran Əbülhəsən Raci, «Künci-meyxanəni» məskən edib hər şami səhər, Vermə Dilsuz, əlini zahidü molla əlinə» - deyərək xərabəti şeirlər yazan Məhəmməd Əmin Dilsuz da dini mədhnəmə, mərsiyə və sinəzənlər yazmış, bu əsərlər camaat, arasında geniş yayılmışdır» (5, 12).

Mərsiyə şeirindəki dünyəvilik və tarixilik humanizm ideyaları ilə bağlı idi. Dilsuz da bütün mərsiyə şairləri kimi insanın azadlıq ideyasını müdafiə edirdi. Qumri, Raci kimi Dilsuz da təsvir və mədh etdiyi qəhrəmanlar – Məhəmməd, Əli, Hüseyn kimi tarixi şəxsiyyətlərin ruhən ölmədiyinə inanır və onlardan kömək diləyirdilər:

Mən bu dərin möhnətindən canə yetdim, ya Əli,
Bəhri-qəmdə Nuh tək tufanə yetdim, ya Əli,
Təpmədim bir dadrəs, hər yanə getdim, ya Əli,
Dərd əlindən atəşi-süzənə yetdim, ya Əli,
Rəhm qıl, Dilsuzəm, ey mövlə, qulami-Qəmbərəm
(8, 415).

«XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan şairləri arasında mərsiyə, növhə, sinəzən və şair müsibət mahnıları böyük şöhrət tapmışdı. Dəxil, Qumri, Raci, Sərraf, Dilsuz, Pürgəm, Şükuhi, Dilxun, Ləli, Çakər, Mirzə Səməndər kimi şairlər var qüvvələrini sərf edərək, söz sənətinin bütün üsullarından, bədii vasitələrin hər növündən istifadəyə çalışaraq camaatı aqlatmış, dünyadan əl üzməyə, axirət fikri ilə, cənnət xəyalı ilə yaşamağa çağırırmışlar.

Dilsuz şiələri müttəsil, gecə-gündüz aqlamağa çağırır:

Ağla ey şiə, nə qədər olsa macal,
Bu azadə şəbübü ruzu məhi-sal.
Vay ol kəsə ki, rehlət edə bu cəhanidən,
Bir dəsti-xətti olmaya sahibzəmanidən...» (11, 16-17).

Müasirləri arasında «Ustad» ləqəbi ilə tanınan, mərsiyəçiliyi və qəzəlxanlıığı ilə şöhrət tapmış M.Ə.Dilsuz əsərlərini Azərbaycan və fars dillərində yazmışdır. Onun qəzəl, qəsidə və növhələrdən ibarət olan birinci «Divan»ı 1878-ci ildə çıxmış az müddətdə on bir dəfə nəşr edilmişdir.

Dilsuz haqqında «Təbriz tarixi» kitabının müəllifi Şahzadə Nadir Mirzə yazır:

«Dilsuzun «Divanı»nın Azərbaycan xalqı içərisində misilsiz bir yeri var. Onun «Divanı» on bir dəfə çap olunduğuna baxmayaraq, yenə də tapılmır. Tarixdə bədii ədəbiyyat sahəsində ana dilində yazılan sənəti əsərlər həmişə belə gözəl, xoşbəxt və ali tale sahiblərinin olmuşdur» (7, 75).

XIX əsrin ikinci yarısında ötən dövrlərdə olduğu kimi poeziya, xüsusilə onun lirik formaları Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında aparıcı mövqə tuturdu. Bu dövrdə yaradıcılıq aləminə gələn Əbülhəsən Raci, Mirzə Əli xan Ləli, Mirzə Mehdi Şükuhi, Məhəmməd Hidəci,

Nazim Ərdəbili və başqa şairlər kimi Məhəmməd Əmin Dilsuz da Şərq və Azərbaycan şeirinin zəngin tarixi təcrübəsinə, demokratik ənənələrinə istinad edib, onun keyfiyyətlərindən bəhrələndiyi üçündür ki, dövrün nəbzini tuta bilmiş və əsərləri əldən-ələ gəzərək onu XIX əsr şairlərinə daha da yaxınlaşdırmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Dilsuz. Tərbiyət M. Danişməndani-Azərbaycan / Azərbaycanın görkəmli elm, sənət adamları/. B., Azərənəşr, 1987, 464 s., s. 83.
2. Dilsuz M.Ə. Qəzəllər; Qəsidə. XIX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası / tərt. ed. Z.Əsgərli /B., Şərq-Qərb, 2005, 424 s., s. 160-165.
3. Dilsuz M.Ə. Nədir?; Məiləm; Əlinə; Olmaz; Səni Tarı; İnsaf olmaz; Sənsiz; Deyil; Olur könül; Sözlərin; Düşar; Çıxar. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. Dörd cildə, I cild /Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov, R.Qasımova/. B., Elm, 1981, 384 s., s. 194-200.
4. Əsgərli Z. Cənubi Azərbaycanda ədəbi hərəkat. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə, IV cild. B., Elm, 2011, 858 s., 641-682; 647; 651; 654.
5. Əsgərli Z. XIX əsr Azərbaycan poeziyası. XIX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası /Tərt. ed. Z.Əsgərli/ B., Şərq-Qərb, 2005, 424 s., s. 4-22.
6. Heyət C. Dilsuz. Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış. B., Yazıçı, 1993, 175 s., s. 106-107.
7. Xəndan C. Uğur yolu. B., Azərənəşr, 1978, 283 s., s. 74-75.
8. Köçərli F. b. Məhəmməd Əmin «Dilsuz». Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə, II cild /Tərt. ed. R.Qəmbərqızı/ B., Avrasiya Press, 2005, 464 s., s. 388-399; 407-417.
9. Məhəmməd Əmin Dilsuz. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. Dörd cildə, I cild /Tərt. ed. M.Mənafi, Z.Əkbərov, R.Qasımova/. B., Elm, 1981, 384 s., s. 194-200.
10. Məhəmməd Əmin Dilsuz. XIX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası /Tərt. ed. Z.Əsgərli/ B., Şərq-Qərb, 2005, 424 s., s. 160-165.
11. Paşayev M.C. Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917). B., Ziya-Nurlan, 2004, 391 s., s. 16-17.

Latifa Mirzayeva

An artist who is closer to the 19th century poets

Summary

Southern Azerbaijani poet Mohammad Amin Dilsuz is one of the literature masters of the XIX century, whose main subject of the work is justice, equity, and human emancipation. So based on a rich historical experience and democratic traditions of Eastern and Azerbaijani poetry, there were reflected characteristic features of this literature in the creativity of the poet.

Исторические особенности становления общественно-политического строя в древнем Китае

Эльнара Бунятова
*Сотрудник Института
Востоковедения НАНА*

Для определения основополагающей характеристики процесса становления общественно - политического строя в Древнем Китае, в первую очередь рассмотрим исторические и идейные истоки становления древнекитайской цивилизации. Общеизвестно, что древнекитайская цивилизация, наряду с другими цивилизациями древнего мира (Месопотамия, Египет, Индия) сыграла огромную роль в расселении человечества по земному шару. Вместе с тем цивилизация древнего Китая обладала рядом принципиальных отличий от других центров цивилизаций древнего мира. Древнекитайская цивилизация, возникшая, в период с 1 по 2 тысячелетие до нашей эры обладала самой длинной историей существования и была самой крупной по численности населения.

Важной особенностью цивилизации древнего Китая является ее самобытность, обособленность от других центров цивилизаций древнего мира. Важной чертой истории становления древнекитайской цивилизации является развитие общественно политических отношений под воздействием специфики формирования государственности в древнем Китае. Данный исторический период развития древнекитайской цивилизации нашло отражения в ряде письменных памятников (4).

В священных книгах древнего Китая, в частности «Ли - цзи» (Книга преданий, традиций), «Ши цзин» («Книга песен»), «Цуньцю» («Весны и осени»), «Лунь юй» («Беседы и обсуждения») Конфуция, Ши цзи («Исторические записки») Сыма Цянь и других приведены ценные сведения о становлении и развития общест-

венно-политических отношений того периода. В соответствии с этими сведениями, исследователями периода становления древнекитайской цивилизаций, выдвинута гипотеза, согласно которой, около середины 4 тысячелетия до н.э. был осуществлен переход китайских племен из монгольско-сибирской зоны в долину реки Хуанхэ. Ранняя форма государственности в древнем Китае была обозначена именем Инь (Шан). В соседстве с государством Инь, существовало государство Чжоу. В течение нескольких веков между государствами Инь и Чжоу велись кровопролитные войны (4). Около середины 50 - х годов XVI века д. н. е. войска Чжоу нанесли, сокрушительный удар по семисоттысячной армии государства Инь и царство Инь было захвачено чжоусцами. С установлением государства Чжоу начинается новая эпоха в истории древнего Китая. Государство Чжоу представляло собой империю, состоявшейся из различных народов и племен, населяющих севера - восточную часть Китая, со сложившейся социально-культурной структурой. Государство Чжоу заимствовало более высокую культуру иньцев, в частности письменность, созданная иньцами. Империя Чжоу существовало до III века до нашей эры, и была уничтожена в ходе междоусобных войн. Империя Чжоу было первым государством древнего Китая, где локальная цивилизация сменилась мировой формой цивилизационного устройства (4). В отличие от государства Инь, империя Чжоу представляла собою социально-политическую общность нескольких племен и народов под гегемонией чжоусцев. Соответственно в империи Чжоу сложилась более развитая социально-классовая структура, чем социальное устройство государ-

ства Инь. Важная ступень развития империи Чжоу была связана со становлением идеологической надстройки чжоусского общества, формированием зачатков философского мировоззрения.

На смену империи Чжоу пришла империя Цинь просуществовавшая до II-III веков до нашей эры. II-III веках до нашей эры империя Цинь уступила свое место империи Хань. Империя Хань сыграла важную роль в истории древнего Китая, выполнив историческую миссию громадного значения. В рамках общественно политического устройства империи Хань, сложилась этническая целостность, именуемая китайской народностью, формировались традиции китайской государственности. Резюмируя этапы становления древнекитайской цивилизации, следует отметить что, специфические черты государственности в древнем Китае были сформированы в соответствии со сложившимися в древнекитайском обществе производственными отношениями, своеобразием материально производственной деятельности. В свою очередь сформировавшиеся в древнекитайском обществе производственные отношения предопределили его социально-классовую структуру.

В конечном итоге своеобразие социально – классовой структуры древне - Китайского общества, обусловило формирование специфического государственного устройства в рамках древнекитайской цивилизации. Как видно из вышеизложенного, важным моментом в общественно-политической характеристике древнекитайского общества является раскрытие специфики производственных отношений, способа производства сложившихся в этом обществе.

С данного ракурса перейдя к решению основной исследовательской задачи настоящей статьи, в первую очередь отметим

что, специфическая социально-классовая структура древнекитайского общества, как и в других центрах цивилизаций древнего мира, сложилась на основе рода общинных структур. Рода общинная ячейка являлась системообразующей формой древнекитайского общества.

Данная форма социальной инфраструктуры древнекитайского общества предопределило преобладание относительно небольших размеров частной, в частности земельной собственности. Соответственно сложилось своеобразие полноценного государственного устройства, где политическая власть функционировала главным образом в русле защиты интересов массы мелких земельных собственников.

В силу преобладания рода общинных структур в социальной среде древнекитайского общества, политическая власть функционировала в качестве гаранта экономических интересов, рода общинных корпораций. Несомненно, данная особенность политической власти в ходе исторического развития древнекитайского общества, подверглась определенным изменениям в ходе дальнейшей эволюции социально – экономического его базиса.

В частности, усиления социального расслоения в ходе развития материально-производственной деятельности вследствие разделения труда, усовершенствование орудий производства, в конечном итоге эволюция характера обмена, привела к существенным изменениям характера самой политической власти. Ранее нами были рассмотрены исторические перемены развития государственных образований в древнем Китае. К примеру, был предпринят краткий анализ смены различных государственных образований, начиная с II – III века до нашей эры. В целом был произведен краткий анализ государственных образований древнего Китая, начиная с государственного образования Инь, империи Чжоу. Далее

были рассмотрены общественно-исторические условия возникновения и перехода друг в друга государств Цинь, Хан (4).

С подобного ракурса, считаем необходимым выявить своеобразие развития общественно-политических отношений, рассмотрением последовательных этапов исторического развития государств Древнего Китая. Империя Чжоу, пришедшая на смену империи Инь (Шан) подразделялось на государства Восточное Чжоу и Западное Чжоу.

В первую очередь, рассмотрим характерную для данного исторического развития период, связанный с государством Западное Чжоу. Государство Западное Чжоу возникшее в XI-X в. до нашей эры обладало всеми атрибутами присущими зрелой формы государственности. В данном случае, Чжоусское общество, при наличии четкого общественного разделения труда, частной собственности, отличалось достаточно четко обозначенным классовым расслоением. Как явствует из вышеназванных исторических источников, священных книг Древнего Китая в Чжоусском государстве имелось государственный бюрократический аппарат, обеспечивающий политические и экономические интересы правящих классов. В Чжоусском государстве также наличествовало территориально-административное разделение территории, принадлежащее государству. В распоряжении Вана главного правителя Чжоусского государства также находились мобильные вооруженные отряды, войска, основным предназначением которых являлось, как охрана главного правителя, так и ведение завоевательных войн. В работе Л.Н. Гумилева «Три Китайских царств» дана высокая оценка государству Западное Чжоу. «Западное Чжоу – пишет, Л.Н. Гумилев, было самым передовым государством на территории Китая» (3, стр. 48). В дальнейшей эволюции социально-экономических отношений в государстве Западное Чжоу, а именно

исчезновением рода общинной формы собственности, с воцарением рабовладельческого строя, принципиальным изменениям подвергся характер политической власти.

В первую очередь указанные принципиальные изменения социально-экономической структуры общества в последний период существования Чжоусского государства, сказались в значительном ослаблении верховной власти Вана. В конечном итоге изменившаяся социально-экономическая система привела к распаду государства Западное Чжоу и установлению нового общественно-политического строя классического рабовладельческого общества, политической надстройкой, которой стала империя Цинь-Хан просуществовавшей более двух тысячелетий.

В фундаментальном научном труде «История Китая» дана нижеследующая общественно – политическая характеристика государства Хан: «Система Ханской монархии состояла из трех элементов: центральное правительство, провинциальная гражданская администрация и постоянная армия» (2, стр. 23). Резюмируя процесс развития общественно-политических отношений в древнем Китае от рода общинного строя до рабовладельческого в период правления Чжоусского государства и сменившихся его государств Цинь и Хань, необходимо отметить следующие основные моменты эволюции общественно-политических отношений в древнем Китае:

- Эволюция общественно-политических отношений под воздействием специфики формирования государственности в древнем Китае в период правления Чжоусского государства и сменившихся его государств Цинь и Хань, являет собою процесс исчезновения рода общинной формы собственности, воцарения рабовладельческого строя.

- За указанный исторический период политический строй древнекитайского общества эволюционировался, результатом которого

стало формирование централизованного бюрократического государственного аппарата во главе с императором, установление абсолютистское - политической власти в древне-китайском государстве. Завершая анализ общественно-политических, и социально – классовых особенностей Древнего Китая, следует отметить что, данная тема вызывала особый интерес для историков, социологов, экономистов европейских стран в XVII – XVIII веках. Подобная активность исследовательской мысли в научной среде западноевропейских государств на наш взгляд было предопределено усилением интереса к развитию экономических отношений с Китаем. Несомненно, подобный интерес к Китаю было связано наличием экспансионистских планов относительно Китая со стороны правящих кругов Западноевропейских стран. Так же в период Хань производится сбор, систематизация и комментирование древних памятников. По сути все, что осталось от древнекитайского духовного наследия, дошло до нас благодаря записям, осуществленным в это время. Тогда же зародились филология, поэтика, были составлены первые словари. Появились крупные произведения художественной прозы, прежде всего исторической. Кисти «отца китайской истории» Сыма Цяня принадлежит фундаментальное произведение «Исторические записки» («Шицзи») — 130-томная история Китая от мифического первопредка Хуанди до конца правления Уди. Сыма Цянь стремился не только отразить события прошлого и настоящего, но и осмыслить их, проследить в них внутреннюю закономерность, «проникнуть в сущность перемен». Труд Сыма Цяня подводит итог предшествующему развитию древнекитайской историографии. Вместе с тем он отступает от традиционного стиля погодного летописания и создает новый тип исторического сочинения. «Шицзи» являются единственным источником по древнейшей истории соседних с

Китаем народов. Выдающийся стилист, Сыма Цянь ярко и сжато давал описание политической и экономической обстановки, быта и нравов.

Он впервые в Китае создал литературный портрет, что ставит его в один ряд с крупнейшими представителями ханьской словесности. «Исторические записки» стали образцом для последующей древней и средневековой историографии в Китае и других странах Дальнего Востока. Среди научных исследований, проводимых в Западно-европейских странах XII – XV веках по изучению общественно-политических, социальных и экономических особенностей Китая, характерен фундаментальный научный труд немецкого философа Иоганна Готфрида Гердера «Идеи к философии истории человечества». Данная работа была посвящена изучению законов общественного развития на основе анализа истории, общественно – политического и экономического развития отдельных регионов мира. Особое место в идеях уделено истории и общественно-политическому устройству Китая со значительными экскурсами в эпоху древнекитайской цивилизации. Рассматривая, этногенетические корни китайской нации И.Ф. Гердер указывает на монголоидные предпосылки формирования китайской нации. «Нация китайская, монгольского происхождения», пишет И.Ф. Гердер (Иоганн Готфрид Гердер «Идеи к философии истории человечества» (1, стр. 293). Безусловно данное предположение об этническом устройстве Китая, в частности древнего Китая не ухватывает целостное представление об этнических корнях китайской нации, сложившейся во VI- II веках до нашей эры. Как ранее было отмечено, наряду с монголоидными элементами этногенетическое устройство содержит в себе этнические элементы самобытного рода. В работе в качестве экономической основы китайского общества И.Ф. Гердером

названо земледелие. «Земледелие, вот столб, на котором держится все государственное устройство» - пишет Гердер по этому поводу (1 с 293). Анализируя характер государственной власти, возникших с древних времен, Гердер указывает на строгую, централизованную, иерархическую характеристику политического строя Китая, сложившийся с древнейших времен. «Властью и законом - пишет Гердер - служит у них правильность, регулярность, строго заведенный порядок» (1, стр. 293). Характеризируя специфические черты китайской государственности, Гердер указывает на такую важнейшую черту, как соблюдение искренности, и неизблемости нравственных принципов, изложенных в древних священных книгах. Китайское общество, по крайней мере наиболее просвещённые умы того времени, хорошо понимало свершившиеся и грядущие перемены. Это осознание породило многочисленные идеологические течения, одни из которых защищали старину, другие принимали все новшества как данность, третьи искали пути дальнейшего прогресса. Можно сказать, политика вошла в дом каждого китайца, и страстные споры сторонников различных учений разгорались на площадях и в тавернах, при дворах вельмож и сановников. Самыми известными учениями той эпохи были даосизм, конфуцианство и фацзя, условно называемое школой законников — легистов. Политические платформы, выдвигавшиеся представителями этих направлений, выражали интересы разных слоев населения. Создателями и проповедниками этих учений выступали как представители высшего света, так и люди незнатные и небогатые. Некоторые из них были выходцами из самых низких слоев общества, даже из среды рабов. Основоположником даосизма считается полубогатый мудрец Лао-Цзы, который жил, по преданию, в VI—V вв. до н. э. Он написал философский

трактат, известный под названием «Дао дэ Цзин» («Книга о Дао и дэ»). Учение, изложенное в этой книге, стало в известной мере выражением пассивного протеста общины против усиления налогового гнёта и разорения. Осуждая богатство, роскошь и знатность, Лао-Цзы выступал против произвола и жестокости правителей, против насилия и войн. Социальным идеалом древнего даосизма был возврат к первобытной общине. Однако наряду со страстным обличением несправедливости и насилия Лао-Цзы проповедовал отказ от борьбы, выдвигая теорию «недеяния», согласно которой человек должен покорно следовать Дао — естественному течению жизни. Эта теория являлась основным принципом социально-этической концепции даосизма. Конфуцианство возникло как этико-политическое учение на рубеже VI-V вв. до н. э. и в дальнейшем получило очень широкое распространение. Его основателем считается проповедник родом из царства Лу — Кун-цзы (Конфуций, как его называют в европейском мире; около 551—479 до н. э.). Конфуцианцы являлись идеологами старой аристократии, оправдывали сложившийся издревле порядок вещей, отрицательно относились к обогащению и возвышению людей незнатных. Согласно учению Конфуция, каждый человек в обществе должен занимать строго определённое место. «Государь должен быть государем, подданный — подданным, отец — отцом, сын — сыном», — говорил Конфуций. Его приверженцы настаивали на незыблемости патриархальных отношений и придавали огромное значение культу предков. Представители третьего направления — фацзя выражали интересы новой знати. Они выступали за установление частной собственности на землю, прекращение междоусобных войн между царствами и настаивали на проведении реформ, соответствующих требованиям времени. Это направление обще-

ственной мысли достигло расцвета в IV—III вв. до н. э. Наиболее выдающимися представителями фацзя были Шан Ян, живший в IV в. до н. э. и Хань Фэй (III в. до н. э.). Легисты создали свою теорию политического и государственного устройства. В их произведениях впервые в истории Китая была выдвинута идея «юридического закона» как орудия государственного управления. В противоположность конфуцианцам, руководствовавшимся древними традициями и обычаями, легисты считали, что в основе управления государством должны лежать строгие и обязательные для всех законы (фа), отвечающие запросам современности. Они были сторонниками создания сильного бюрократического государства. В борьбе за объединение древнего Китая победил именно тот, кто следовал этому учению. Его избрали правители окраинного и наименее просвещённого царства Цинь, охотно воспринявшие идею «сильного царства и слабого народа», абсолютной власти над всей Поднебесной. «Законодательство китайцев настроено на нравственных принципах, а мораль непоколебимо ведётся на священных книгах предков» — пишет Гердер (1, стр. 293). Рассматривая природу власти, господствующей в Китае с древних времен Гердер указывает на деспотический ее характер. «Император китайцев верховный жрец, сын неба, хранитель древних ритуалов, душа, проникающая во все тело человечества» (1, стр. 293). Завершая историографическую общественно-политическую характеристику китайского общества, Гердер так же указывает на ее обособленность от других народов мира. «Вот народ — пишет он — спящий в своем миру, судьба отлучила его от теснящей толпы народов» (1, стр. 293). Вместе с тем, по мнению Гердера именно самобытность, обособленность китайского государства, китайского общества обусловило их устойчивость, жизнеспособность в течение веков, начиная с древ-

нейших времен. В подтверждении этого тезиса Гердер пишет: «Сам по себе строй был достаточно прочным» (1, стр. 293). Как видно из вышеизложенного анализа, предпринятого Гердером относительно общественно-политических отношений Китая, в частности за период становления древнекитайской цивилизации, основные положения анализа общественно-устройства древнего Китая подтверждаются.

Литература

1. Иоганн Готфрид Гердер «Идеи к философии истории человечества» М.1977г. М.: Наука, 1977 г. - 703 с. (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit).
2. История Китая / В.В. Адамчик, М.В. Адамчик, А.Н. Бадан и др. — М., 2005. — С. 17–23.
3. 2. Л.Н.Гумилев «Три Китайских царств» М.2012г М.: Алгоритм, 2012. — 272 с. ISBN 978-5-4438-0095-0
4. Ганчев Петко Возрождающийся гигант. Цивилизация и философия Древнего и современного Китая. БГУ.2006г. / Петко Ганчев; пер. с болг. О. В. Бекасовой. — Минск: БГУ, 2006. — 391 с.

Elnara Buniatova

Historical features of the formation of socio-political system in ancient China

Summary

This article has been devoted to distinctive features of Nasimi's poetry, who is one of the prominent figures of literal and philosophical thought of Azerbaijan. The author deals with formal features of Nasimi's poems, those of linguistic, his way of expressing his mental state, and comprehensively analyses and discusses the poetic expressions of poet's propagandist personality.

Yaponiyanın İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı (ODA)

Afaq Nərimanova

*AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq
İnstitutunun kiçik elmi işçisi*

Yaponiyanın İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı (Japanese Official Development Assistance - ODA) İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropanın yenidən qurulması üçün Amerika yardımı olan Marşal Planı əsasında yaradılmışdır.

Yaponiyanın xarici siyasəti uzun müddət təcrid vəziyyətində idi. Bu da ona modernləşmə yoluna başlamağa, iqtisadi və hərbi-texniki potensialını artırmağa mane olurdu. İqtisadi inkişafa əhəmiyyət verən Yaponiya, xarici siyasətdə yeni bir mərhələyə keçməyə qərar verdi. İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı ilə Yaponiya Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyada öz mövqeyini genişləndirdi və bu bölgəni iqtisadi və siyasi maraqlarının əsas diqqət mərkəzinə çevirdi. Son yüzillikdə Yaponiya Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyada öz mövqeyini genişləndirdi və bu bölgəni iqtisadi və siyasi maraqlarının əsas diqqət mərkəzinə çevirdi. Son yüzillikdə Yaponiya Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyada öz mövqeyini genişləndirdi və bu bölgəni iqtisadi və siyasi maraqlarının əsas diqqət mərkəzinə çevirdi.

Yaponiya üçün, yeni inkişaf imkanları artıq, Koreya müharibəsinin (1950-1953) başladığı dövrdə ortaya çıxdı. Sənaye yeni sifarişlər aldı, yenidən bərpa işləri başladı. Nəticədə Yaponiya inkişaf etməkdə olan ölkələrlə, xüsusilə Asiya ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığın həcmi artırmağa başladı. Bu cür fəaliyyətin nəticəsi olaraq, Yaponiyanın İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı üçün ayrılan vəsaitin həcmi hər il artdı və 1989-cu ildən Yaponiya indiyədək dünyanın ən böyük İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramının (ODA-nın) donoru oldu.

1992-ci ildə İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramının aşağıdakı maddələri ehtiva edən nizamnaməsi hazırlanmışdır:

1. humanitar əməkdaşlığa olan ehtiyac;
2. beynəlxalq icmaların üzvləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin tanınması
3. ətraf mühitin mühafizəsinin təşkili
4. inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlığın zəruriliyi

Yeni minilliyin başlaması ilə Yaponiya hökuməti inkişaf etməkdə olan ölkələrə 10 ildən artıq göstərdiyi rəsmi iqtisadi yardımı tənzimləyən İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramının nizamnaməsini yenidən nəzərdən keçirməyi qərara aldı. Artıq mövcud nizamnamənin qəbulundan bəri dün-

yada çox dəyişikliklər baş vermişdi və XXI əsrin yeni çağırışları - təhlükəsizliyin təhdidi, qeyri-sabit maliyyə problemləri ilə üzləşən inkişaf etməkdə olan ölkələrin qarşısında duran ciddi problemlərin həllinə kömək üçün Yaponiya hökuməti tərəfindən İnkişafa Rəsmi Yardım siyasətinin gücləndirilməsi, onun effektivliyini, şəffaflığını artırmaq istiqamətində ciddi addımlar atmaq zərurəti yarandı. Yaponiya beynəlxalq təşkilatlar və digər ölkələr kimi inkişaf sahəsində əsas vəzifələrdən birini inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sülhün və sabitliyin güclənməsində görürdü.

2003-cü ilin avqustunda Nazirlər Kabineti İRYP-nın milli nizamnaməsinin yeni bir versiyasını qəbul etdi. Nizamnamə global proseslərin dəyişdirilməsi, mövcud qloballaşma tendensiyalarına, inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyaclarına və Milli Rəsmi Yardım Proqramı siyasətinin gücləndirilməsinə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun olaraq yenidən nəzərdən keçirilmişdir:

1. Ətraf mühitin qorunması və texnologiyanın inkişafı tandemdə aparılmalıdır.
2. Hərbi məqsədlər üçün və ya beynəlxalq münaqişələrin gücləndiyi şəraitdə İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramından - ODA-dan istifadə edilməməlidir.
3. Kütləvi qırğın silahlarını alan ölkələrin hərbi xərclərinin tendensiyalarına yaxından diqqət yetirilməlidir.
4. Demokratikləşmə proseslərinin inkişafı və bazar iqtisadiyyatının tətbiqi ilə yanaşı, ölkədə əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Əlbəttə ki, ASEAN ölkələri ilə əməkdaşlıq Yaponiyanın İYRP-nın (ODA) əsas prioritetlərindən biridir. Yaponiyaya ikitərəfli yardımın təxminən 30%-ni ASEAN ölkələri, ASEAN ölkələrinə gələn ikitərəfli yardımın təxminən 60%-ni Yaponiya təmin edir. Yaponiya regionla iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi məsələsini kifayət qədər nəzərə alaraq münasibətləri möhkəmləndirmək və regional bərabərsizlikləri azaltmaq üçün İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramından istifadə etməyə çalışır. 11-12 dekabr, 2003-cü ildə Tokio şəhərində Yaponiya və ASEAN arasında təntənəli zirvə görüşü keçirildi. ASEAN zirvə

toplantısı ASEAN regionu xaricində keçirilən ilk tarixi əhəmiyyətli görüş idi. Bu toplantı ölkə daxilində və xaricində insanlar arasında Yaponiya və ASEAN arasındakı əlaqələrin, əməkdaşlığın (Yaponiya ASEAN inteqrasiyasını gücləndirmək üçün əməkdaşlıq, ASEAN ölkələrinin iqtisadi rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün əməkdaşlıq, terrorizmə, piratlıq və digər transmilli problemlərə qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq) tam inkişafını göstərdi. Yaponiya və ASEAN münasibətlərindəki üç prioritet sahəni açıqladılar. Növbəti üç ildə yardımın miqyasının 1,5 milyard dollar artacağı gözlənilirdi. Eyni dövrdə təxminən 40 min nəfərin iştirakı ilə insan mübadiləsi proqramı nəzərdə tutulurdu. [5]

Əməkdaşlığın genişləndirilməsi nümunəsi olaraq Yaponiyanın Vyetnamla əlaqələrinin inkişafını göstərmək olar. Vyetnam üçün, Yaponiya əsasən, sənayeləşmə proqramlarının həyata keçirilməsi və ölkənin modernləşdirilməsi üçün zəruri olan ticarət, iqtisadi və investisiya əməkdaşlığı sahəsində tərəfdaş kimi önəmlidir. Vyetnam Yüksək texnologiyalar təchizatçısı olan Yaponiyanın İRYP (ODA) reallaşdıracağı ölkələrdən biridir. Vyetnam və Yaponiya arasında ikitərəfli ticarətin həcmi 2008-ci ildə 17 milyard dollar olmuşdur, bu da 40 faiz artım deməkdir. Vyetnamda bu dövrdə qeydiyyatla alınmış birbaşa Yaponiya sərmayəsi də təxminən 17 milyard dollar idi. [1, səh 327] Yaponiya Vyetnama edilən yardımın həcminə görə başqa ölkələr arasında birinci yeri, ticarət tərəfdaşı kimi ikinci, investisiya yatırımı üzrə üçüncü və dördüncü yeri tutur. Beləliklə 2009-cu maliyyə ilində Yaponiyanın İRYP-nin (ODA-nın) ümumi həcmi 145 613 mlyd. yen - 1, 56 mlyd. dollar təşkil etmişdir.

Yaponiya Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri üçün vacib olan sabit inkişafın təminatçısıdır. Qarşılıqlı asılılıq həm də ortaq bir məkanın formalaşmasında (Yaponiya demək olar ki, bütün ASEAN ölkələri və təşkilatın özü ilə azad ticarət zonaları haqqında müqavilələr imzalamışdır) özünü biruzə verirdi. 1997-1998-ci illərdə Asiyanın maliyyə böhranından sonra bölgəyə Yaponiyadan olan yardım (əvvəlki dövrdə resesyon vəziyyətində idi) əvvəlki ilə nisbətən 71% artdı. 1999-cu ildə böhranla üzləşən İndoneziya, təxminən 2,4 milyard dollar əldə etmişdir ki, bu İRYP (ODA) tarixində bir ölkə üçün ayırdığı mütləq rekorddur. Taylanda 1,9 milyard dollar,

Malayziyaya 2,2 milyard dollar, Filippinə isə 1,6 milyard dollar ayrılmışdı. ASEAN üzvü olan ölkələrdən daha böyük bir iqtisadiyyata sahib bir ölkə olaraq seçilən Koreya Respublikasına təxminən 5 milyard dollar yardım ayrılmışdır [3, səh.58].

Əvvəlki illərdə Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinə yapon yardımının böyük hissəsi, 80- 90-cı illərdə regiona göstərilən ümumi Yaponiya yardımının təxminən 75 faizi ASEAN-nın "köhnə" üzvlərinə - İndoneziya, Tayland, Malayziya və Filippinə yönəldilmişdisə, yeni minillikdə əsas diqqət "yeni" üzvlərə - Kamboca, Vyetnam, Myanma və Laosa yönəlmişdir. Yeni minillikdə, Yaponiyanın ASEAN ölkələrinin hər birinin inkişafına yönələn regional layihələrə dəstəyi fərdi şəkildə idi. Cənub-Şərqi Asiya regionunun inkişafına yönəldilmiş İRYP-nin (ODA) tətbiqi bir tərəfdən Yaponiyanın ASEAN ölkələrinin inteqrasiya təşəbbüsünü təşviq etmək, digər tərəfdən Yaponiya şirkətlərinin iqtisadi mənfəəti və Şərqi Asiya birliyinin yaradılması ideyasını həyata keçirməkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ASEAN ölkələrində İRYP-nin (ODA) reallaşmasında əsas diqqəti iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, ASEAN ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafında boşluqların azaldılması, kadr səviyyəsinin yüksəldilməsi və işçilərin peşə bacarıqlarının artırılması, institusional çərçivənin inteqrasiyası və regional maliyyə inteqrasiyasının inkişaf etdirilməsidir. [4, səh. 98-101]

2015-ci ilin avqust ayında Kuala Lumpurda keçirilən ASEAN-Yaponiya nazirlərinin görüşündə əsas razılıqlar təsdiqləndi [9]. Yaponiya tərəfi ASEAN təşkilatının qurulmasına, həmçinin iqtisadi sahədə əməkdaşlığın inkişafına kömək göstərəcəyini vurğuladı. İkitərəfli əlaqələrin inkişafına Yaponiya İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramının böyük töhfəsi qeyd edildi. Yaponiya investisiyaları iki əsas layihəyə - "Yaponiya-Mekonq" və yüksək "keyfiyyətli infrastruktur üzrə əməkdaşlıq" layihələrinə (təxminən 750 milyon yen) qoyulmuşdur.

Siyasi Tədqiqatlar Milli İnstitutunun professoru Otsuki Kaiziro bildirmişdir ki, Yaponiya İRYP sayəsində öz ölkəsini ərzaqla təmin edərək, inkişaf etmiş ölkələrin resurslarından yararlanmağa bildi. Filippində yerləşən Beynəlxalq Düyü İnstitutunun (IRRI) yaranması, yüksək məhsuldarlıq verən düyü növlərinin inkişaf etdirilməsi Yaponiya üçün əhəmiyyətli idi. Beləki, Yaponiya suvar-

ma sistemlərinin inkişafına sərmayələr qoymuşdur. Lakin bu istiqamətdə Yaponiya gələcəkdə İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramının inkişafına, agentlərini yetişdirməyə müvəffəq olarsa, yeni texnologiyalar geniş tətbiq edilər, suvarma və marketinqin inkişafı, investisiyaların artması ilə əlaqədar olaraq nəqliyyat və kommunikasiyalara investisiyaların rentabelliği də artmış olar. [2, səh. 131]

Yaponiya bütün dünyada Yaponiya da daxil olmaqla inkişaf və rifahın təminatında "gələcəyə sərmayə" üzrə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə dünya iqtisadiyyatının balanslı sabit inkişafını reallaşdırmağa can atır. Bu istiqamətdə Yaponiya Hökuməti tərəfindən İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı çərçivəsində həyata keçirilən "Ot kökləri və İnsan təhlükəsizliyi Layihələri üzrə Qrant Yardımı ("G"rant assistance for "G"rass-roots human security "P"rojects - GGP)" kiçik miqyaslı qrant yardım proqramlarından biridir. Bu proqram müxtəlif təşkilatlar, həm qeyri-hökumət təşkilatları, həm də yerli hökumət orqanları tərəfindən təklif olunan layihələrə kömək edir. "Ot Kökləri və İnsan Təhlükəsizliyi Layihələri üzrə Qrant Yardımı" proqramı, böyük inkişaf layihələrinə çevik və sürətli yardım göstərməsi ilə əlaqədar yüksək reyting qazanmışdır. Ot Kökləri və İnsan Təhlükəsizliyi Layihələri üzrə Qrant Yardımı ("G"rant assistance for "G"rass-roots human security "P"rojects - GGP) Yaponiya Hökuməti tərəfindən 1989-cu ildə inkişaf etməkdə olan ölkələrin müxtəlif sosial-iqtisadi ehtiyaclarını qarşılamaq üçün təqdim olunmuşdur. Sözügedən Qrant QHT-lərə, xəstəxanalara, ibtidai məktəblərə və digər gəlir gətirməyən assosiasiyalara inkişafı ilə bağlı layihələrini həyata keçirmələrinə təmənnsiz yardımlar göstərməklə kömək edir. Ot Kökləri və İnsan Təhlükəsizliyi Layihələri üzrə Qrant Yardımının mümkünlüyü hər bir münasib ölkədə Yaponiyanın İnkişafa Rəsmi Yardım proqramının (ODA) yeni əməkdaşlıq vasitələrini təmin edir ki, bu da öz növbəsində kiçik həcmli icmaların inkişafına öz təsirini göstərir. İnkişafa Yardım Proqramının yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələrə deyil, inkişaf etmiş ölkələr də daxil olmaqla bütün beynəlxalq ictimaiyyətə faydası vardır. "Gələcəyə sərmayə qoymaq" ideyası ilə Yaponiya, İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramının tətbiqini davam etdirəcək.

İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı çərçivəsində Yaponiya Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir çox

ölkəsinə, həmçinin keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrinə bazar iqtisadiyyatına keçid, iqtisadi infrastrukturun yenidən qurulması ilə bağlı həyata keçirilən təşəbbüslərin reallaşmasında və ətraf mühit problemlərinin həllində kömək edir. Ot Kökləri və İnsan Təhlükəsizliyi Layihələri üzrə Qrant Yardımının ("G"rant assistance for "G"rass-roots human security "P"rojects) məqsədi bu regionlarda və bütövlükdə Avropada sabitlik və inkişafın qorunması, həmçinin insan hüququ, demokratiya, bazar iqtisadiyyatı, qanunun aliliyi kimi ümumi dəyərlərin ayırd edilməsi əsasında münasibətlərin qurulmasına nail olmaqdır.

"Ot Kökləri və İnsan Təhlükəsizliyi Layihələri üzrə Qrant Yardımı" əsas insan ehtiyaclarını və insan təhlükəsizliyini təmin edən layihələri dəstəkləmək üçün bir proqramdır. Əsas insan ehtiyacları ərzaq, mənzil, təhsil, tibbi müdafiə və digər həyati əhəmiyyətə malik (məsələn, su və qaz təchizatı və s.) tələbatlardır. İnsan təhlükəsizliyinin təminatı həm respublika daxilində, həm də regional səviyyədə insan həyatına və ləyaqətinə təhlükə yaradan müxtəlif amillərin azaldılması, bu təhlükələri azalda bilmək bacarığıdır. [6]

"Ot kökləri" proqramına əsasən qeyri-hökumət təşkilatlarına, xəstəxanalara, ibtidai məktəblərə və digər qeyri-kommersiya təşkilatlarına öz inkişaf layihələrini həyata keçirmək üçün pulsuz maliyyə yardımı verilir. Ot kökləri Proqramının maliyyələşdirmə şərtləri Yaponiyanın İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramı tərəfindən təmin edilir. İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramına pul vəsaitləri Yaponiya vətəndaşlarının vergilərdən ayrıldığı üçün səfirlik hər bir elan edilmiş layihənin fiziki-iqtisadi və iqtisadi səmərəliliyini diqqətlə öyrənir. Hər hansı bir qeyri-kommersiya təşkilatı "Ot kökləri" proqramı çərçivəsində qrant ala bilər. Tələb isə əsas inkişaf layihələrini həyata keçirən qeyri-kommersiya təşkilatı olmasıdır.

2014-2018-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə yenilənmiş dövlət proqramı çərçivəsində hazırda Azərbaycanda bir sıra tədbir və layihələr həyata keçirilməkdədir. Həmçinin, qaz və neft sektorunun modernləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, kənd təsərrüfatı və digər sektorların inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məlumat 2012-ci ilin sonunda qəbul edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" adlı inkişaf

konsepsiyasında qeyd olunmuşdur. Bu konsepsiyada bir sıra milli layihələrin reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

2002-ci ildə Yaponiya ilə Azərbaycan arasında keçirilmiş inkişaf üzrə əməkdaşlığa dair iclasın nəticələrinə əsaslanaraq Yaponiya əsas diqqətini iqtisadi infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və insan resurslarının inkişafı ilə bağlı səylərə yönəltmiş və bu sahədə bir çox layihələr həyata keçirmişdir. 2005-ci ildən başlayaraq gəlir və məşğulluğun artırılması, həmçinin ictimai xidmətin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi və əhali tərəfindən istifadəsinin mümkünlüyünün təmin olunması ilə bağlı məsələlər yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olunmuşdur. Bundan əlavə olaraq, 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər naziri Elmar Məmmədyanovun Yaponiyaya səfəri çərçivəsində keçirilmiş müzakirələrin nəticəsi olaraq Yaponiya tərəfi hazırkı inkişaf üzrə əməkdaşlıq üçün mühüm sayılan alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri daxil olan qala ətraf mühitin qorunması sahəsində səylər göstərməyə başlamışdır.

Yaponiya Hökuməti özünün hər il yenilənən İnkişafa Rəsmi Yardım Proqramına əsasən Azərbaycanda iri həcmli müxtəlif proqramlar həyata keçirir. Yaponiya Hökumətinin Azərbaycan respublikasına İnkişafa Rəsmi Yardımının ümumi məbləği 1.1 milyard ABŞ dolları təşkil edir. 2000-ci ildən bəri Yaponiya Hökuməti Azərbaycanda Ot Kökləri və İnsan Təhlükəsizliyi Layihələri üzrə Qrant Yardımı çərçivəsində ümumi məbləği 16.540.056 ABŞ dolları təşkil edən 195 layihə həyata keçirmişdir. Bu yardım su təchizatı, tibb, təhsil, kənd təsərrüfatı sahələri və ətraf mühitin qorunması ilə bağlı problemlərin həllinə yönəlmiş layihələri maliyyələşdirmişdir. Yaponiya Hökuməti Azərbaycanda yaşayan insanların ilkin ehtiyaclarını qarşılaya biləcək inkişaf layihələri üçün "Ot Kökləri Layihələri üzrə Qrant Yardımı (GGP)" təklif edir. 2000-ci ildən bəri sözügedən yardım, bələdiyyələr, tibbi müəssisələr və QHTlər tərəfindən təqdim olunan Azərbaycan xalqının yaşayış standartlarını yaxşılaşdırmağa xidmət edən 199 layihəni əhatə etmişdir. Sözügedən layihələr yoxsulluğun aradan qaldırılması, sosial müdafiə, infrastruktur, ictimai səhiyyə və gəlirin artırılması sahələrində həyata keçirilmişdir. Həyata keçirilmiş layihələr üzrə ümumi məbləğ 16.951.735 ABŞ dollarına çatmışdır. [7]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Вьетнам в условиях глобального финансово-экономического кризиса (некоторые аспекты внутренней и внешней политики 2008–2009 гг.) Н Мурашева Г.Ф Политическое и экономическое развитие отдельных стран. сәh. 327
2. Официальная помощь развитию Японии в странах АСЕАН. Л.О. Конопьянова Вестник Томского государственного университета. 2018. № 426. С. 130–132.
3. Ковригин Е.Б. Япония–АСЕАН: эволюция официальной помощи развитию // Пространственная экономика. 2014. № 2. С. 58.
4. Япония в Азии: Параметры сотрудничества / Рук. проекта Молодякова Э.В. - М. : АИРО–XXI, 2013. С. 98-101.
5. Japan's ODA White paper 2003 Section 2. Principle of ODA Implementation..URL: http://www.mofa.go.jp/policy/oda/white/2003/part1_2_2.html#sh_1 (дата обращения: 14.03.2017).
6. <https://www.mofa.go.jp/files/000123711.pdf>
7. Grant Assistance for Grass-Roots Human Security Projects <https://www.az.emb-japan.go.jp/001az.html>

Afag Narimanova

Japanese Official Development Assistance Summary

The Japanese Official Development Assistance (ODA) was created based on the Marshall Plan, which is a US aid to Europe's reconstruction after the Second World War. In the ASEAN countries, the Development Assistance Program (ODA) focuses on the modernization of the economy, reducing the gap in socio-economic development of the ASEAN countries, raising the staffing level and enhancing the employees' professional skills, integrating the institutional framework and promoting regional financial integration. Japan is eager to pursue a balanced sustainable development of the world economy in order to develop co-operation on "investing in the future" in the development and prosperity, including Japan, all over the world. Japan's Development Assistance Program (ODA) has made a significant contribution to the develop-

Qloballaşma şəraitində Cənubi Koreyanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf xüsusiyyətləri

Ceyhun Mürşüdzadə

AMEA akad. Z.M Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutunun əməkdaşı

Giriş. Məlum olduğu kimi, Cənubi Koreya, 1950-ci illərin ortalarında Pxoan Döyüşünün dağıntılarından çıxaraq sürətli və yüksək səviyyəli iqtisadi inkişafa, OECD və G20-nin üzvlüyünə nail oldu. 2009-cu ildə Cənubi Koreya həm də OECD-nin İnkişaf üzrə Yardım Komitəsinə (DAC) qoşuldu. Cənubi Koreya iqtisadiyyatı ixracata yönəldilmiş məhsulları (İT elektronika, avtomobil, gəmilər, polad və tekstil kimi məhsulları) istehsal edir, bu da onun ÜDM-in 50 faizini təşkil edir. İndi Cənubi Koreya dünyanın ən böyük 15 iqtisadi cəhətdən qüdrətli ölkələr sırasındadır böyük ixracatçılarından biridir. Bu siyahıda Böyük Britaniya, Kanada və Rusiyadan qabaq yerləşən Cənubi Koreya 9-cu yerdədir [1].

Bəs dünyada baş verən ümumbəşəri proseslər, o cümlədən qloballaşma bu ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni inkişafına necə təsir edir? Cənubi Koreyanın qüdrətli ölkə olaraq dünya nizamında, burada formalaşan siyasi müvazinətdə tutduğu yerə qloballaşma prosesləri necə təsir edir? Cənubi Koreyada yarandığı gündən dövlət idarəçilik strukturlarının formalaşması uğurlu olmuşdur. Əsas strateji partnyor kimi özünə Yaponiyamı seçmişdir. Yapon və ABŞ kapitalı və texnologiyalarından istifadə edən ölkə uğurlu addımları atmaqda davam edir. Xırda və orta biznes sahələrinin inkişafı ilə yanaşı burada həm də yüksək texnologiyalar, elektronika əsasında müasir sənaye sahələri

formalaşmış inkişaf edir. Texnoloji potensial ilə yanaşı həm də sosial kapital, yəni təhsil sistemi, elm sahələri inkişaf etdirilir [2, c.62-63].

Nəticədə, qlobal böhrana baxmayaraq, Cənubi Koreyanın iqtisadiyyatı 2010-cu ilin birinci yarısında 7,6 faiz artdı. Koreya Bankından olan məlumatlar göstərir ki, bu göstərici 2000-ci ilin birinci yarısı ilə müqayisədə 10,8% çoxdur. Koreya, qlobal tənəzzül vəziyyətinə baxmayaraq, bir çox humanitar sahələrə, o cümlədən təhsilə xərclərin artırılmasına davam edən sənaye ölkələrindən biridir. ABŞ, Böyük Britaniya və İrlandiyaya nisbətdəburada büdcə əhəmiyyətli kəsintilərə uğramamışdır. Ümumiyyətlə, Cənubi Koreya təhsil ilə bağlı yaratdığı inkişaf modeli, onun əsasında ali təhsili fərdi praktiki ehtiyaclara uyğunlaşdırılması siyasəti baxımından Şərqi Asiya üçün nümunəvi model sayılır. Koreyalıların bir çoxu idarə elitası sıralarına keçə bilirlər [1].

Qloballaşma və onun müsbət təsirləri. Bildiyimiz kimi, qloballaşma dünyada inteqrasiya, yəni bütövləşmə, yaxınlaşma prosesləri bildirən bir anlayışdır. Aydındır ki, burada həm də qarşılıqlı asılılıq nəzərdə tutulur. Bu barədə hələ O.Toffler, Roma klubunun nümayəndələri, İ.Vallersteyn, J.Attali dəfələrlə yazmış, problemə öz münasibətini bildirmişlər [3; 4]. Cənubi Koreya burada formalaşan neqativ və pozitiv meyillərindən öz xeyrinə istifadə etməyə çalışır və müəyyən uğurlar qazanmışdır. İlk növbədə bu ölkənin bölgə səviyyəsində aparılan siyasətin dünyanın qalan hissəsi ilə bir araya gətirməsi bacarığıdır.

Dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrinin milli iqtisadi strukturlarını əhatə edən proseslərin genişliyi və dərinliyi bizim XX əsrin sonunda dünya iqtisadi qloballaşma dövrünə daxil olduğunu göstərir. Bu günə qədər onun mahiyyətini müəyyənləşdirmək üçün bir çox cəhdlər edilmişdir. Ən qısa nəzəri tərifinə görə qloballaşma, iqtisadiyyatın beynəlxalqlaşdırılmasının ən yüksək mərhələsi kimi xarakterizə edilə bilər.

Daha spesifik olaraq, qloballaşma ümumiyyətlə malların, xidmətlərin, kapitalın, texnologiyaların, informasiya və əmək resurslarının ölkələrarası hərəkəti deməkdir; bazarların ərazi və institusional inteqrasiyası; qlobal problemlərin həlli (ətraf mühitin deqradasiyası, əhalinin həddən artıq artması, terrorizm, narkomaniya və s.) yollarının axtarılması və s.

Bu, getdikcə artmaqda olan birləşmə tendensiyaları müxtəlif səviyyələrdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarında və inkişaf xüsusiyyətlərində fərqlənir.

Belə bir misal gətirmək olar: 1997-ci ilin noyabr ayında baş verən iqtisadi böhran nəticəsində Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF) 1997-ci ilin dekabrında rekord bir məbləği, 58 milyard dollarlıq paketi Cənubi Koreyanın yenidənqurma prosesinin həyata keçirilməsi üçün ayırdı. Hökumət tərəfindən Struktur Tənzimləmə Proqramı əsasında islahatlar həyata keçirildi. Hökumətin yenidən qurulması proqramları arasında maliyyə və bank sektoru, fond bazarının açılması, bazar yönümlü iqtisadiyyatın inkişafı olmuşdur.

Cənubi Koreyada təhsildə qloballaşma şəraitində həm etnosentrik, həm də beynəlmilləşmə pro-

sesləri müşahidə olunur. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, burada makroiqtisadi siyasətinə aid bir neçə xətti göstərmək olar: özəlləşdirmə, ticarətin liberallaşdırılması, əmək bazarının formalaşması və hökumətin müdaxiləsinin tədricən azaldılması və ya aradan qaldırılması [1].

Məqsəd şəffaf korporativ idarəetmə, ehtiyatlı maliyyə idarəçiliyi, kooperativ əmək münasibətləri və səmərəli hökumət idarəsidir. Kim De Jung, 1998-ci ildə iqtisadi böhranı aradan qaldırmaq üçün bu prosesə rəhbərlik etdi. O, gələcəyin yeni bir dövlət modelini elan etdi. Vətənpərvərlik şüarı irəli sürdü: yaşamaq üçün sosial-iqtisadi həyatı yenidən qurmaq lazımdır. "Millətin qurtuluşu" adlı ümumdövlət kampaniyası ictimaiyyət tərəfindən birmənalı dəstəkləndi, hər bir vətəndaş bacardığı kimi maddi yardım göstərirdi. Nəticədə Cənubi Koreyanın iqtisadiyyatı ildən ilə artdı, Cənubi Koreya bütün borclarını 2001-ci ilin avqustuna qədər, göstərilən müddətdən iki il 10 ay əvvəl ödəyib [6].

Nəticədə Cənubi Koreya öz iqtisadi suverenliyini bərpa etdi. (Ümumiyyətlə, Asiya maliyyə böhranından sonra (1997-98), neoliberal bazar prinsipli iqtisadi qloballaşma Cənubi Koreya iqtisadiyyatının və sosial sisteminin yenidən qurulmasına səbəb oldu. Nəticədə ali təhsil siyasətində real dəyişikliklərə gətirib çıxardı. İqtisadi qloballaşmanın siyasəti 20 il davam edən hərbi rejimlərdən (1961-1992) sonra ilk vətəndaş hökumət dövründə qloballaşma mövzusunda böyük diqqət yetirməyə başladı. Belə ki, sərhədsiz transmilli iqtisadiyyatın inkişafı, İKT-də yeni inqilab və fasiləsiz təhsil istiqamətində işlər aparıldı. (Kim Young Sam 1996: 7- 16). Milli fikirdə qloballaşma şəra-

itində strateji hədəflərin seçilməsi olduqca vacib idi. Hökumət Cənubi Koreyanın beynəlxalq imicinin və onun beynəlxalq ünsiyyət səviyyəsinin yaxşılaşdırılması yollarını axtarırdı. Görülən işlərin nəticəsi Koreyanın xarici mövqeyinin gücləndirilməsi idi. Yaponiyadan sonra ikinci Asiya milləti kimi, 1996-cı ildə OECD üzvü oldu. Hökumət artıq azad bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün əvvəllər dövlət tərəfindən idarə olunan və qorunan iqtisadiyyatın əvvəlki modelini islah etməyə hazır idi [7].

Həm də qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Koreyanın nüvə sənayesi son bir neçə ildə rəqabət bazarında əhəmiyyətli bir oyunçu kimi özünü təqdim etdi. Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri üçün 20 milyard dollarlıq nüvə reaktorlarının tikilməsini və onların işlədilməsinin təmin edilməsini ən böyük nailiyyət kimi qiymətləndirmək olar. Yeni nüvə stansiyaları da tikilməkdədir [5].

Qloballaşma Cənubi Koreya iqtisadiyyatına böyük təsir göstərmişdir. Görünür, qloballaşma Koreya Respublikasının rifahı üçün əsas amil rolunu oynamışdır. Cənubi Koreya, ixrac artımına və global iqtisadiyyata qatılmağa əsaslanan iqtisadi strategiya sayəsində xeyli işlər görmüşdür.

Koreyada 1996-cı ildən etibarən ixrac dəyərinin həcmi 4,3 dəfə artaraq 2012-ci ildə 552,6 milyard dollar təşkil edib ki, bu da ölkənin dünyanın 6-cı ən böyük ixracatçısı olmasından xəbər verir. Müasir Cənubi Koreya müxtəlif sənaye, əyləncə və musiqi, yüksək texnologiyalar və avtomobil sənayesi sahələrində liderdir.

Texnologiyalara gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Koreyanın "Samsung" şirkəti ölkənin bütün dünyadakı tərəfdaşlıqları ilə qloballaşma prosesində

böyük rol oynayır. Koreya iqtisadiyyatının qiymətləndirmələrinə görə, "Samsung Electronics"-in gəliri ölkənin otuz ən böyük korporasiyası tərəfindən 2010-cu ildə əldə edilən xalis gəlirin üçdə birini təşkil etmişdir. Bundan əlavə, elektronika sənayesinin lideri olan Cənubi Koreyanın fond bazarında kapitalaşdırılması bölgədəki digər 9 inkişaf etmiş ölkələrin şirkətlərinin ümumi dəyərinə bərabərdir.

Cənubi Koreyanın qloballaşma şəraitində sürətlə inkişafının digər əsas sahəsi avtomobil sənayesidir. 2011-ci ildə Hyundai Motor Co. ən böyük Asiya avtomobil istehsalçısı kimi Toyotadan üstün oldu.

Qloballaşma şəraitində inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olan yalnız Koreya şirkətləri deyil. Koreya mədəniyyətinin xaricdə yayılması və Koreya dalğası kimi tanınan böyük bir hərəkət də var. Ötən illərdə Koreyanın pop mədəniyyəti bütün dünyada yayılmışdır. "Korean Wave" termini Koreya pop mədəniyyətinin artan populyarlığını təsvir etmək üçün istifadə edilir. Koreya hökuməti bu milli fenomenin üstünlüklərini tam olaraq tanıyıb və Koreya pop mədəniyyətinin ixracında Koreya media sənayesinə kömək etməyə çalışır. Bu global genişlənmə Cənubi Koreyanın və onun iqtisadiyyatının milli imicinin güclənməsinə və hətta ictimai diplomatiyasına bir vasitə olmasına səbəb oldu [9].

Qloballaşma və beynəlxalq ticarət. İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş (GATT) və Dünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) çərçivəsində səkkiz çöxtərəfli müqavilələr Sovet İttifaqının dağılması ilə bir yerdə dünya miqyasında ticarətin liberallaşdırılmasına ciddi təsir göstərmişdir. Bundan başqa, Cənubi Koreya da daxil olmaqla, bir çox ölkələr öz maneələ-

rini fəth edərək bazarlarını birtərəfli olaraq və ya imtiyazlı ticarət sazişləri vasitəsilə açdılar.

Rabitə və nəqliyyat texnologiyalarının sürətli inkişafı bu prosesə böyük bir töhfə vermişdir. Nəticədə dünya iqtisadi inteqrasiyasının sürəti getdikcə artır.

Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ticarətin aparılması Cənubi Koreya iqtisadiyyatına 90 milyard dollardan 100 milyard dollara, adambaşına təxminən \$ 2,000 əlavə gəlir gətirmişdir. Cənubi Koreya və onun iqtisadi tərəfdaşları arasında qalan ticarət və investisiya maneələri aradan qaldırılsa gəlirlər daha da artacaq. Əyani olaraq elə də olur [10].

Hesab olunur ki, Cənubi Koreya iqtisadiyyatı inkişaf etməkdə olan dünya ilə müqayisədə müvəffəqiyyətli olmuşdur. Çoxsaylı analitiklər göstərir ki, bu müvəffəqiyyətin sirri dövlətin və bazarın ədalətli bir modelidir. Həm də dövlətin və bazarın bir-birinə qovuşması əsasən 1980-ci illərin əvvəllərindən etibarən liberalizmə doğru inkişafı ilə başlamışdır; nəticədə əmək bazarında və sosial siyasətdə özünü bildirdi. Liberallaşma prosesində 1997/98-ci illərdəki maliyyə böhranı şübhəsiz ki, sonrakı illərdə əmək bazarına və sosial siyasətə dərin təsir göstərmişdir. Bu dövrdə Cənubi Koreya iqtisadiyyatında liberalləşdirəlmə siyasəti, makroiqtisadi sahələri və əmək bazarının inkişafı və sosial siyasət arasındakı əlaqələr nəzərdən keçirilirdi [11].

Cənubi Koreya bu gün Asiyanın dördüncü böyük və dünyanın 15-ci ən böyük iqtisadiyyatına malikdir və dünyanın 9-cu ən böyük ticarət ölkəsidir. Cənubi Koreya müəyyən məhsullarla dünya bazarlarının üçdə ikisini tam təmin etməklə qlobal azad ticarət mərkəzinə çevrilmişdir [12].

Qloballaşma Cənubi Koreyanın inkişafı və iqtisadi uğuru üçün böyük bir amil olmuşdur. Müasir Cənubi Koreya texnologiya və avtomobillərdən tutmuş musiqi və əyləncələrə qədər bir çox sənaye sahələrinin lideridir. Cənubi Koreya indi yüksək sürətli kommunikasiya şəbəkəsinə malik infrastrukturunu başa çatdırmaq üzrədir.

Bu şirkətlər xaricdə böyük müvəffəqiyyətlərini sübut etsə də, burada, daxili bazarda qloballaşma hələ tam potensiala nail olmamışdır. Beynəlxalq rəqabətin yerli biznesə böyük zərər və rəəyi barədə şübhə var. Belə fikir var ki, hətta Koreya şirkətləri qlobal standartlara uyğun deyil və xarici markalarla rəqabətdə çətinlik çəkəcək.

Cənubi Koreya qloballaşma haqqında nə düşünür? Dünyada heç kim Koreya Respublikası, yəni Çin ilə Yaponiya arasındakı Şərqi Asiyada yerləşən Cənubi Koreyanın bu qədər sürətlə artacağını düşünmürdü. Ölkə Koreya Müharibəsi (1950-1953) tərəfindən dağıdılandan sonra iki ayrı ölkəyə - Şimali və Cənubi Koreyalara bölündü. O zaman Cənubi Koreyada heç bir infrastruktur yox idi. 1953-cü ildə Cənubi Koreyanın adambaşına düşən gəliri yalnız 67 dollar idi.

İndi Cənubi Koreya planlı və ticarət yönümlü iqtisadi siyasətinə əsaslanaraq, sürətli iqtisadi artımı ilə seçilir. Son dövrdə baş verən maliyyə böhranı BRIC ölkələrinə (Braziliya, Rusiya, Hindistan və Çin) zərər vursa da, Cənubi Koreya 2009-cu ildə dünyada ən böyüklərdən birinə, 15-ci iqtisadiyyata sahib olmuşdur.

Cənubi Koreya beynəlxalq aləmdə iqtisadi mənada çox sürətli bir şəkildə statusunu dəyişdirdi. Eyni zamanda Cənubi Ko-

reya hələ də bir çox çətinliklərlə üzləşir. Ətraf mühitin müdafiəsi ilə bağlı müqavilələrdə iştirak etmək və inkişaf etməkdə olan ölkələrə kömək etmək kimi, qlobal standartların tələblərinə cavab verən məhsulun buraxılmasında onun rolunu genişləndirmək lazımdır. Bundan əlavə, Şimali Koreya da böyük bir problemdir.

Qloballaşma dövründə ticarət sahəsinin modernləşdirilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. İslahatların həyata keçirilməsi işində Cənubi Koreyalı biznes strukturunu və qlobal iqtisadiyyatda ölkənin ixtisaslaşmasını müəyyənləşdirən daha açıq və dövlətdən müstəqil olan biznes qruplarına çevrilməsində köməklik göstərən Samsung, Hyundai, LG kimi şirkətlər olmuşlar. Xidmətlərin ümumi istehlak qiymətləri indeksində 55%-i təşkil etdiyini nəzərə alaraq, iqtisadiyyatın bu sektorunda olan qiymətlərin hərəkəti inflyasiya səviyyəsini əsasən müəyyənləşdirir.

Xidmət sektorunda aşağı qiymət dinamikası (və ya onların azalması) hökumət və tibb, elektrik, mobil rabitə daxil olmaqla, böyük biznesdən soruşulduğunu vurğulamaq lazımdır. Bu KOBİ'lərin qiymət siyasətinin əhatəsini müəyyənləşdirdi.

Daimi olaraq baş verən təbii fəlakətlərin səbəb olduğu ortaya çıxan ərzaq qiymətləri şoklarının fonunda xidmət qiymətlərinin orta artımı, inflyasiyanın ümumi səviyyəsini məhdudlaşdırmış və ölkədə iqtisadi vəziyyətin ciddi şəkildə yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur.

Nəticə. Beləliklə, Cənubi Koreya həm regional, həm də qlobal inteqrasiyasının bir nümunəsidir. Ölkə dünya inteqrasiyası prosesində mühüm strateji oyun-

çudur, bu da ticarət, digər çoxtərəfli təşviq səylərinə böyük təsiri ilə bağlıdır. Hazırda Cənubi Koreya 45 ölkə ilə səkkiz sərbəst ticarət razılaşması imzalayıb və 13 dövlətlə, o cümlədən Çin ilə səkkiz saziş üzərində danışıqlar aparır.

Qərbi ölkələri ilə Koreya ticarət əlaqələri əsasən ABŞ və Avropa Birliyi ilə iqtisadi əməkdaşlığı əhatə edir. Koreya həmçinin, Dünya Ticarət Sazişi, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri Assosiasiyası (ASEAN), Asiya-Sakit okean İqtisadi Əməkdaşlıq (APEC) və s. kimi beynəlxalq təşkilatların üzvüdür.

Bu günün proqnozlarına görə, daxili və xarici şərait əlverişli olsa, Cənubi Koreya iqtisadiyyatı orta sürətlə artmağını davam edəcək. Eyni zamanda ölkənin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən istehlak kreditləri ilə bağlı narahatlıqlar mövcuddur. Burada eyni zamanda daxili istehlakın zəifləməsi və aşağı olması nəzərə alınır.

Beynəlxalq iqtisadi qeyri-müəyyənlik şəraitində inflyasiyanın aşağı olması, daxili istehlakın zəifləməsi xarici investisiyaların əhəmiyyətli bir rol oynadığı geniş makroiqtisadi siyasətinin reallaşmasına ehtiyac var. Eyni zamanda, maliyyə və büdcə siyasəti Koreyada yüksək artım tempinin qorunması üçün iqtisadi fəaliyyətini yüksək səviyyədə saxlamağa və stimullaşdırmağa təkan verməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Kim, T. (2011) Globalization and Higher Education in South Korea – towards ethnocentric internationalization or global commercialization of higher education? In King, R., Marginson, S. and Naidoo, R. (eds).

Handbook of Globalization and Higher Education, pp. 286-305

2. Самигуллини А.А. Реалии и перспективы развития экономики Южной Кореи // Казанский вестник молодых ученых. 2018, № 2(5), том 2

3. Wallerstein I. The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York, 1974, pp.18-80

4. Аттали Ж. Карл Маркс. Мировой дух. М., 2008.

5. Stephen Ranger. The Impact of Globalization on South Korea's Nuclear Industry and its Strategic Choices // ECIPE, October 2016

8. Alexander Kamyshev. Globalization Case Study: South Korea // <https://www.ukessays.com>

9. What South Korea Thinks About Globalization // <https://www.globalization101.org>

10. The Payoff to South Korea from Globalization // <http://keia.org/publication/>

11. Jong-I You. South Korea: Economic and Social

Consequences of Globalization // <https://www.oxfordscholarship.com/view>

12. Lance Taylor. External Liberalization, Economic Performance and Social Policy // Published to Oxford Scholarship Online: September 2007

13. Barry K. Gills and Dong-Sook S. Gills. South Korea and globalization: the rise to globalism? // Asian Perspective, Vol. 23, No. 4, Special Issue on Globalization in East Asia (1999), pp. 199-228

14. James Dixon. Korea's embrace of globalization // <http://www.koreatimes.co.kr>

15. Globalization and the Korean peninsula: effects of globalization on identities and the relationship between North and South Korea // A Thesis submitted to the faculty of San Francisco State University In partial fulfillment of the requirements for the Degree // <https://pdfs.semanticscholar.org>

Jeyhun Murshudzade

Features of social-economic and cultural development of South Korea in the conditions of globalization

Summary

This article describes the strategic position of South Korea, its socio-economic and political priorities in the modern globalizing world. Based on facts and documents, it is argued that South Korea has achieved significant success in the fields of education and science, industrial and agricultural development, and international trade since the 1960s and strengthened its position here. It is shown that South Korea, above all, has combined policy and technology in international trade to achieve economic growth. Thus, it strengthens its future economic potential. It can be assumed that South Korea, which uses various methodologies and projects, can make significant profits and can generate significant revenues from extensive commercial ties with the global economy. For this, the education system plays the role of the basis. Huge expenditures on education, a national model of education yield positive results, and professionals prepared for all spheres of life contribute to the progressive development of the state.

Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinə dair uğurlu bir əsər

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi mədəni siyasətin başlıca məqsədi milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsidir. Bunun həyata keçirilməsində türk xalqları ilə qurulan mədəni və ədəbi əlaqələr mühüm əhəmiyyətə malikdir. Soy-kök, dil və din, adət-ənənələrin ortaqlığı türk xalqlarının bədii ədəbiyyatında öz əksini tapdığı üçün ədəbi əlaqələr inkişaf etməkdədir. Ədəbi əlaqələrin bədii tərcümə, bədii təsir və digər sahələri məhz xalqlarımızın ortaq dəyərlərinin qorunmasına xidmət edir.

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan etibarən günümüzə qədərki dövrü Azərbaycan Respublikasının dünyaya açılması və türk xalqlarının inteqrasiyası baxımından xüsusi dövr kimi qiymətləndirə bilərik. Mərkəzi Asiya ölkələri, o cümlədən Özbəkistan Respublikası ilə qurulan hərtərəfli əlaqələr, ictimai-siyasi, iqtisadi və digər əlaqələrlə yanaşı mədəni-ədəbi əlaqələrin də sürətlə inkişaf etməsinə səbəb oldu. 1993-cü ildə yenidən dövlətimizin rəhbəri seçilən ümummilli lider Heydər Əliyev mədəniyyət sahəsindəki müasir durumu dərinlən təhlil edərək türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasına, Mərkəzi Asiya ölkələri ilə qurulan əlaqələrə xüsusi diqqət yetirir, bu əlaqələrin öyrənilməsinə həssaslıqla yanaşır.

Milli-mənəvi dəyərləri, elmin və ədəbiyyatın mütərəqqi nailiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının mədəni siyasətinin başlıca amillərinə çevirən Heydər Əliyev Mərkəzi Asiya, eləcə də Özbəkistan Respublikası ilə ədəbi-mədəni əlaqələrin, müzakirələrin, yaradıcılıq gö-

mızın ədəbiyyatında və qurduqları ədəbi əlaqələrində tarixi zərurətə əsaslanaraq geniş miqyaslı, daha əhatəli milli mahiyyət daşıdı. Sovetlər Birliyinin əsarətindən qurtulan xalqlarımızın ədəbi əlaqələri hər hansı qadağalar olmadan, yaradıcı insanların bədii təfəkküründə obrazlaşan tarixilik, millilik əsasında inkişaf etməkdədir.

Ədəbi əlaqələrin öyrənilməsi bu əlaqələrin qurulması qədər mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki bu əlaqələrin öyrənilməsi ədəbi əməkdaşlıqların gələcək inkişaf və perspektivlərini yaradacaq qədər zəruri məsələdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələri folklorlardan üzübəri inkişaf etmişdir. Böyük Əlişir Nəvainin yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında geniş araşdırılmış, bu istiqamətdə böyük alimlər yetiş-

miş, dəyərli əsərlər qələmə alınmışdır. Akademik Həmid Araslının, professorlar Mirzəağa Quluzadənin, Cənnət Nağıyevanın, Xəlil Rza Ulutürkün və digər böyük özbəkşünas alimlərin qələmə aldıkları əsərlər özbək ədəbiyyatının Azərbaycanda öyrənilməsinə aid gələcək araşdırmalara yol açan qiymətli məxəzlərdir.

Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələrinin dövr və mərhələləri, aktual problemləri müxtəlif aspektlərdən öyrənilmişdir.

rüşlərinin, festivalların, görkəmli şəxsiyyətlərin yubileylərinin geniş miqyasda keçirilməsinə, ədəbiyyat və incəsənət, poeziya günlərinin, elmi əlaqələrin ortaq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri yönündə qurulub inkişaf etdirilməsinə böyük təkan verdi.

Tarixi folklor ədəbiyyatına söykənən, müxtəlif dövrləri, mərhələləri arxada qoyan Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələri müstəqillik dövründə xüsusilə inkişaf etdi. Bu inkişaf eyni siyasi vəziyyəti yaşayan xalqları-

Müstəqillik dövrünün ədəbi əlaqələri isə ilk dəfə akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun “Mərkəzi Asiya ölkələri” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təranə Həşimova tərəfindən “Milli-ideoloji məsələlər kontekstində Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri” monoqrafiyasında araşdırılmışdır. Müəllifin 2004-cü ildə nəşr olunan, Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbi əlaqələrindən bəhs edən “Poeziya körpüsü” adlı kitabı, eyni zamanda “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və Mərkəzi Asiya xalqları poeziyası”(Özbək və türkmən ədəbiyyatları əsasında) filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi adı almaq üçün müdafiə etdiyi dissertasiya işi Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbi əlaqələrini əhatəli şəkildə öyrəndiyinin göstəriciləridir. Araşdırıcının uzun illər Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbi əlaqələrini müxtəlif istiqamətlərdən öyrənməsi, mütəmadi olaraq bu mövzuda Azərbaycanda və digər ölkələrdə elmi məqalələr dərc etdirməsi, beynəlxalq simpoziumlarda məruzələr etməsi bu sahəyə lazımı qədər bələd olduğunu göstərir. Təqdirəlayiq haldır ki, xalqlarımızın ədəbi əlaqələrində müstəsna fəaliyyətinə görə T. Həşimova 2018-ci ildə Özbəkistan Respublikası, Daşkənd Pedaqoji Universiteti və Özbəkistan-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti tərəfindən fəxri diploma layiq görülmüşdür.

Müstəqil respublikamızın ədəbi əlaqələrini, bu əlaqələrdə milli inkişaf xüsusiyyətlərini araşdıran T. Həşimovanın dörd

fəsildən, on iki bölmədən ibarət monoqrafiyası elmi-nəzəri dəyəri, aktuallığı baxımından əhəmiyyətlidir. Zəngin tarixə malik Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələrini çoxsaylı faktlar və materiallar əsasında araşdırma obyektinə çevirən alim, müasir Azərbaycan və özbək poeziyalarının ortaq xüsusiyyətlərini, qarşılıqlı bədii tərcümə problemlərini, müstəqillik dövründə Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbiyyatlarının nəzəri-tipoloji (komparativistik) müqayisəsini, müstəqillik dövründə qarşılıqlı ədəbi nəşrləri və digər elmi-ədəbi məsələləri diqqət elmi-ədəbi məsələləri diqqət heç bir ədəbi hadisəni nəzərdən qaçırmamağa, müstəqillik dövrünün zəngin ədəbi əlaqələrinin bütün məsələlərini əhatə etməyə çalışır. Faktların zənginliyi minillik ədəbi-tarixi ənənələri olan xalqlarımızın müasir ədəbi əlaqələrinin geniş və hərtərəfli tədqiqinə imkan verir və T. Həşimova bu faktlardan elmi-ədəbi təhlil və müqayisələrdə uğurlu bir şəkildə istifadə edir. Müəllif haqlı olaraq ədəbi əlaqələr tarixinə müraciət edir və bu istiqamətdə müasir dövrlə əlaqələr qura bilir. “Müasir Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələri tarixi”, “Özbək ədəbiyyatının cədidçilik dövründə milli ədəbiyyatların ortaq xüsusiyyətləri”, “Azərbaycan və özbək ədəbiyyatında Əmir Teymur obrazı”, “Erkin Vahidovun və Xəlil Rza Ulutürkün yaradıcılığında milli özünüdərk bədii təəcəssümü”, “Müasir Azərbaycan və özbək şeirində ana dili mövzusu; Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bədii təsir

məsələləri kontekstində”, “Müstəqil özbək xalqının şeirində yenilənmə; Azərbaycan və özbək şeirinin mövzu və ideya qarşılaşdırması”, “Özbək nəsrində milli təfəkkürün səciyyəsi”, “Milli şüurun inkişafı; Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbi əlaqələrində qarşılıqlı nəşrlər”, “Müasir Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələrinin qarşılıqlı öyrənilməsi”, “Müasir Azərbaycan və özbək poeziyalarının xüsusiyyətləri (Saodat Muhammedova yaradıcılığı)” başlıqlı fəsil və bölmələrdə hər iki müstəqil respublikanın ədəbiyyatlarının nəzəri-müqayisəli təhlili aparılır, mövzu və ideya paralelləri, ortaq inkişaf xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir, yazıçı və şairlərin əsərlərinin üslub və ümumi inkişaf xüsusiyyətləri əsərlərin milli təfəkkürün formalaşmasında rolu müstəvisində tədqiq olunur.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təranə Həşimovanın “Milli ideoloji məsələlər kontekstində Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri” monoqrafiyası müasir özbək ədəbiyyatının öyrənilməsi, türk xalqlarının inteqrasiyası baxımından, ədəbi əlaqələrin ortaq və milli inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyənləşməsi istiqamətində yeni və uğurlu bir əsər, müstəqil respublikalarımızın ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsində mühüm elmi nailiyyətdir.

Gövhər Baxşəliyeva,
Milli Məclisin deputatı ,
AMEA akad. Z.M.Bünyadov
adına Şərqsünaslıq
İnstitutunun direktoru,
akademik

“Şərqi ilk demokratik respublikası” mövzusunda Elmi Konfransın materialları

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutunda Azərbaycan Demokratik Respublikasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Şərqi ilk demokratik respublikası” mövzusunda Elmi Konfransın materialları dərc olunub.

Təqdim edilən məruzələr sırasında AMEA-nın vitse prezidenti, Milli Məclisin deputatı, akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində maarifçilik hərəkatı və müasir dövr”, AMEA-nın İctimai Elmlər bölməsinin akademik katibi, akademik Nərgiz Axundovanın “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müasir Azərbaycanın sələfidir”, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutunun direktoru, Milli Məclisin deputatı, akademik Gövhər Baxşəliyevanın “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir əsrlik yubileyinə dəyərli töhfə”, Milli Məclisin deputatı, tarix üzrə elmlər doktoru Fəzail İbrahimlinin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100”, Şərqişünaslıq İnstitutunun Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsinin müdiri, iqtisadiyyat üzrə elmlər doktoru Dünyamalı Vəliyevin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi və maliyyə siyasəti”, Şərqişünaslıq İnstitutunun İran tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Vidadi Mudtafayevin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti–İran münasibətlərinin ideoloji “problemləri” və digər məruzələrin mətnləri yer alıb.

Şəmsi Pənahoğlu. Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin türkçə əsərləri

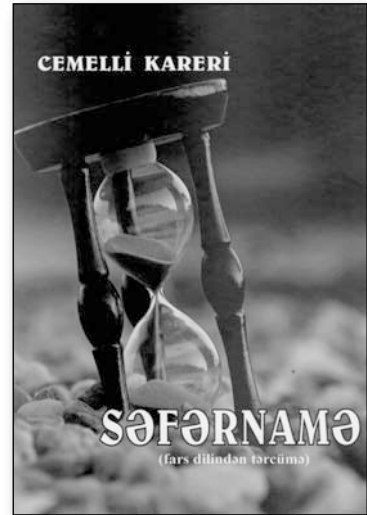
AMEA akademik Ziya Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəmsi Pənahoğlunun təqdimatında bugünə qədər obyektiv və subyektiv səbəblərdən ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizə düşməmiş çoxsaylı sanballı sənətkarlarımızdan biri - Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin türkçə əsərləri oxuculara təqdim edilib.

M.M.Qüdsinin “Divan”ında irilixirdalı 114 şeir var. Onlardan 16-sı türkçə, 4-ü ərəbcə, qalan 94-ü isə farsca yazılmış əsərlərdir. Bundan başqa, “Divan”dakı 31-ci şeir müləmmədir. Onun əsas hissəsi türkçə olsa da, bəzi hissələri farsca və ərəbcə yazılmışdır.

M.M.Qüdsinin “Divan”ında ən çox diqqəti çəkən və əhəmiyyət daşıyan şeirlər şairin doğma ana dilində-türkçə əsərlərdir. Bu şeirlər həm forma və həm də məzmun baxımından bir-birindən fərqli və maraqlıdır. Şairin bütün “Divan”ı, eləcə də oradakı türkçə əsərləri, sanki, onun tələssiz və kədərlili həyatının bəyanıdır.

Daha öncə “Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvani və onun “Divan”ı” adlı monoqrafiyasını ictimaiyyətə təqdim etmiş Şəmsi Pənahoğlu, bu dəfə şairin türkçə yaradıcılığının xüsusi maraq doğurması səbəbindən onun türkçə əsərlərini transfoneliterasiya edərək və fotofaksimilesi ilə birlikdə elmi dövriyyəyə çatdırıb. Ş.Pənahoğlu həm də kitaba geniş ön söz yazıb.

Cemelli Kareri. “Səfərnamə”

AMEA akademik Ziya Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəmsi Pənahoğlu Cemelli Karerinin “Səfərnamə” əsərini fars dilindən tərcümə edərək, geniş müqəddimə, qeyd və şərhilərlə oxuculara təqdim edib.

XVII əsrin 90-cı illərində İrana səfər etmiş Cemelli Karerinin “Səfərnamə”sini Abbas Naxçıvani və Əbdüləli Karəng italyancadan fars dilinə tərcümə edərək 1970-ci ildə çap etdiriblər. Mövcud tərcümə adı-gedən çapın əsasında cüzi ixtisarla həyata keçirilib.

“Səfərnamə” biri 9, digəri 10 fəsil olan iki hissədən ibarətdir. Birinci hissənin ilk fəslində müəllifin 1694-cü ilə dair maraqlı İran təəssüratları, İran torpağına giriş və İrəvana səfərin davamı təqdim edilir. Sonrakı fəsillərdə Təbrizə səfər, Naxçıvan və Təbrizin tərifi, Təbrizdən Quma səfər, İsfahana səfərin davamı, İsfahan şəhərinin özəllikləri, İsfahan meydanı və səltənət sarayları, padşahın ölümü, dəvə qurbanı, toy, yas və dini mərasimlər, atəşpərəstlərin geyim dəbi, Şah Hüseyinin tacqoyma mərasimi, Səfir və əmirlərin qəbulu, onlara ziyafət verilməsi, Səadətəbad səltənət malikanəsi, Roma papası və Polşa səfirlərinə məzuniyyət verilməsi barədə bəhs edilir.

İkinci hissənin ilk fəslində İmam Həsən (ə) və imam Hüseyin (ə) matəm saxlanması barədə danışılır. Növbəti fəsillərdə İranlıların dini və evlənmə adətləri, geyimləri, siyasi hakimiyyət, adət-ənənələr, şiələrin cənazə mərasimi, güllər, meyvələr, mədənələr, heyvanlar, pul vahidi, silahlar, iqlim, İranda hakimiyyətdə olan xanədanın əsli, İran sarayında mənəsb və vəzifələr, Şiraz səfərinin davamı, Şirazın vəsfi, Dara sarayının vəsfi və qədim Persopolis şəhərinin qalıqları, Bəndər Lingə limanına və Bəhreynə səfər barəsindədir.

Çinli alimlər Şərqsünaslıq İnstitutunda olublar

2019-cu il sentyabrın 20-də Çin Sosial Elmlər Akademiyası Dünya İqtisadiyyatı və Siyasəti İnstitutunun Beynəlxalq strategiya şöbəsinin alimləri Şao Fenq və Vanq Li AMEA akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunda olublar.

Çinli alimlər ilk olaraq Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru, Milli Məclisin deputatı, akademik Gövhər Baxşəliyeva və İnstitutun Asiya-Sakit okean regionu ölkələri şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Zenfira Şıxəlibəyli ilə görüşüblər.

Akademik Gövhər Baxşəliyeva qonaqlara Şərqsünaslıq İnstitutunda aparılan elmi tədqiqatların istiqamətləri barədə məlumat verib və Asiya-Sakit okean regionu ölkələri, o cümlədən Çinlə bağlı tədqiqatların aparılmasına son illərdə başladığını bildirib. G.Baxşəliyeva İnstitutun Asiya-Sakit okean regionu ölkələri şöbəsində Çinlə bağlı Çin Xalq Respublikasının müasir dövrünün tarixinin öyrənilməsi, ÇXR-nın digər ölkələrlə, o cümlədən Azərbaycan Respublikası ilə mədəni əlaqələri, Çinin iqtisadi inkişaf yolları, milli və xarici siyasəti, beynəlxalq arenada yeri və Azərbaycan Res-

publikası ilə əlaqələri istiqamətlərində araşdırmaların aparıldığını və 2016-cı ildə yaradılmış şöbədə bu istiqamətdə bir neçə kitab nəşr etdirildiyini bildirib. Gövhər xanım İnstitutun ÇXR-nın Konfutsi İnstitutu ilə müqaviləsi çərçivəsində çin dili daşıyıcısı olan müəllimlərin əməkdaşlara çin dilini tədris etməsini, bir gənc əməkdaşın Nanjing, digərinin isə Anhoy Universitetinə magistr təhsili almaq üçün göndərildiyinin qeyd edib.

İnstitutun Asiya-Sakit okean regionu ölkələri şöbəsinin müdiri, f.ü.f.d. Zenfira Şıxəlibəyli çinli alimlərə şöbədə aparılan tədqiqatlar, nəşr etdirilən kitablar haqqında ətraflı məlumat verib.

Şao Fenq təmsil etdiyi şöbədə bir çox ölkələr, o cümlədən Azərbaycanla beynəlxalq əlaqələrlə bağlı tədqiqatlar aparıldığını bildirib. Qeyd edib ki, Bakıya gəlməklərində əsas məqsəd də Azərbaycanın iqtisadiyyatını, siyasətini, mədəniyyətini, xarici əlaqələrini daha dərinləndirən öyrənmək istəyidir.

Görüşdə qarşılıqlı maraqlandıran suallar cavablandırılıb, fikir mübadiləsi aparılıb.

Daha sonra Şao Fenq və Vanq Li Asiya-Sakit okean regionu ölkələri şöbəsində olub, şöbə əməkdaşları ilə görüşüblər və onların araşdırmaları ilə maraqlanıblar.

Akademik Şahin Mustafayev Tehrandə UNESCO-nun tədbirində iştirak edib

2019-cu il sentyabrın 3-4-ü tarixində İran İslam Respublikasının paytaxtı Tehran şəhərində UNESCO-nun Tehrandakı nümayəndəliyi və İran Milli Kitabxanası və Arxivlər idarəsinin müştərək təşkil etdikləri beynəlxalq elmi-praktik tədbir həyata keçirilib. Tədbirin əsas məqsədi İpək Yolu ölkələrinin zəngin yazılı və sənədli irs nümunələrinin üzə çıxarılması və onların müştərək beynəlxalq nominasiyalar vasitəsi ilə UNESCO-nun "Dünya yaddaşı" reyestrinə daxil edilməsi yollarının müzakirəsi idi. Tədbirin açılışında UNESCO-nun Teh-

ran klaster ofisinin rəhbəri C.Tsvetkovski, İranın Dövlət Arxivləri və Milli Kitabxanasının müdiri Ə.Borucerdi, İranın UNESCO üzrə Milli komissiyasının baş katibi H.Əyyubi və digər rəsmi şəxslər iştirak ediblər.

Görüşdə İran nümayəndələrindən başqa bir çox ölkələrdən, o cümlədən Avstraliya, Türkiyə, Pakistan, Hindistan, Əfqanıstan, Qazaxıstan, Tacikistan, Özbəkistandan gəlmiş ekspertlər, alimlər, arxiv və kitabxana işçiləri iştirak ediblər. Bu tədbirdə ölkəmizi AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsü-

naslıq İnstitutunun direktor müavini akademik Şahin Mustafayev təmsil edirdi. İki gün ərzində tədbir iştirakçıları öz ölkələrində UNESCO-nun “Dünya yaddaşı” proqramının məqsəd və layihələrinə uyğun istiqamətdə görülən işlər, İpək Yolu tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı olan mövcud yazılı və sənədli abidələr, onların əsasında ortaq beynəlxalq layihələrin və nomina-

siyaların irəli sürülməsi və həyata keçirilməsi imkanları ətrafında məruzələr edib və geniş müzakirələr aparıblar. Ş.Mustafayevin Azərbaycanın qədim İpək Yolu ilə bağlı tarixi, zəngin yazılı mədəni irsi və geniş beynəlxalq əməkdaşlıq potensialı haqqında etdiyi məruzə iştirakçılar tərəfindən maraqla qarşılanıb və alqışlanıb.

Şərqsünas alimlər Sankt-Peterburqda

2019-cu il iyunun 19-21-də Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq şəhərində akademik V.V. Bartoldun 150 və Sankt-Peterburq Universitet Kitabxanasının şərq kolleksiyasının 200 illiyinə həsr olunmuş Asiya və Afrika ölkələrinin mənbəşünaslığı və tarixşünaslığı üzrə XXX beynəlxalq elmi konqres keçirilib.

Konqres Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin təşkilatçılığı ilə baş tutub.

ABŞ, Türkiyə, Yaponiya, Gürcüstan, İtaliya, İngiltərə, Çin və digər ölkələrdən alimlərin qatıldığı tədbirdə ölkəmizi AMEA akademik Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq, A.Bakıxanov adına Tarix, M.Füzuli adına Əlyazmalar, Arxeologiya və Etnoqrafiya və Dilçilik İnstitutlarının əməkdaşları təmsil ediblər.

Konqresi Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin dekanı, Ermitaj Dövlət Muzeyinin direktoru, akademik Mixail Piatrovski və Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin Yaxın Şərq tarixi bölümünün rəhbəri, professor Nikolay Dyakov və universitetin digər dəyərli və qocaman alimləri öz giriş nitqləri və maraqlı çıxışları ilə açıblar.

Tədbirin “Qafqaz xalqlarının mənbəşünaslığı və tarixşünaslığı” bölümünün iclasında AMEA aka-

demik Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun “İran tarixi və iqtisadiyyatı” şöbəsinin baş elmi işçisi, tarix üzrə elmlər doktoru, professor Solmaz Rüstəmovə-Tohidi “Rusiya mənbələri Qafqazda “İranlı” icmasının formalaşması haqqında” adlı mövzuda çox geniş və maraqlı məruzə ilə çıxış edib.

Konqresin İ.M.Steplin-Kamenskiyə həsr olunmuş İran bölümündə isə AMEA akademik Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun “İran tarixi və iqtisadiyyatı” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əfşan Şəfiyeva “S.H.Tağızadənin əsərləri İranın modernləşmə tarixinin öyrənilməsində mənbə kimi” adlı mövzusunda maraqlı məruzə edib.

Konqres öz işini başa çatdırdıqdan sonra Azərbaycan alimləri Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin Dövlət imtahanlarında yaxından iştirak etmək üçün İmtahan komissiyası tərəfindən fəxri qonaq kimi dəvət olunub. Dövlət imtahanında Azərbaycan alimlərini tarix elmləri doktoru, professor Solmaz Rüstəmovə-Tohidi təmsil edib. Solmaz xanımın maraqlı və məzmunlu çıxışları, tövsiyələri Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin müəllim və tələbə heyətində çox böyük maraq doğurduğundan onu növbəti tədris ilində, Sankt-Peterburq Dövlət Universitetində akademik məruzələr etməyə dəvət ediblər.